

UDK 34 + 3

YU ISSN 0351—2290

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ”
U RIJECI

GODINA 8

Zbornik PFR 8 — Rijeka 1987.

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ”
U RIJECI

GODINA 8

RIJEKA, 1987.

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
»VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA

RECUEIL DES TRAVAUX DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ
»VLADIMIR BAKARIĆ« DE RIJEKA

RACCOLTA DI SCRITTI DELLA FACOLTA DI GIURISPRUDENZA
DELL'UNIVERSITA »VLADIMIR BAKARIĆ« DI RIJEKA

GESAMMELTE SCHRIFTEN DER RECHTSWISSENSCHAFTLICHEN
FAKULTÄT DER UNIVERSITÄT »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA

ЦБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА »ВЛАДИМИР БАКАРИЧ« В РЕКЕ

---

izdaje

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

uredništvo

Željko Bartulović, tajnik, mr Robert Blažević, mr Velinka Grozdanić,
mr Nenad Hlača, dr Vinko Hlača, dr Lujo Margetić, dr Marinko Učur — svi
iz Rijeke

glavni i odgovorni urednik

prof. dr Lujo MARGETIĆ

urednik

prof. dr Vinko HLAČA

lektor

prof. dr Mirjana STRČIĆ

Prevodilac sažetka: mr Mladen VITEZIĆ, prof.

Adresa uredništva: Rijeka, ulica Hahlić 6

Časopis izlazi jedanputa godišnje

Tisak: RO »Tiskara«, RIJEKA

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA «VLADIMIR BAKARIĆ»
U RIJECI, GOD. 8, RIJEKA 1987.

S A D R Ž A J

I Č L A N C I

Lujo MARGETIĆ, Ususret 700. obljetnici Vnodolskog zakona	1—19
Sima AVRAMOVIĆ, Agrarni odnosi u Gortinskom zakonu . . .	21—30
Žika BUJUKLIĆ, Neka pitanja zemljišne svojine (dominium di- rectum) u srednjovekovnoj Budvi pod Mlečanima	33—44
Vesna CRNIĆ-GROTIĆ, Pravni položaj Riječke države	47—56
Velinka GROZDANIĆ, Psihijatrijski nalaz i mišljenje kao osnova odluke o krivičnoj odgovornosti	59—76
Nado GRUBIĆ, Geneza ideje narodnog suvereniteta	79—90
Nenad HLAČA, Razvod braka u Rijeci početkom 20. stoljeća, pri- mjena mađarskog Zakona o braku, Zakonski članak XXXI iz 1894. godine	93—107
Vinko HLAČA, Imovinskopravni aspekt broda u gradnji	109—117
Lujo MARGETIĆ, Seljačke općine po Koparskom statutu iz 1423. godine	119—126
Marinko Đ. UČUR, Raspored radnika s preostalom radnom spo- sobnošću	129—146

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI, GOD. 8, RIJEKA 1987.

SUMMARIES

Lujo MARGETIĆ, 700th Anniversary of the Vinodol Law	20
Sima AVRAMOVIĆ, Agrarian Problems in the Gortyn Law Code . . .	31
Žika BUJUKLIĆ, Some Questions Concerning the Ownership of Land (dominium directum) in the Medieval Town of Budva under the Venetians	45
Vesna CRNIĆ-GROTIĆ, Legal Position of the State of Rijeka	57
Velinka GROZDANIĆ, Psychiatric Finding and Opinion as the Basis for the Decision of the Court Concerning Criminal Responsibility	77
Nado GRUBIĆ, The Genesis of the Idea of National Sovereignty . . .	91
Nenad HLAČA, The Divorce in Rijeka at the Beginning of the 20th Cen- tury — the Application of the 1894 Hungarian Marriage Law . . .	108
Vinko HLAČA, Property-Rights Aspect of the Ship under Construction	118
Lujo MARGETIĆ, Peasant Communes According to Kopar Statute from 1423	127
Marinko Đ. UČUR, Disposition of Workers with Left Over Working Ability	147

II PRIKAZI

Veljko BRAJIĆ, Radno pravo. Savremena administracija, Beograd 1987., str. 688 (Marinko Đ. UČUR)	151
Ljubomirka KRKLJUŠ i Srđan ŠARKIĆ, Opšta istorija države i prava, Naučna knjiga, Beograd 1986., str. 226 (Lujko MARGETIĆ)	152
Šefko KURTOVIĆ, Opća historija države i prava, I dio, Zagreb 1987., str. I—VIII + 266 (Lujko MARGETIĆ)	153
Antun CVITANIĆ, Korčulanski statut, Zagreb 1987., str. XXXVIII + 226 (Lujko MARGETIĆ)	154
Jean ELLEINSTEIN, Marx, Globus, Zagreb 1986, str. 285 (Robert BLAŽEVIĆ)	155
III ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA	157

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ« U RIJECI

posvećuje ovaj broj

700. OBLJETNICI VINODOLSKOG ZAKONA

UVODNA RIJEČ

Svi radni ljudi našega Fakulteta toplo su pozdravili i prihvatili kao svoju inicijativu i odluku Znanstveno-nastavnog vijeća na čelu s dekanom prof. dr. Petrom Šarčevićem da se ovaj broj našega »Zbornika« posveti 700. obljetnici Vinodolskog zakona.

Ta obljetnica ima prvorazredno kulturno značenje. Velika je rijetkost da jedan narod još u XIII. stoljeću preko svojih predstavnika zapisuje svoje pravne običaje na vlastitom jeziku i to još na glagoljici, dakle pismu koje je od najvećeg kulturnog značenja za sve slavenske narode. Ali i opsegom i sadržajem Vinodolski zakon je jedno od najznačajnijih pravnih svjedočanstva tadašnje Europe pa je s pravom bio i ostaje značajno vrelo za upoznavanje života i pravnih shvaćanja naših naroda.

Pravni fakultet u Rijeci dokazuje i ovime da je najuže povezan s krajem u kojem djeluje i da će i ubuduće podupirati i razvijati sve one kulturne, ekonomske, pravne i uopće društvene vrednote koje život u našoj socijalističkoj domovini čine punijim, svestranijim i ljepšim u svakom pogledu.

Glavni urednik

USUSRET 700. OBLJETNICI VINODOLSKOG ZAKONA

Dr. Lujo MARGETIĆ, red. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.25 (949.712)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. V. 1987.

Nakon prikaza glavnih izdanja i osnovne literature, autor dokazuje da su Krčki knezovi faktički zavladaali Vinodolom još u prvoj polovici XII stoljeća, a da im je Bela IV pravno priznao tu vlast 1251. godine. Nakon toga autor daje kraći prikaz teorija o društvenom uređenju prije donošenja i u doba Vinodolskog zakona, osobito o položaju kmetova. Nakon kraćeg razmatranja sustava krivičnih djela utvrđenih u Vinodolskom zakonu, autor podrobnije analizira neka pitanja obveznog prava, osobito pitanja likuša i zaveza.

1. Ovaj broj našeg Zbornika posvećen je Vinodolskom zakonu. To je i razlog zbog kojeg je njegov veći dio posvećen pravnopovijesnim temama i problematici koja je povezana izravno ili neizravno s primorskim i pomorskim pitanjima. Pa ipak, kada je Uredništvo razmatralo pristigle radove, utvrdilo je da među njima nema nijednoga koji bi se neposredno odnosio na sam Vinodolski zakon. Zbog toga je Uredništvo uz suglasnost Znanstveno-nastavnog vijeća povjerilo piscu ovih redaka da priredi uvodni članak u kojem bi se na sažet način obradila neka pitanja u vezi s historijatom proučavanja Vinodolskog zakona i s povijesnim pretpostavkama te okolnostima u okviru kojih je on nastao. Uz to, želja je Uredništva bila da se na dva ili tri primjera ukaže na složenost modernoga istraživanja pravnopovijesnog sadržaja Vinodolskog zakona.

Prihvatili smo se toga dodatnog zadatka s osobitim zadovoljstvom.

2. Vinodolski je zakon već odavno u kulturnoj javnosti postao jednim od najdražih kulturnih i pravnopovijesnih dokumenata naše starije povijesti. Za hrvatsku, jugoslavensku i uopće slavensku kulturu i povijest on je osvojio ključno značenje, a važan je i za spoznaje o evoluciji cjelokupne evropske kulture i pravne povijesti. Suvišno je, dakle, »probijati otvorena vrata« i dokazivati ono što je opće prihvaćeno. To, dakako, ne znači da su problemi interpretacije odredaba Vinodolskog zakona uspješno i konačno riješeni. Baš naprotiv, golémo bogatstvo toga dragocjenoga pravnog i kulturnog spomenika sili znanstvenike na nove napore i otkriva nove vidike.

Ovdje ćemo pokušati dati samo nekoliko općih napomena i osvrnuti se na samo neke probleme.

3. Vinodolski zakon objavio je prvi Antun Mažuranić¹ 1843. god. u Kolu, god. 1880. objavio je u Petrogradu V. Jagić² svoj Zakon' Vinodol'skij s tekstom zakona, njegovim ruskim prijevodom i mnogobrojnim izvanredno uspješnim ne samo filološkim nego i pravnim zapažanjima, god. 1890. izdaje Rački³ ponovo tekst Zakona, uglavnom na temelju Jagićeva djela uz izvjesna vlastita čitanja, god. 1923. M. Kostrenčić⁴ je pripremio novo izdanje Vinodolskog zakona koje je do danas ostalo uglavnom nenadmašeno i u pogledu čitanja i u pogledu objašnjavanja pojedinih izraza i pravnih ustanova. God. 1952. M. Barada u svom djelu Hrvatski vlasteoski feudalizam izdaje ponovno tekst i prijevod Zakona te opsežnu uvodnu studiju,⁵ a 1980. god. dao je pisac ovih redaka novo čitanje, prijevod na moderni hrvatski jezik fotografije prijepisa iz XVI st. zajedno s komentarom.⁶

Boljem razumijevanju Vinodolskog zakona pripomogli su u znatnoj mjeri majstorski napisani članci Vladimira Mažuranića u njegovim Prinosima,⁷ a također i plodna diskusija koju su na stranicama Mjesečnika vodili 1912. god. Strohal i Kostrenčić.

Baradino shvaćanje vinodolskog društva, što ga je iznio u svome radu Hrvatski vlasteoski feudalizam, izazvalo je odmah nakon izlaženja njegove knjige vrlo korisnu diskusiju Mandića,⁸ Kostrenčića⁹ i N. Klaić.¹⁰

U novije vrijeme diskusiju o Vinodolskom zakonu, i to osobito o njegovu društvenu uređenju, ponovno je otvorila u nizu svojih značajnih radova N. Klaić.¹¹

¹ Kolo, knj. III, Zagreb 1843.

² JAGIĆ, Vatroslav, Zakon' Vinodol'skij, Petrograd 1880.

³ U Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium (dalje MHJSM), vol. IV, Hrvatski pisani zakoni, Zagreb 1890.

⁴ U Radu JAZU, knjiga 227, Zagreb 1923.

⁵ BARADA, Miho, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952. Od ostalih izdanja spomenimo još i STROHAL, Rudolf, Zakon vinodolski, uvod, tekst i tumač, Zagreb 1912 (posebni otisak rada preštampanog iz Mjesečnika iste godine). Dijelove Vinodolskog zakona tiskali su i SRKULJ, Stjepan, Izvori za hrvatsku povijest, Zagreb 1910, str. 40—42; SIDAK Jaroslav, Historijska čitanka za hrvatsku povijest I, Zagreb 1952, str. 56—58; KLAJČ, Nada, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972, str. 156—161. O ostalim izdanjima v. npr. KOSTRENCIĆ, Marko, op. cit., str. 138—145.

⁶ MARGETIC, Lujko, Iz vinodolske prošlosti, Rijeka 1980.

⁷ MAŽURANIĆ, Vladimir, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb 1908—1922.

⁸ MANDIĆ, Oleg, O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku, Historijski zbornik (dalje HZ) V 1952, str. 131—138.

⁹ KOSTRENCIĆ, Marko, O radnji Prof. Dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1953.

¹⁰ KLAJČ, Nada, Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi, Zgodovinski časopis (dalje ZČ), XII—XIII, 1958—59, str. 243 i d.; ISTA, Što su kmetovi Vinodolskog zakona, Radovi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest 4, 1962, str. 30 i d.

¹¹ Uz radove spomenute u bilješki 10 v. još i Noviji radovi na društvenoj problematici srednjovjekovne Hrvatske, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine X, 1959, str. 333 i d.; Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik 2, 1971, str. 111 i d.; Vinodolsko društvo u početku XVII st., Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu (dalje VHARP), XVII, 1972, str. 189 i d., kao i sintetizirano iznošenje shvaćanja u Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku (dalje Povijest I), Zagreb 1971, str. 148 i d., i u Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku (dalje Povijest II), Zagreb 1976, str. 386

Dalje unapređivanje poznavanja Vinodolskog zakona upravo je nezamislivo bez golemog doprinosa što su ga dali u prvom redu spomenuti, a i drugi znanstvenici.¹²

4. U doba sastavljanja Vinodolskog zakona Vinodol je u vlasti Krčkih knezova. U literaturi ne postoji suglasnost o tome kada su Krčki knezovi došli u posjed Vinodola.

Vladajuća nauka daje na to pitanje odgovor na osnovi darovnice kralja Andrije iz 1223. god.¹³ koju se zbog određenih kronoloških nepodudarnosti stavlja obično u 1225. godinu.¹⁴ Naime, prema ispravi iz 1193. god. Bartol (II) iz obitelji Krčkih knezova dobio je od Bele (III) *totam terram pertinentem ad comitatum Modruš*, s time da u slučaju Bartolove smrti bez muške djece Modruš pređe na jednog od sinova Bartolove braće,¹⁵ a prema darovnici iz 1209. god. kralj Andrija potvrđuje da Modruš nakon Bartolove smrti ima preći na Vida (II), Bartolova nećaka,¹⁶ dok darovnicom iz 1223. god. Vid II (nećak Bartola /II/), dobiva od kralja Andrije uz Modruš još i Vinodol.

U našoj se povijesnoj znanosti nije dovoljno uzelo u obzir da je mađarska diplomatika već odavno upozorila na okolnost da su darovnice iz 1209. i 1223. god. krivotvorene.¹⁷ Argumenti mađarskih znanstvenika protiv vjerodostojnosti tih darovnica ne mogu se olako odbaciti, a onda ostaje otvoreno pitanje kada su zapravo Krčki knezovi stekli Vinodol.

Analizom koju smo sproveli na drugom mjestu pokušali smo dokazati da su Krčki knezovi tek ispravom Bele IV iz 1251. god. došli do pravnog naslova za svoje faktično posjedovanje Modruša i Vinodola. Pitanje otkada su Krčki knezovi bili u posjedu Modruša i Vinodola može se i drukčije formu-

---

i d. O nekim postavkama N. Klaić zauzeli su kritičko stajalište MANDIĆ, Oleg, Kmetovi u općinama oko Kvarnera od XIII do kraja XVII stoljeća, Zbornik Hrišćanstva i društva JAZU vol. 5, 1963, str. 153 i d. i KOSTRENIĆ, Marko, u ocjeni rada N. Klaić, Što su kmetovi... u istome Zborniku kao i Mandićev prilog, str. 449 i d. Usp. i GRAFENAUER, Bogo, Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov, ZČ XVIII, 1965, str. 208 i d.

¹² Iz velikog broja novijih važnijih radova koji se u većoj ili manjoj mjeri dotiču Vinodola i Vinodolskog zakona spomenimo ovdje bar SOLOVJEV, Aleksandar, Predavanja iz istorije slovenskih prava, Beograd 1939, str. 204—205; GREKOV, Boris Dimitrijevič, Vinodol, Vinodolskij' statut ob obščestvenom i političeskom stroe Vinodola, Moskva-Leningrad 1948 — Izbrannye trudy, I, Moskva 1957, str. 33 i d.; KOŠČAK, Vladimir, Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi, HZ XVI 1963, str. 131. Neke druge čemo radove navesti prilikom raspravljanja o pojedinim pitanjima, a druge smo na žalost prisiljeni zbog ograničenog prostora izostaviti.

¹³ SMICIKLAS, Tadej, Codex diplomaticus Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD) III, Zagreb 1905, 244—5.

¹⁴ Npr. CD III 244—5; KOSTRENIĆ, op. cit., str. 113 kao i u svim drugim radovima; BARADA, op. cit., str. 19; KOŠČAK, Položaj Vinodola, op. cit., str. 133 itd.

¹⁵ CD II 262—263.

¹⁶ CD III 95—96.

¹⁷ V. za ispravu iz 1209. god. npr. L. THALLOCY—S. BARABAS, A Frangepán család oklevéltára, II, Budapest 1913, str. 395—396, a za ispravu iz 1223. J. KÁRACSONYI A hamis hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400 úg. Budapest 1924 str. 14. Usp. i I. SZENTPÉTERY, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica Tomus I), I kötet 1001—1270, 1. Füzet, Budapest 1923, str. 81, 123 itd.

lirati: tko je imao stvarnu vlast nad Modrušom i Vinodolom u XII stoljeću? Najjednostavniji bi odgovor bio da je u tim područjima vladao ban u ime hrvatsko-ugarskog kralja. Tako je na to gledalo i gleda vladajuće mišljenje. Ipak, o stvarnoj izravnoj ili neizravnoj vlasti Arpadovića nad Modrušom i Vinodolom u XII st. nema u izvorima nikakvih vijesti. To ne može biti slučaj. Bizantski pisci, mletački i ugarski kroničari te sačuvane isprave iz XII st. obavještavaju nas o interesu i povremenoj prisutnosti ugarskih vladara, a od 1163. do 1180. god. i o prisutnosti Bizanta u Hrvatskoj i Dalmaciji. Spominju se razni vladari, navode se krajevi i gradovi, ratovi i osvajanja kojima su izloženi naši krajevi — ali o ugarskoj ili bizantskoj prisutnosti upravo u Senju, Vinodolu i Modrušu nikad nijedne riječi.¹⁸

O akcijama ugarskih vladara na sjevernom Jadranu u XI st. nećemo ovdje govoriti, jer bi nas to predaleko odvelo. Za pitanje koje nas ovdje interesira dovoljno je naglasiti da je paralelno s Kolomanovim osvajanjem dalmatinskih gradova išla i njegova akcija na sjevernom Jadranu. O njoj je sačuvana vijest u opisu čuda sv. Krištofora koju je 1308. god. sastavio rapski biskup Juraj Hermolais.¹⁹

Prema legendi, »u vrijeme kada cjelokupna Dalmacija nije bila ni pod čijom vlašću«, ugarski kralj je poslao bana Ugra »da za nj pridobije čitavu Dalmaciju«. ²⁰ Ban je najprije navalio na Rab, ali po legendi nije imao uspjeha jer su rapski građani uz čudotvornu pomoć sv. Krištofora odbili napad. Legenda iz razumljivih razloga ne navodi da je Rab tom prilikom, kako se po svemu čini, ipak priznao Kolomanovu vlast.

Legenda priča nakon toga o navali na tada već mletački Rab nekog kneza Sergija pod čiju su vlast pripadali »svi ostali otoci, a i velik dio Slavena pokoravao se zapovijedima toga kneza«. Središte Sergijeve vlasti bio je bez sumnje Krk, odakle je krenula Sergijeva ekspedicija. U Sergijevoj su se vojsci nalazili po pričanju same legende i Osorani, Cresanji te Senjani, Sergijev bezuspješni napad na Rab desio se poslije 1115, a najvjerojatnije 1116. godine.²¹

Naime, 1115. god. duž Ordelafo Faledro na putu za Zadar prinudio je Rabljane da priznaju mletačko vrhovništvo.

Vijest o Sergijevu pokušaju ponovnog osvajanja Raba za hrvatsko-ugarskog kralja vrlo je važna. To je, prije svega, zadnja vijest o stvarnoj pri-

¹⁸ Podrobnosti u MARGETIĆ, op. cit., str. 16—26.

¹⁹ MARGARETIĆ, Lujo, O napadačima iz prvog čuda legende o sv. Krištoforu, Jadranski zbornik X, 1976—1978, str. 105—118.

²⁰ Napad bana Ugra na Rab datira se različito: prije 1097. god.: KLAIĆ, Nada, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, ZC XIX—XX, 1965—1966, str. 133; 1102. god.: KLAIĆ, Vjekoslav, Krčki knezovi Frankapani I, Zagreb 1901, str. 80; 1105. god.: HÖMAN, Bálint, Geschichte des ungarischen Mittelalters I—II, Berlin 1940, str. 371; odmah poslije 1105. god.: KLAIĆ, Nada, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, str. 528; 1107. god.: ŠIŠIĆ, Ferdo, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, str. 588 itd.

²¹ Sergijev napad na Rab datira se nerijetko u 1105. (KLAIĆ, Vjekoslav, op. cit., str. 80; HÖMAN, Bálint, op. cit., str. 372), ali ga ŠIŠIĆ stavlja 1914. u 1124. godinu (ŠIŠIĆ, Priručnik, op. cit., str. 591), a 1944. u 1116. god. (ISTI, Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301), Prvi dio (1102—1205), Od Kolomana do Ladislava III, Zagreb 1944, str. 33); BARADA, Hrvatski vlasteoski feudalizam, op. cit., str. 14 stavlja Sergijev napad također u 1116. godinu.

sutnosti Arpadovića na sjevernom Jadranu za cjelokupno XII stoljeće. Poslije 1116. god. njih naglo i potpuno nestaje s pozornice u ovim našim krajevima, a stvarnu vlast preuzima, prema tome, netko drugi. Smatramo najvjerojatnijim da su to bili upravo Krčki knezovi, jer nije nimalo vjerojatno da je tim krajevima vladala neka druga nepoznata velikaška obitelj koja bi preuzela vlast poslije 1116. god. i nakon toga krajem XII st. tajanstveno nestala.

Tom se tezom na zadovoljavajući način objašnjava snaga i otpornost Krčkih knezova na samome Krku, gdje su Mlečani očito nevoljko morali priznati realnu vlast Krčkog kneza Dujma i njegovih nasljednika te zadovoljiti se pukim priznanjem mletačkog vrhovništva nad otokom. Njome se, dalje, objašnjava dobrim dijelom i uspješno suprotstavljanje Devinskoj gospodi na novoj granici na Rječini.

U doba kneza Sergija središte je njegove vlasti bilo na Krku — to nam potvrđuje legenda o sv. Krištoforu — a i cjelokupna nas dalja povijest Krčkih knezova također upućuje na činjenicu da je središte njihove vlasti bilo na Krku.

Prihvatimo li tu tezu, onda se povijest Krčkih knezova u XII i XIII st. pojavljuje u posve novom svjetlu. Njihov se glavni zadatak i cilj sastojao u tome da i na Krku i na kopnu legaliziraju svoju vlast u odnosu na vrhovnu vlast koja je pretendirala na suverenitet nad krajevima u kojima su Krčki knezovi vladali (Mleci na Krku, ugarski vladari na kopnu). Krčkim je knezovima uspjelo da ih Mleci priznaju na Krku ubrzo nakon 1118. godine. Na kopnu je, po nama, do definitivne legalizacije došlo tek 1251. godine. Vjerodostojne i nevjerodostojne darovnice za Vinodol i Modruš od 1193. do 1251. god. nisu drugo nego odraz borbe Krčkih knezova za legaliziranje njihove postojeće vlasti nad tim krajevima.

5. Izravnih podataka o društvenom uređenju u Vinodolu prije Vinodolskog zakona nema. Zato nije čudno što su o tome pitanju iznesena posve oprečna mišljenja. U ovome kratkom prikazu moramo se ograničiti samo na prikaz osnovnih postavki nekih najvažnijih shvaćanja.

Osamljeno je ostalo mišljenje Barade. Po njemu je Vinodol u XI st. bio ili županija ili vladarska politička jedinica šira od županije, Krajina, a u XII st. prije 1225. god. zasebno vladarsko kneštvo-*comitatus*,²² u vlasništvu i neposrednoj eksploataciji vladara, s time da su radnu snagu sačinjavali robovi, što su negdje u tome stoljeću pretvoreni u kmetove,²³ koji još ni u doba Vinodolskog zakona nisu imali individualnog vlasništva²⁴ i koji nisu imali pravo seljenja.²⁵

Kostrenčić je smatrao da je Vinodol prije 1225. godine, tj. prije nego što je po njegovu mišljenju došao u posjed Krčkih knezova, bio »savez slobodnih općina, koje su u nekim znatnijim poslovima zajednički istupale i radile, a inače živjele i upravljale se svaka za sebe«. Kostrenčić kaže da su

²² BARADA, op. cit., str. 23. U podrobnosti ovdje ne možemo ulaziti i to niti u pogledu same Krajine (o čemu smo na drugom mjestu zauzeli stajalište) niti o vojno-obrambenom sustavu castra.

²³ Ibid., str. 46.

²⁴ Ibid., str. 47.

²⁵ Ibid., str. 50.

»Slaveni došli u Vinodol u rodovsko-plemenskom uređenju, u fazi vojne demokracije, ali da je nakon naseljenja ubrzo prevladao teritorijalni princip nad principom krvnog srodstva« te da se zato u uređenju vinodolskih općina mogu naći mnogi ostaci rodovskog uređenja.²⁶

Kostrenčićevu teoriju prihvatili su mnogi znanstvenici u gotovo svim njezinim elementima.²⁷

N. Klaić pristala je također uz ideju o savezu slobodnih općina,²⁸ ali je u pogledu porijekla tih općina istakla novu misao. Naime, po N. Klaić slobodna općina u Hrvatskoj nastaje samo na bizantskom političkom teritoriju, a Vinodol je po njezinu mišljenju bio pod bizantskom vlašću još i u XI stoljeću: »Bizantski je car dopustio da se i Slaveni koji su kolonizirali bizantsko područje u Istri i Dalmaciji organiziraju u općine«, a te općine su dragocjena antička baština, pa je »antički polis kao zajednica slobodnih ljudi i stanovnika s čitava teritorija općine i u ovom dijelu Jadrana kamen temeljac na kojem se izgrađuje društvena organizacija.«²⁹

Spomenimo još i Žontara, koji je preuzeo postavke de Vergottinija o razvoju seoskih općina i ustvrdio da su seoske općine na kvarnerskom području posljedica »komunalnog gibanja« koje je od XII st. počelo prodirati iz primorskih mjesta Istre i Dalmacije, ali ne iz onih sa starim rimskim municipalnim uređenjem.³⁰

Frejdenberg je požalio da N. Klaić nije svoju tezu razradila i istakao da je sličnost antičkim polisom ipak samo tipološka sličnost te da se ne radi o kontinuitetu, i to zbog razmaka od mnogih stoljeća koji dijele ta dva fenomena.³¹ Mi smo, pak, sa svoje strane izvršili analizu gradskih općina u rimskoj Liburniji u prvim stoljećima principata i pokazali izvanrednu složenost njihova društvenog uređenja u kojem su pravne razlike među raznim slojevima stanovništva bile vrlo jake,³² a upozorili smo i na to da su gradske općine principata bile nevjerovatno živi organizmi, koji su gospodarski i pravno doživljavali značajnu i kontinuiranu evoluciju.

6. Slobodni seljaci vinodolskih općina postali su po Kostrenčiću 1225. god. kmetovima Krčkih knezova, koji ih ekonomski izrabljuju. Vinodolski se kmetovi tome žestoko opiru, pa je Vinodolski zakon i donesen kao kompromis između novog feudalnog stanja i stare slobode.³³ Plemenite, pak, ljude koje nalazimo spomenutim u Vinodolskom zakonu, objašnjava Kostrenčić kao kneževe službenike³⁴

²⁶ KOSTRENIČIĆ, op. cit., str. 112.

²⁷ Npr. SOLOVJEV, op. cit., str. 204; DABINOVIĆ, Antun, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb 1940, str. 459; HERKOV, Zlatko, Statut grada Rijeke, Zagreb 1948, str. 40 i d.

²⁸ KLAJĆ, Nada, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, op. cit., str. 383.

²⁹ KLAJĆ, Nada, Društvena struktura, op. cit., str. 128—132.

³⁰ ŽONTAR, Josip, Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav XXI, 1945—46, str. 157.

³¹ FREJDENBERG, M.M., Gorodskaja obščina X—XI v.v. Dalmacii i ee antičnij analog. Etudes balcaniques 2, Sofia 1977, str. 125.

³² MARGETIĆ, Lujo, Plinio e le comunità della Liburnia, Atti X Centra za historijska istraživanja Rovinj, 1978—1979, str. 301 i d.

³³ KOSTRENIČIĆ, 1923, str. 122.

³⁴ KOSTRENIČIĆ, 1923, str. 188.

Po Baradi su u XII st. vinodolski robovi pretvoreni u kmetove, pa prijelaz pod Krčke knezove nije donio nikakvih bitnih promjena.³⁵ Što se, pak, tiče plemenitih ljudi, Barada preuzima mišljenje V. Jagića koji je još 1880. god. razlikovao plemenite od kmetova, s tim što plemeniti ima vlastitu zemlju od koje ne plaća knezu nikakva podavanja³⁶ te nadodaje da su plemeniti Vinodolskog zakona vladarsko-feudalnog podrijetla, slični slavonskim jobagionima castri prije 1273. godine.³⁷

N. Klaić odbacila je starija gledanja o vinodolskom društvu kao društvu pretežno sastavljenom od kmetova-podložnika. Po njezinu mišljenju, u Vinodolu nije došlo do izgrađivanja vlastelinstva i feudalne vlasti zbog nedovoljne količine plodne zemlje, pa je osnovna značajka vinodolskog društva prije i u vrijeme Krčkih knezova postojanje općine koja je sprečavala feudalca da s članovima općine stupi u izravni kontakt te da ih pretvori u individualne podložnike, tj. u kmetove. Bilo je, doduše, i u Vinodolu vlastelinske zemlje izvan granica općina, pa su na toj zemlji doista živjeli pravi kmetovi, ali je u općinu organizirano naselje prevladavalo nad vlastelinskom zemljom.³⁸ Jedan je od argumenata N. Klaić i to što kmetovi Vinodolskog zakona nisu po njezinu mišljenju podložnici, nego neki općinski funkcionari koji zajedno sa sucima i vijećnicima imaju pravo stvaranja odluka u pitanjima same općine.³⁹

Kritika nije prihvatila tezu N. Klaić da naziv kmet Vinodolskog zakona označava nekog općinskog službenika.⁴⁰ I doista, nema sumnje da se svi članovi Vinodolskog zakona u kojima dolazi naziv kmet mogu objasniti bez poteškoća ako se pod kmetom razumijeva pučanin, pa kako se i u kasnijim izvorima iz vinodolskog područja upotrebljavaju ta dva naziva — kmet i pučanina, to više što »kmetски zakon« i »kmetска правда« očito upućuju novništva⁴¹ — čini nam se da je i u Vinodolskom zakonu kmet označavao pučanina, to više što »kmetски zakon« i »kmetска правда« očito upućuju upravo na kmetove-pučane.

Ipak, značajnije je da prema Vinodolskom zakonu knez ima veliki izravan utjecaj na život pojedinog kmeta-pučanina. Vinodolski zakon izričito propisuje da prema članu 75 knez ima »punu oblast« nad svim stanovnicima Vinodola u odnosu na razne vrste kazna, te da čak po članu 74 u odnosu na osobe koje su osuđene na kaznu, a nisu je platile, »gospodin knez nad njih životi more učiniti volu svou, ča bude nemu drago«. Ta ogromna izravna kneževa vlast ima očito kao glavni cilj da se knezu od sudovanja

³⁵ BARADA, 1952, str. 46.

³⁶ JAGIĆ, *Zakon Vinodol'skij*, op. cit., str. 144.

³⁷ BARADA, 1952, str. 55—57.

³⁸ Npr. KLAJĆ, N. *Povijest II*, op. cit., str. 387.

³⁹ KLAJĆ, Nada, *Što su kmetovi*, op. cit., str. 43.

⁴⁰ MANDIĆ, *Kmetovi...*, op. cit., str. 178; KOSTRENCIĆ, Nada Klaić, *Što su kmetovi...* op. cit., str. 449 i d. Usp. GRAFENAUER, *Pomembješni novi rezultati*, op. cit., str. 208 i d.

⁴¹ V. npr. LASZOWSKI, Emil, *Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih*, *Vjesnik kr. hrv. -slav. -dalm. Zemaljskog arkiva (dalje VZA) XVII*, 1915, str. 88, 98—99 itd.

osiguraju znatne imovinske koristi.⁴² Ali, ne samo to. Ovrha je u rukama pristava, a za njih se određuje u članu 50: »ta ista pristav ima se vzeti od dvora i s nega proščćenem«, očito zato što se knez htio osigurati preko njemu odanih ljudi da će prilikom ovrhe biti zaštićeni njegovi znatni prihodi povezani s presudama i njihovom ovrhom. I konačno, prema članu 5 knez se za opskrbu svoju i svoje »obitelji« načelno služio općinskim organom, satnikom, jer mu je to iz mnogo razloga bilo ugodnije i bezbolnije; ali, ako satnik nije izvršio rekviziciju stoke stanovništva, mogao je to učiniti izravno knez preko svojih vojnih pratilaca, permana.

Može se, dakle, zaključiti da je vinodolska općina imala izvjesnu svoju autonomiju, ali da je knez izravno intervenirao prema pojedinom kmetu-pučaninu kad god je bio u pitanju neki veći knežev interes. Zato nam se čini da je vinodolska općina u prvom redu plod prilika srednjeg vijeka te da i njezin postanak treba tako tumačiti, čime se potvrđuje njezina osnovna sličnost sa srednjovjekovnom istarskom općinom koja ima slična ovlaštenja, a vjerojatno i sličan postanak.⁴³

7. U Vinodolskom zakonu nać ćemo povelik broj krivičnih djela za koja zakonodavac veže određenu kaznu. Kostrenčić⁴⁴ i Barada⁴⁵ pokušali su sistematizirati krivična djela koja su navedena u Vinodolskom zakonu i nema sumnje da su njihovi prijedlozi sistematizacije korisni. Ipak, čini nam se da se nije obratila dovoljna pažnja na ono što je u Vinodolskom zakonu osnovno i po čemu se on duboko razlikuje od modernog načina shvaćanja krivičnog prava. Naime, smatramo da po Vinodolskom zakonu uopće ne vrijedi načelo *nullum crimen sine lege*. To izvodimo iz člana 39 koji kaže da »niedna ličba nima veći osud od 6 libar, neveće od sil zgora rečenih«. Ličba očito znači tužba,⁴⁶ što se vidi i po članu 61 koji dozvoljava podnošenje ličbe,

⁴² Zato je sud (»dvor« = *curia*) tako sastavljen da u njemu osobe kneževa povjerenja (npr. »sudac gospocki«) imaju odlučujuću riječ. Sastav suda u vinodolskim općinama nije izvorno utvrđen za vrijeme Vinodolskog zakona, ali je značajno da npr. na Krku 1307. god., dakle u neposrednom susjedstvu Vinodola u vrijeme dok je još živio i na Krku igrao važnu ulogu Krčki knez Leonard, u prisustvu kojeg je sastavljen Vinodolski zakon — Krčki knezovi samo određuju za svaku krčku općinu (*castrum*) njezina dvornika i suca, a dozvoljavaju jedino da općina bira satnika (ali i to, dakako, uz suglasnost kneževa) te da kneževi službenici, dvornik i sudac, donose samostalno i izravno prvostepene presude protiv članova općina, s time da je žalba išla »ad ipsos comites et ad consilium generale totius insule«. V. LJUBIĆ, Sime, Listine o odnošajih između Južnoga slavenstva i mletačke republike I (MHJSM I), Zagreb 1868, str. 220. Kneževi su čak sprečavali *sententiatos a suis officialibus in castris* da podnose žalbe, ali su u tome morali popustiti. Ne vjerujemo da je mnogo drukčije bilo i u Vinodolu u doba Vinodolskog zakona.

⁴³ V. MARGETIĆ, Lujo, Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina, Doneti god. 7, broj 6, 1974, str. 5 i d. = Liburnijske teme I, Opatija 1974, str. 95 i d.

⁴⁴ KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 206—207.

⁴⁵ KOSTRENCIĆ, 1923, str. 188.

⁴⁶ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU VI, 1904—1910, str. 55 (tužba, i to pred sudom); MAŽURANIĆ, Prinosi, op. cit., str. 74, (tužba »pokazujući krv, ranu ili pak predmet što se odnosi na zločin«); BARADA, op. cit., str. 74 (tužba, i to izvan suda); usp. i JAGIĆ, Zakon' Vinodol'skij, op. cit., str. 57 (vrsta krivičnog djela) i RAČKI MHSJSM IV, str. 253 (stvar ukradenog služeća za dokaz krađe). Po našem mišljenju, ličba je naprosto stari izraz za tužbu, uz koji dolazi u Vi-

tj. tužbe ne samo pred knezom i njegovim službenicima nego i pred satnikom, pa čak u njegovoj odsutnosti i pred njegovom ženom. Smisao je člana 39 u tome što na osnovi tužbe sud ne može osuditi optuženoga na veću kaznu od 6 libara, osim ako se ne radi o krivičnim djelima za koja je u Vinodolskom zakonu posebno određena veća kazna. Odredba člana 39 postaje takvim objašnjenjem jednostavna i razumljiva. Naime, sastavljači zakona htjeli su tom odredbom postići ne samo to da ne ostane nekažnjeno djelo koje se protiv tadašnjem pravnom shvaćanju nego i to da knežev sud ne donese preoštru kaznu u želji da poveća kneževe prihode.

Uostalom, poznato je da u srednjem vijeku nije važilo načelo *nullum crimen sine lege*,⁴⁷ pa je odredba člana 39 Vinodolskog zakona samo odraz toga opće priznatog shvaćanja.

Vinodolski je zakon nepresušno vrelo za produbljene analize imovinsko-pravnih problema. Iz toga golemog područja izabrali smo za ovu priliku dva člana koja su u literaturi izazvala brojne i oprečne komentare te vrlo različite interpretacije. Želja nam je bila da ukažemo na širinu problematike i da ujedno pokažemo kako se na dva susjedna područja, Vinodolu i Krku, odgovaralo različitom pravnom regulativom.

a) Vinodolski zakon sadrži vrlo malo odredaba koje se odnose na obvezno pravo. Uz to, onaj član Vinodolskog zakona koji bi po našem mišljenju mogao pružiti određene podatke o osnovama obveznog prava, tj. član 45, nije posve jasan pa to čini novu poteškoću.

Član 45 sadrži odredbu o valjanosti ugovora o nalazu neke stvari ili o utvrđivanju prava neke osobe na neku stvar:

Ošće ni jedna cena ka se otai da za najti niku rič, hudobu ili ča drugo kako su zemle, vinogradi i ine druge riči za kih e zakon dati likuf, vola za govedo veliko znajti e ne moze već dati soldini 40, a ki veće da imij škodu shranenu (. . .), z verh tih 40 soldini ima priseć kako e dal vola obećal e dati on ki govori da e tu istu cenu dal i da ju je iziskal i znašal (. . .) (Nadalje, nijedna nagrada koja se potajno daje za nalaženje neke stvari, zločina ili čega drugoga, kao zemlje, vinograda ili druge stvari za koje se po zakonu daje likuf — ili za nalaženje velikoga goveda — ne može biti veća od 40 soldina, a tko daje više, to ide na njegovu štetu (. . .). O tih 40 soldina treba priseći da je dao, odnosno obećao dati onaj koji tvrdi da je tu istu nagradu dao, i da ju (tj. stvar) je tražio i našao).

Za naše je analize najvažnije u toj odredbi da se razlikuje potajno (»otai«) ugovaranje nagrade od onoga koje nije potajno, tj. koje je dano pred svjedocima. Da je to doista tako mišljeno, vidi se iz članova 41 do 44, tj. iz četiri člana što neposredno prethode citiranom članu, a koji svi govore o obvezi učinjenoj bez svjedoka.⁴⁸ Dakle, ako je nalog dan pred svjedocima, on je valjan bez obzira na visinu ugovorene nagrade. Kako u cijelom Vinodolskom zakonu nema nijedne odredbe koja bi spominjala pismeno sastav-

nodolskom zakonu i po značenju sličan izraz pokazanje. Drukčije i po našem mišljenju sigurno pogrešno prvi izdavač Mažuranić i Kostrenčić tumače da je ličba dražba (!?), a Strohhal da je očevid.

⁴⁷ V. umjesto svega CONRAD H., *Deutsche Rechtsgeschichte I*, Karlsruhe 1962,² str. 491.

⁴⁸ MARGETIĆ, op. cit., str. 132.

ljene ugovore, treba zaključiti da je takav način sklapanja ugovora bio u Vinodolu ili izvanredno rijedak ili još nepoznat te da je ugovaranje pred svjedocima — vjerojatno u načelu pred dvojicom — bilo jedina običajno-pravna forma sklapanja ugovora.

Ipak, život je u određenim okolnostima zahtijevao priznavanje stvaranja obveza bez svjedoka kojima je trebalo priznati obvezatnost makar i s izvjesnim ograničenjima. Jedna od takvih situacija bila je i traženje nestale stvari, koje bi ponekad moglo biti vrlo otežano ako ne bi bilo vođeno s maksimalnom diskrecijom. Tako je npr. »nestalo« govedo možda sakriveno u nečijoj štali pa postoji opasnost da ga »nalaznik« ili kradljivac, naslutivši da bi mogao biti otkriven, zakolje. Nakon što je nalogoprimac pronašao stvar ili nesumnjive dokaze o pravu nalogodavca na neku stvar i zatražio plaćanje nagrade, moglo je doći do spora zbog neisplaćene nagrade.

Naime, nalogodavac je mogao preuzeti nađenu stvar i odbiti plaćanje nagrade izjavivši da je nalaz stvari bio posljedica slučaja ili sreće i da uopće nikakav ugovor nije ni sklopljen, a nalogoprimac je mogao tvrditi da je obećana vrlo visoka nagrada. Stilizacija člana je nejasna, ali mislimo da je u tome slučaju sud dodjeljivao zakletvu nalogoprimcu, i to na okolnost opstojnosti ugovora, tj. da je nalogoprimac na temelju ugovora započeo tražnje za nestalom stvari i da ju je našao (»da ju e iziskal i znašal«). U želji da onemogući visoke zahtjeve, Vinodolski zakon utvrđuje maksimalni iznos nagrade na 40 soldina jer očito polazi od pretpostavke da vlasnik pronađene stvari nije time oštećen — on je ponovno u posjedu izgubljene stvari bez obzira na to da li je ugovor postojao ili ne.

Međutim, nalogodavac bi mogao tvrditi da je nagradu isplatio. Čini se da je o toj okolnosti sud dodjeljivao zakletvu nalogodavcu (»ima priseć kako e dal«). Pri tome se očito računalo da je nalogoprimac u normalnom tijeku događaja predao nađenu stvar tek nakon što je primio nagradu.

Iz člana 45 može se, dalje, zaključiti da je za valjanost pravnih poslova što se odnose na nekretnine bila potrebna još jedna formalnost, tj. davanje likufa.

Što je likuf? Jagić je bio potpuno zbunjen spominjanjem likufa u navedenom članu i rezignirano prepustio objašnjenje kasnijim istraživačima.⁴⁹ Preux je bio vrlo blizu istini kad je ustvrdio da je riječ o nekoj vrsti kapare koja se tiče onih stvari čija se prodaja ne ostvaruje običnom tradicijom, nego postaje perfektnom tek plaćanjem »napojnice« ili kapare.⁵⁰ Naprotiv, manje je jasno i ne zadovoljava Mažuranićevo objašnjenje po kojem bi likuf u tome članu Vinodolskog zakonika imao »široko značenje« i obuhvaćao »cienu što se obeća soku, pak nagrada za posredovanje«.⁵¹ Po Kostrenčiću, likuf se »pilo« u skladu s običajem samo kada je riječ o »pravnim poslovima« koji se odnose na »stvari veće vrijednosti«.⁵² Međutim, u prijevodu na

⁴⁹ JAGIĆ, op. cit., str. 63.

⁵⁰ J. PREUX, *La loi du Vinodol*, Nouvelle revue historique de droit français et étranger, T.XX, 1896, str. 724. Napominjemo da je Preux pri tome upotrijebio tumačenje te riječi u rječniku uz Vinodolski zakon, izdanje JAZU (MHJSM vol. IV, str. 253).

⁵¹ MAŽURANIĆ, op. cit., str. 597.

⁵² KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 187.

moderan književni jezik Kostrenčić je zadržao riječ »zakon« (a ne običaj), koju nalazimo i u tekstu analizirana člana.⁵³ Manje je uspjelo Baradino tumačenje po kojem je likuf »nagrada obično pri prodaji, a ovdje i za nađenu stvar.«⁵⁴

Ako se želimo približiti ispravnom tumačenju, moramo svakako odvojiti nagradu nalaznika (»cenu«) od likufa. Zakonodavac, naime, kaže da se nagrada daje u raznim slučajevima, među kojima navodi i »zemle, vinograde i ine druge riči, za kih e zakon dati likuf«. Dakle, likuf se daje u povodu poduzimanja pravnih poslova na nekretninama. Očito se ne mora raditi baš o prodaji, kako to misli Preux, već i o bilo kojem drugom pravnom poslu, npr. darovanju itd. Dalje, Vinodolski zakon u članu 45 odvajava na vrlo jasan način pravne poslove koji se odnose na nekretnine od pravnih poslova koji se tiču pokretnina. Po članu 45 likuf se daje samo onda kada je riječ o nekretninama, a njemu nema mjesta u odnosu na pokretnine. To je vidljivo iz toga što zakonodavac ne spominje likuf kada odobrava nagradu »za naiti njku rič« ili »za govedo veliko znaiti«, a u oba slučaja riječ je o pokretninama. Dakle, Kostrenčić nije imao pravo kada je ustvrdio da se likuf daje u slučaju svake stvari veće vrijednosti. S druge strane, poznati razvod između Mošćenica i Košljaka također ukazuje na primjenu likufa na pravne poslove koji se tiču nekretnina, samo što se pri tome razvodu ne radi o prodaji, darovanju itd., već o utvrđivanju međa.

Likuf je nesumnjivo riječ njemačkog porijekla, koja se upotrebljavala osobito u hrvatskom i austrijskom pravnom području.⁵⁵ »Leitkauf« je tu imao funkciju »kapare« (Handgeld)⁵⁶ prilikom dvostranih pravnih poslova, kao npr. kupoprodaje, najma radne snage, ili stvari itd. pa čak i prilikom sklapanja braka. Pri tome je najvažnije da je Leitkauf bio sredstvo perfektuiranja pravnog posla, da je, dakle, imao značaj formalnosti bez koje pravni posao nije bio valjan. Uz to, utvrđeno je da je Leitkauf bio zapravo podvrsta kapare i da ga se shvaćalo kao formu ugovora, srodnu vadiji, premda do pune identičnosti nije došlo.⁵⁷

Ipak, premda nema sumnje da je likuf njemačka riječ, pravna institucija koju ona označava nesumnjivo je u našim krajevima postojala već odavno. Nju nalazimo već u pravu hrvatske države narodnih vladara u XI st. pod nazivom *pro fine*.⁵⁸

⁵³ Ibid., str. 170.

⁵⁴ BARADA, op. cit., str. 117. Tako slično već BUDMANI u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, VI, Zagreb 1904—1910, str. 90. Budmani tumači likuf kao ono »što se popije ili prava gozba što se učini kad se svrši kakva zajednička radnja ili posao ili se uglavi kakva pogodba (n.p. zaručenje)«. Za riječ »likuf« u Vinodolskom zakonu Budmani kaže da nema »isto značenje kao kod likof, nego kao da znači nešto što se plaća u novcima za stvar nađenu (isporedi nalježba)«.

⁵⁵ Hadwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, (= HRG) II. Band, Berlin 1978, str. 1842—1943, s.v. Leitkauf.

⁵⁶ SCHRÖDER, Richard, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 2. izd., Leipzig 1894, str. 697.

⁵⁷ HEUSLER, Andreas, Institutionen des deutschen Privatrechts, Zweiter Band, Leipzig 1886, str. 255.

⁵⁸ O tome vidi MARGETIĆ, Lujo, O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, »Radovi« 4 Instituta za hrvatsku povijest 1973, str. 70 i d.; ISTI, Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Stvarna prava, op. cit., str. 84 i d.

b) Član 14 Vinodolskog zakona sadrži važnu odredbu što se odnosi na osnove obveznog prava. Na žalost, to je ujedno jedan od najspornijih i najmanje jasnih⁵⁹ glava toga našeg značajnog srednjovjekovnog pravnog spomenika. Zbog toga je nužno iznijeti historijat proučavanja toga člana, pa se tek nakon toga ponovnom analizom pokušati približiti njegovu ispravnom shvaćanju.

Najprije evo teksta člana 14 Vinodolskog zakona:

Niedni zavezi od ke godi riči ne mogu se prvič meju kimi godi ludi knežstva zavezati ili zagovor položiti općinski vola navlašni, onoga zaveza pol gre općini, a pol gospodi onoga grada gdi to budi učineno.⁶⁰

Leontović je 1868. god. smatrao da taj član govori o »uobičajenim sudskim kaznama, koje nisu određene zakonom, nego suglasnošću stranaka i suca«. ⁶¹ Takvom tumačenju odupro se 1880. god. Jagić,⁶² koji je podrobnije analizirao značenje riječi »zavez« i dokazivao da ona može značiti ili obvezu uopće ili ugovornu kaznu. Jagić je na osnovi toga predložio ovakvo tumačenje: privatnici nisu u Vinodolu imali pravo stupati u bilo kakve obvezne odnose bez dozvole kneza ili njegovih činovnika; ako bi do toga ipak došlo i ako bi se tom prilikom dao neki zalog pred općinom ili nekim privatnikom, taj se zalog oduzima u korist općine i kneževih ljudi. Jagić je sam priznao da to objašnjenje ima određene nedostatke, jer je čudno što u tekstu odredbe ne nalazimo ono najvažnije, tj. riječi »bez kneževe volje«. Osim toga, Jagića je smetala i riječ »prvič«, koju je protumačio kao »najprije, po prvi put« i koja u tekstu kao da nema pravog smisla, pa ju je zato u svom prijevodu naprosto ispustio. Od usporednoga materijala što ga je Jagić priopćio u svojoj analizi vrijedi osobito spomenuti odredbu Krčkoga statuta na hrvatskom jeziku po kojoj »niedan list ki bi pisan od kih koli riči ni ina niedna pravda ne mozi biti stanovita, ako ne bude pena vložena«. Ta odredba po Jagiću »ima djelomično istu tendenciju«.

God. 1896. objavio je Jules Preux⁶³ Vinodolski zakon na francuskom jeziku i popratio ga prilično iscrpnim komentarom. Njegovo izdanje i ko-

⁵⁹ Tako npr. J. PREUX, op. cit., str. 602 (l'article XIV est certainement un des plus obscurs de la loi); M. MAUROVIC, u recenziji Preuxova rada, »Mjesečnik«, XXIII, 1897, str. 478 (taj članak spada među najnejasnije u statutu); B. D. GREKOV, Vinodol, op. cit., str. 51 bilj. 19 (stat'ja sformulirana očn' nejasno) itd.

⁶⁰ MARGETIĆ, Iz vinodolske prošlosti, op. cit., str. 122.

⁶¹ LEONTOVIĆ F., Drevnee horvato-dalmatinskoe zakonodatel'stvo »Zapisi imp. novorossijskago univerziteta«, Odessa 1868, str. 38: obyknovennyja sudebnyja peni, naznačavšijasja ne zakonom' no soglašeniem' storon' s' sud'jami. Usput napominjemo da je još V. A. MACIELOWSKI, u svome golemom djelu Historija prawodawstw slowianskich pokušao objasniti član 14, ali posve neuspješno. Poljski tekst vidi u MAUROVIC, op. cit., str. 482, a prijevod na naš jezik u M. KOSTRENCIĆ, Vinodolski zakon, op. cit., str. 139.

⁶² JAGIĆ, op. cit., str. 29—30. Jagićev prijevod na ruski važan je ne samo zato što je poslužio kao temelj Jagićevim analizama već i zato što s tim prijevodom počinje temeljito znanstveno istraživanje Vinodolskog zakona. Evo toga prijevoda: Nikakija objazatel'stva ni po kakomu predmetu ne mogu' sostojat'sja meždu kakimi by ni bylo ljud'mi knjažestva ili že zaklad' vnosit' (klast') pred' obščinoju (v' obščině) ili častnym'i' licami: odna polovica takogo zaklada perehodit' v' kaznu obščiny, drugaja že gospodam' (činovnikam') goroda, v' ktorom' sdělka proizošla.

⁶³ PREUX, op. cit., str. 603—604.

mentar povode se gotovo u cijelosti za Jagićevim, što nije čudno ako uzme-
mo u obzir vrlo visok ugled što ga je Jagić uživao u svjetskim znanstvenim
krugovima i što Preux, uostalom, niti ne taji. Ipak, upravo se u vezi s čla-
nom 14 Jules Preux nije složio s Jagićevim tumačenjem. Činilo mu se čudnim
da bi za svaki ugovor među privatnicima bila potrebna intervencija kneza
ili njegovih činovnika. Uz to, prigovorio je Jagićevu tumačenju da je riječ
o zalogu pred općinom i o zalogu pred privatnikom te predložio da se odgo-
varajuće riječi člana 14 («zagovor položiti općinski vola navlašni») shvate
kao zabrana generalne hipoteke cijele imovine («općinski») i specijalnog za-
loga («navlašni»). Ipak, Preuxu nije bila posve jasna *ratio legis*, pa se obra-
tio Valtazaru Bogišiću, te od njega dobio objašnjenje uz koje je Preux
pristao. Ono se, ukratko, sastoji u tome da je knez tom odredbom htio
zabraniti bilo kakve globe i kazne što bi ih ustanovili bilo općina bilo pri-
vatnici. »Ubuduće takve ugovorne kazne, dobrovoljno uglavljene, ne vežu
više«, a zalog »bez kojega ugovor nije valjan« konfiscira se u korist općine
i kneževih činovnika.

Već iduće, 1897. god. upoznao je M. Maurović u »Mjesečniku« našu jav-
nost s Preuxovim radom. On je oprezno istaknuo da bi se Bogišićevo tu-
mačenje »moglo prihvatiti«, ali da je »drugo pitanje da li je ono osnovano«,
pa rezignirano zaključuje: »priznati nam je svakako da za sada ne možemo
ustanoviti smisla čl. XIV. vinod. zakona; što se je do sada tumačilo, tek
je bolje ili lošije nagagjanje«. Maurović inače smatra da »zavez« u članu 14
nema općega značenja obveze, a odbacuje kao pogrešno Preuxovo tumače-
nje riječi »općinski« i »navlašni« kao generalne hipoteke i specijalnog za-
loga.

Na član 14 osvrnuo se i Vladimir Mažuranić,⁶⁴ doduše vrlo sažeto, ali
sadržajno. On je 1908. god. zauzeo stajalište da sve »pene, globe, koje ima
platiti onaj koji nagodbu prekrši, pridržaje od sele knez sebi« i podvukao
da time »knez hoće za sve zaveze, zaroke, da ih tad uzmogne barem u polo-
vici za se pobrati«.

Kasnije⁶⁵ je Mažuranić ponovno razmatrao član 14. Kako je već Jagića
smetala riječ »prvič« u smislu »najprije, po prvi put«, Mažuranić je pred-
ložio da se ta riječ shvati kao »*principaliter*«. Po njemu se u članu 14 po-
navlja načelo (*principaliter!*) da stranke ne smiju iznos ugovorne globe («za-
govor ili zavez») predvidjeti za jednu od stranaka, tako da bi »se iznos globe
u slučaju povrede dodjelio občini«, ili »občini i stranci«; ako bi, ipak,
protivno tome načelu, to učinile, ne dobivaju »ništa od takova zagovora,
već ide polovica ugovorene globe knezu, a polovica općini, gdje je to uči-
njeno«.

Mažuranićevo shvaćanje člana 14 bilo je polazna točka za Kostrenčićeve
analize, koje su nesumnjivo ono najbolje što je do sada o tome članu napi-

⁶⁴ MAUROVIĆ, op. cit., str. 479—482.

⁶⁵ MAŽURANIĆ, Prinosi, op. cit., str. 59. Usput napominjemo da je 1905. god.
objavio E. MILER članak Vinodolski zakon, »Mjesečnik« XXXI, str. 143, i pristao
uz tumačenje Bogišića, te da je R. STROHAL god. 1912. objavio Zakon vinodol-
ski, uvod, tekst i tumač, Zagreb 1912 (pretiskano iz »Mjesečnik« XXXVIII, 1912)
i u tom svom radu iznio ukratko historijat tumačenja člana 14. On se nije slo-
žio ni s jednim objašnjenjem i ostavio problem otvorenim.

sano. Kostrenčić je u svome glavnom radu o Vinodolskom zakonu, pisanom 1923. godine, predložio ovaj prijevod: »Nikakovi zavezi ne mogu se neposredno među bilo kojim ljudima kneževstva zavezati ili zagovor položiti, općen ili poseban: polovica takova zaveza (t.j. koji se zaveže bez posredovanja kneževa) pripada općini onoga grada, gdje to bude učinjeno, a pola gospodi.« Dakle, u »zavezu« Kostrenčić vidi ugovornu kaznu. Uz to, Kostrenčić smatra da »zavez« zavezati i »zagovor položiti« znači isto, tj. da je riječ o sinonimima. Kostrenčić objašnjava član 14 ovako: »nije bilo dozvoljeno ugovoriti konvencionalnu kaznu koja bi u cijelosti išla u korist protivne stranke, već polovica mora biti namijenjena knezovima. Ako bi unatoč toj zabrani stranke ugovorile konvencionalnu kaznu i ne bi pri tome uzele u obzir kneževu pravo na polovicu te kazne, onda se ugovorna kazna dijelila tako da bi knez dobio svoju polovicu, a druga polovica pripala bi općini.«⁶⁶ Kostrenčić se pri tome poziva i na član 29 Krčkoga statuta na hrvatskom jeziku koji po njemu ima istu *ratio legis* jer prema tome članu treba ubaciti ugovornu kaznu »kod svakog pravnog posla o kom se sastavlja isprava«, s tim da trećina ide Krčkim knezovima, a dvije trećine stranci.⁶⁷

Do idućeg prijedloga tumačenja trebalo je čekati⁶⁸ do 1952. godine, kada je Barada⁶⁹ pokušao objasniti »zavez« iz člana 14 kao »obavezu pod novčanu kaznu unaprijed uglavljenu«, tj. kao, kako Barada kaže »t. zv. poena condicionata«⁷⁰ odnosno »kondicionu kaznu«,⁷¹ pa je na osnovi toga preveo početak člana ovako: »I nijedni 'zavezi' radi kojegod stvari, u prvom redu ne mogu se sklopiti između bilo kojih ljudi kneštva ili 'zagovor' postaviti javni ili privatni itd.«⁷² N. Klaić je 1972. god.⁷³ predložila ovo: »I nikakav 'zavez' zbog koje god stvari ne mogu se sklapati, osobito između ljudi (vinodolskog) kneštva; (niti se može) sklopiti 'zagovor' javni ili privatni itd.«⁷⁴ N. Klaić preuzima Baradino objašnjenje za riječ »zavez«.⁷⁵

Kada smo 1980. god. pristupili ponovnom izdavanju Vinodolskog zakona, mi smo član 14 analizirali samo s njegova društvenog aspekta pa smo predložili da se zadnji dio rečenice ostavi neizmijenjen, protivno shvaćanju koje

⁶⁶ KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 180.

⁶⁷ Ibid., str. 181.

⁶⁸ GREKOV, op. cit., str. 51—52 nije dao nikakvih novih prijedloga. Način njegova rada najbolje se vidi iz »kritike« Jagićeva stajališta. Tako npr. on kaže (ibid., str. 15, bilj. 19) da Jagić »na žalost« doneće u tekst člana 14 riječi »bez dozvole kneza« i »u odsustvu njegovih činovnika«: K sožaleniju, Jagić v statju vvodit ot sebja nekotorye časti, sovsem otsustvujuščie v zakone«. Međutim, Jagić je te riječi ubacio samo u svoje tumačenje člana, a ne u sam tekst i pri tome je sam priznao da za čudo tih riječi nema u tekstu. Grekov »preuzima« Jagićevu autokritiku i »velikodušno« dodaje: treba se složiti da je s tim dodatkom član dobio jasan smisao. Grekov prigovara Jagiću što nije uzeo u obzir riječ »prvič«. Ali, i to je samo »preuzeta« Jagićeva autokritika. M. KOSTRENCIĆ, Vinodolski zakon, »Historijski zbornik« II, 1949, str. 142—151, dao je vrlo oštru kritiku rada Grekova.

⁶⁹ BARADA, Miho, Hrvatski vlasteoski feudalizam, op. cit.

⁷⁰ Ibid., str. 104.

⁷¹ Ibid., str. 82.

⁷² Ibid., str. 105.

⁷³ KLAJČ, Nada, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972.

⁷⁴ Ibid., str. 161.

⁷⁵ Ibid., str. 159.

je u literaturi prvi predložio Kostrenčić. Naime, on smatra da je ovdje prepisivač poremetio redoslijed riječi, a da bi ispravan tekst trebao glasiti: pol gre općini onoga grada (...), a pol gospodi. Time je Kostrenčić izbjegao Jagićevo tumačenje po kojem pod »gospodom« treba razumijevati činovnike kneževske vladajuće obitelji. To, dakako, nije zadovoljavajuće, jer Vinodolski zakon pod »gospodom« uvijek misli na knezove. Kostrenčićeva je teza moguća, ali nam se čini da je još bolje ostaviti tekst nepromijenjenim, a pod »gospodom onoga grada« razumijevati one članove vladajuće kneževske obitelji kojima je bila dodijeljena uprava određenog grada.⁷⁶

U ostalu problematiku člana 14 nismo tom prilikom ulazili, pa smo tako za prijevod riječi »prvič« prihvatili Kostrenčićev prijedlog (»neposredno«), dok smo »zagovor« preveli preslobodno s »obveza«.⁷⁷

Osvrnimo se ukratko na do sada iznesena shvaćanja člana 14.

Jagićeva teorija ne vodi dovoljno računa o tekstu odredbe, što je već odavno uočeno u literaturi i što je, konačno, priznao sam Jagić. Bogišićevo stajalište također nije uvjerljivo. Ne vidi se pravi razlog za zabranu onih globa i kazni koje bi utvrdila općina ili privatnici. Bogišić misli da bi se time »smanjila punoća kneževske vlasti«,⁷⁸ ali to nije tako, jer, konačno, ostvarivanje tako utvrđenih globa i kazni išlo bi preko kneževa suda. Jedino što bi moglo pri tome smetati kneza, bilo bi da takve globe idu u korist nekoga drugoga, a ne kneza. I doista, Mažuranić i Kostrenčić vidjeli su u tome razlog donošenja odredbe sadržane u članu 14. Međutim, i njihovoj teoriji suprotstavlja se stilizacija toga člana. Kad bi član 14 doista bio »fiskalne prirode« (Mažuranić) odnosno imao »fiskalne razloge« (Kostrenčić) i kad bi knez želio znati za sve »zaveze« zato da ih »uzmogne barem u polovici za se pobrati« (Mažuranić), onda bi naš član trebao imati takvu stilizaciju po kojoj bi bila utvrđena s jedne strane obaveznost ugovorne kazne, a s druge strane obaveza da njezin dio pripada knezu, kao što je to odredio Krčki statut na hrvatskom jeziku. Krčki statut kaže u članu 29 da isprava o nekom pravnom poslu nije valjana ako nije uglavljena ugovorna kazna, te određuje da trećina te kazne obavezno pripada knezu, a druge dvije trećine »gospodar«. Naprotiv, osnovna je misao člana 14 Vinodolskog zakona što on zabranjuje »zaveze« i tek kao sankciju toj zabrani određuje da se »zavezi« koji su »prvič« utvrđeni protivno toj zabrani oduzimaju u korist kneza i općine. Ukratko, smisao člana 14 Vinodolskog zakona upravo je obratan od smisla člana 29 Krčkog statuta: Vinodolski zakon zabranjuje ugovorne kazne, Krčki statut određuje njihovu obaveznost.

Ipak, član 14 postavlja je pri tome jedno ograničenje: »zavezi« su zabranjeni samo ako se utvrđuju »prvič«. Na žalost, baš ta odlučujuća riječ do sada je interpretatorima činila najveće poteškoće. Jagić ju je naprosto ispustio,⁷⁹ Mažuranićev je pokušaj tumačenja pravno neprihvatljiv, ali lingvi-

⁷⁶ MARGETIĆ, op. cit., str. 158—159.

⁷⁷ Ibid., str. 123.

⁷⁸ PREUX, op. cit., str. 603.

⁷⁹ Mažuranić pod riječi »prvič« (op. cit., str. 1188) upućuje na riječ »navlaštan« (op. cit., str. 726); u toj potonjoj natuknici naprosto postavlja tvrdnju da prvič »znači i přímo itd., ali i principaliter«, ali je ne dokazuje. Međutim, ako i prihvatimo da prvič može značiti principaliter, Mažuranićev prijedlog pravno

stički dvojbena, dok ju je Kostrenčić preveo s »neposredno«,⁸⁰ ali s vidljivom nesigurnošću, s time da on prilikom objašnjenja smisla člana 14 na-prosto prešućuje tu riječ s kojom ne zna što bi započeo. Barada je pokušao »prvič« prevesti doslovno s »u prvom redu«, a N. Klaić s »osobito«, ali je time pravni smisao člana 14 postao vrlo dvojbena, a »prvič« pri tome kao da ima samo ulogu »pojačanja« zabrane. Ali, takav prijevod umjesto da pojača zabranu, uveliko je slabi i čini čak nejasnom, jer bi smisao člana 14 u tome slučaju bio da zakonodavac zabranjuje postavljanje zaveza »u prvom redu«, »osobito« pripadnicima kneštva, a da je ta zabrana nešto blaža (?) u odnosu na strance. Da li bi to trebalo značiti da stranci ipak ne smiju postavljati »zaveze« — ili smiju? A ako ne smiju, da li za njih važi sankcija da se takvi »zavezi« oduzimaju u korist kneza? Čini se da ostaje, ali čemu onda riječi »u prvom redu« i »osobito«?

Ako se želimo približiti razumijevanju člana 14 Vinodolskog zakona, moramo najprije ispitati da li u nekim drugim srednjovjekovnim pravnim sustavima postoji neka slična odredba.

U obzir dolazi u prvom redu Tršćanski statut iz 1350. godine, koji određuje

si aliqua questio erit coram dominio Tergesti de aliqua pena contenta in aliquo instrumento vel scriptura alia, inter aliquam personam petentem dictam penam et aliam personam se defendentem, tunc dominium Tergesti dare debeat terminum ad solvendum dictam penam, et in eius discretionem remaneat usque ad quinquaginta vel quadraginta annos vel ad centum et ab inde superius, et ita⁸¹ ex antiqua consuetudine solet dari ut dicte pene potius non exigantur quam exigantur⁸² (ako bude neki spor pred tršćanskom vlašću o nekoj kazni, sadržanoj u nekoj javnoj ispravi ili drugom pismenu, (i to) između neke osobe koja zahtijeva rečenu kaznu i druge osobe koja se brani, tada tršćanska vlast treba dati rok za ispunjenje rečene kazne pa ostaje prema njezinoj procjeni (da odredi rok) do 50 ili 40 godina ili do sto pa i više i tako se treba odrediti (tj. rok) prema starom pravnom običaju da se rečene kazne (zapravo) više ne istjeruju nego istjeruju).

Dakle, prema Tršćanskom statutu iz 1350. god. postoji očito negativno stajalište prema ugovornoj kazni. Vlast u načelu priznaje ugovornu slobodu kontrahenata, ali je u praksi zaobilazi providnim postupovnopравnim sredstvom određujući tako beskrajno dugačke rokove, da stranka koja preko suda traži izvršenje ugovorne kazne zapravo u biti neće uspjeti svojim zah-

ne zadovoljava jer nije prihvatljivo suprotstavljanje načela (na što navodno po Mažuraniću upućuje principaliter) sankciji toga načela. Zato je s pravom kasnija literatura prešla preko toga prijedloga. I Barada je pokušao tumačiti »prvič« kao principaliter, tj. kako to Barada navodi, »osobito, redovito, u prvom redu« (BARADA, op. cit., str. 105 bilj. k čl. 14), ali na pravno posve drukčiji, ali isto tako nezadovoljavajući način.

⁸⁰ KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 180.

⁸¹ Tršćanski statut iz 1365. god. ima tekst »ita ut«, što daje nesumnjivo slabiji smisao. Ipak, izdavač Tršćanskog statuta iz 1350. god. emendira tekst toga statuta prema tekstu iz 1365. god.

⁸² Tršćanski statut iz 1350. god., knj. III, gl. 37.

tjevom. To je čak prema tekstu Tršćanskog statuta iz 1350. god. »stari pravni običaj«, doduše, začudo, nezabilježen u Tršćanskom statutu iz 1315. godine.

Obziri prema ugovornoj slobodi nestaju u Tršćanskom statutu iz 1421. god. koji kratko određuje:

*generaliter volumus quod in iudicio tergestino de nulla poena conventionali inter petentem et defendentem debeat ius aliquod reddi*⁸³ (uopće hoćemo da se na tršćanskom sudu ne treba priznati bilo kakvo pravo u vezi s konvencionalnom kaznom (u sporu) između onoga koji zahtijeva i onoga koji se brani).

Tu odredbu preuzeo je i Riječki statut iz 1530. godine:

*volumus de poena conventionali inter partes tam in iudicio quam extra inter petentem et defendentem non debere aliquod ius reddi*⁸⁴ (hoćemo da se između onoga koji zahtijeva i onoga koji se brani ne treba priznati bilo kakvo pravo u vezi s konvencionalnom kaznom među strankama bilo na sudu bilo izvan),

samo što je stvar još i zaoštrio, jer ne priznaje ugovornu kaznu čak ni u odnosima izvan suda, što je važno, npr., za slučaj izvansudskog plaćanja konvencionalne kazne. Prema odredbi Riječkog statuta kao da je klauzula o ugovornoj kazni ništava jer se njezino postojanje ne priznaje čak ni izvan suda, pa će stranka koja je ugovorom kazni izvansudski platila moći tražiti kondikcijom da joj se plaćeni iznos vrati. Drugim riječima, uglavak o konvencionalnoj kazni ne priznaje se čak ni kao naravna obveza.

Zašto je u Trstu, Rijeci i Vinodolu postojala tolika odbojnost prema konvencionalnoj kazni? Riječ je vjerojatno o prikrivenim kamatama, protiv kojih se crkva opetovano, ali bezuspješno, borila stoljećima i čak ih 1311. god. *expressis verbis* zabranila. Tu se zabranu izigravalo na bezbroj načina,⁸⁵ a jedan od tih načina, bilo je upravo ugovaranje konvencionalne kazne, jer je bilo dovoljno da se ugovori npr. kratak rok vraćanja zajma unutar kojega dužnik nije mogao nikako vratiti zajam da bi vjerovnik dobio uz glavnicu još i iznos konvencionalne kazne. Svjetovna je vlast često pokušavala doskočiti takvoj praksi i izričito posve zabranjivala konvencionalnu kaznu, kao npr. u Trstu, Rijeci i Vinodolu te drugdje, a ponegdje se zadovoljavala utvrđivanjem najviše dozvoljene konvencionalne kazne. Tako je u Pisi 1231. god. ona mogla iznositi najviše iznos glavnice, u Lucci 1539. god. najviše jednu četvrtinu glavnice⁸⁶ itd.

Ostaje da se objasni nejasna riječ »prvič«, koja je do sada bila nerješivom zagonetkom. Čini nam se da nam u tome mogu pomoći pravne norme što su važile u Siciliji. Tako je npr. kralj Alfons I (1416—1458) propisao:

Poena adjecta in contractu alio quam compromissi, non exigatur,⁸⁷ neće se istjerivati kazna pridodana ugovoru, osim onom o arbitraži; a sličnu odredbu nalazimo i u Mēsinskom statutu:

⁸³ Tršćanski statut iz 1421. god., knj. II, gl. 33.

⁸⁴ Riječki statut iz 1530. god., knj. II, gl. 29.

⁸⁵ Vidi npr. BUSSI, Emilio, *La formazione dei dogmi di diritto privato nel diritto comune (diritti reali e diritti di obbligazione)*, Padova 1937, str. 214.

⁸⁶ PERTILE, Antonio, *Storia del diritto italiano*, 2. izd. vol. IV *Storia del diritto privato*, Torino 1893, str. 504, bilj. 39 i 40.

⁸⁷ *Loc. cit.*, bilj. 41.

*Nulla poena in privato contractu apposita solvitur, praeterquam si in arbitratorum instrumento apponatur*⁸⁸ (ne treba platiti kaznu pridodanu u privatnom ugovoru, osim ako se postavlja u ispravu o arbitraži).

Drugim riječima, u Siciliji je bilo zabranjeno uglaviti konvencionalnu kaznu u »početnom« ugovoru, kojim se »prvič« zasnivao pravni odnos među dvjema ugovornim stranama. Obratno, nakon što je ugovorni odnos već bio sklopljen, pa je došlo do spora o njegovu sadržaju i sporazuma o povjeravanju rješenja toga spora arbitrima, dozvoljavalo se da se u tome sporazumu utvrdi konvencionalna kazna za onu stranu koja se ne bi htjela pokoriti arbitražnoj izreci.

Čini se upravo očitim da riječ »prvič« u članu 14 daje tome članu isti smisao što smo ga upravo utvrdili za neke sicilijanske pravne propise.

Jagić i Kostrenčić povezali su, kao što smo vidjeli, član 14 Vinodolskog zakona s članom 29 Krčkoga statuta na hrvatskom jeziku. Jagić je to učinio ponešto opreznije i podvukao samo djelimično istu tendenciju. Kostrenčić je bio radikalniji i ustvrdio »istu ratio legis« u oba člana. Da vidimo najprije sam tekst člana 29 Krčkoga statuta:

Kapitul od lista. Ošč hoćemo da nied'n' list', ki bi pisan' od kih' koli ričii, ni ina niedna pravda nemozi biti stanovita, ako ne bude pena vložena, ot ke peni budi treti del' gospode, a dva dela gospodaru.⁸⁹

Dok je Jagić samo posve kratko upozorio na izvjesnu sličnost, dotle je Kostrenčić dao i svoju interpretaciju člana 29. On kaže: »Dakle je i to 'zavez', koji se mora 'položiti' kod svakog pravnog posla o kome se sastavlja isprava, a od koga zaveza trećina ide krčkim knezovima, a dvije trećine stranci koja je od svoje strane održala.«⁹⁰ Mislimo da Kostrenčić u svome tumačenju nije posve precizan. Naime, član 29 ne govori o »stranci«, nego o »gospodar« . Pod »gospodarom« Krčki statut razumijeva vlasnika, što se vidi npr. iz člana 2: (...) vsaki ki 'kona ukrade ezdnoga, da ima platit' 60 libar, ke 60 libar imeite se deliti na pol': pol' gospodaru, a pol' gospode itd. Drugim riječima, statutarna odredba ovdje ima u prvom redu u vidu ugovorni prijenos vlasništva. Želi se, naime, ojačati položaj stjecaoaca. Međutim, citirana glava govori ne samo o pismeno sastavljenim ugovorima u kojima je obvezatna ugovorna kazna nego i o presudama, koje također moraju sadržavati kaznu (dakako, ne ugovornu, nego sudsku sankciju), pa se iz toga može zaključiti da Krčki statut na hrvatskom stoji na stajalištu da je bilo koje očitovanje volje — bilo ono privatnopravne ili javnopravne naravi — nevaljano ako nije dodana kazna, bez obzira na to da li je ugovorna ili ne. Takva odredba uvedena je u krčki pravni sustav očito iz fiskalnih razloga, tj. u želji da dio ugovorene ili naređene kazne svakako pripadne krčkoj gospodi (Frankapanima), pa nema nikakva razloga da se ne prihvati nužna posljedica toga, naime da je konvencionalna kazna obvezna ne samo u pismenim ugovorima o stjecanju vlasništva nego i u svim ostalim pismenim i usmenim ugovorima.

⁸⁸ Loc. cit.

⁸⁹ Statut vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka. Uredili I. CRNČIĆ i dr. F. RAČKI, MHJSM, Paris I, vol. IV, *Statuta lingua croatica constripta*, Zagreb 1890, str. 155.

⁹⁰ KOSTRENIČIĆ, op. cit., str. 181.

Dakle, član 29 Krčkog statuta propisuje opću obaveznost klauzule o konvencionalnoj kazni. Uostalom, već prema ispravi od 11. kolovoza 1375.⁹¹ god. izdanoj u Baški, u kojoj je pod fiktivnom formom darovanja riječ o prodaji neke zemlje, prodavalac obećava kupcu »protu vsakomu človiku braniti i odbraniti (...) pod pēnu 100 libar'«. Prema ispravi od 11. travnja 1413.⁹² god. izdanoj također u Baški darovatelj se obvezuje da neće opozvati svoje darovanje: »ka strana bi porek'la (...) plati penu 30 libar', od ke peni imii poiti pol' gospodj prēd' ku bude pravda pitana, a pol strani«. Ovdje pod »stranom« treba razumjeti samo darovatelja. Vrijedi istaći kako se odredbe Statuta o razdiobi ugovorne kazne nisu doslovce poštivale, što je u ovom slučaju doduše razumljivo, jer se knezu priznaje veći dio ugovorene kazne od onoga koji je predviđen Statutom, a to, dakako, nije zabranjeno. Naprotiv, prema nekim drugim ispravama proizlazi da se dioba vršila tako što je knez trebao dobiti četvrtinu, općina četvrtinu, a protustranka polovicu.⁹³

Dakle, na Krku je konvencionalna kazna obavezni sastavni dio ugovora, a u Vinodolu je ona zabranjena. U Vinodolu se zabrana ugovaranja konvencionalne kazne uglavnom poštivala. Prema ispravi od 15. listopada 1309.⁹⁴ godine, u kojoj je riječ o utvrđivanju međa između općina Novi i Bribir, strana koja povredi utvrđene međe »plaća knezu 100 zlatnih', a strani 100 zlatnih«, ali treba uzeti u obzir da je kaznu za nepoštivanje utvrđenih međa postavio knez Dujam, što je u skladu s odredbom člana 55 Vinodolskog zakona po kojoj

vsi zavezi ke bi knez od sebe⁹⁵ položił ili prie učinil općinskim ili navlašćnim zakonom budite nega i nemu da imaju priti.⁹⁶

Po toj odredbi knez je mogao slobodno određivati »zaveze«, pa je on to svoje pravo i iskoristio 1309. god. utvrđujući sankciju za nepoštivanje dogovorenih međa među Novljanima i Bribiranima. Ta sankcija je ujedno primjer za »općinski zakon« (tj. za poslove javne prirode) o kojem se govori u upravo navedenom članu. Knez je polovicu kazne namijenio oštećenoj općini. Na to je, dakako, imao pravo jer se time dobrovoljno odricao dijela prihoda koji bi mu inače pripadao. I još nešto. Smatramo da riječ »prie« u članu 55 odgovara riječi »prvič« u članu 14.

⁹¹ ŠURMIN, Đuro, *Hrvatski spomenici sv. I*, MHJSM, vol. VI, Zagreb 1898, str. 88 br. 24. Vidi i ispravu od 23. rujna 1375. godine na str. 89, br. 25.

⁹² Ibid., str. 112, br. 45.

⁹³ Ibid., str. 114, br. 47, isprava iz 1414; str. 116, br. 49 od 17. lipnja 1419; str. 118, br. 51 od 1. svibnja 1420; str. 122, br. 58 od 9. veljače 1423; str. 128, br. 61 od 17. studena 1426. (u toj ispravi riječ je o zamjeni (razmjeni) zemalja pa u njoj doista jamče obje strane jedna drugoj da će »braniti i od'braniti« novoga vlasnika.

⁹⁴ Ibid., str. 76, br. 9.

⁹⁵ JAGIĆ, op. cit., str. 75, predložio je da se riječ »sebe« ispravi u »sele« pa njegov prijevod glasi: *Vsē peni (zakłady), kotoryja knjaz' opredēlii' by otnynē ili kotoryja on' do sih' por' naznačil' publičnym' ili častnym' sposobom' čtoby prinadležat' emu kak' knjazju, da postupjat' v' ego kaznu. To su preuzeli i PREUX, op. cit., str. 716 i RACKI, Franjo u izdanju Vinodolskog zakona u MHJSM, vol. IV, Zagreb 1890. KOSTRENCIĆ, op. cit., str. 173, vratio se na tekst po rukopisu, ali nije smatrao potrebnim da ga posebno objašnjava. I BARADA, op. cit., str. 123, bilj. k članu 55, prihvaća tekst po rukopisu, ali za riječ »prie« vrlo oprezno naslućuje da bi to možda trebalo ispraviti u »prie(1)«.*

⁹⁶ Tekst po MARGETIĆ, op. cit., str. 138.

Summary

700th ANNIVERSARY OF THE VINODOL LAW

After citing main editions and basic literature, the author argues that the Krk princes already ruled in Vinodol in the first half of the 13th century, and that Bela IV accepted their rule only in 1251. The author gives a short survey of theories of social structure before and during the time of the Vinodol Law (Vinodolski zakon), especially concerning the position of serfs. After discussing the criminal acts system established in the Vinodol Law, the author analyses some questions concerning obligatory law, particularly obligations known as »likuf« and »zavez«.

AGRARNI ODNOSI U GORTINSKOM ZAKONIKU

Dr. Sima AVRAMOVIĆ, docent
Pravni fakultet u Beogradu

UDK 333 (938)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. III. 1987.

Autor ovim radom nastavlja diskusiju o agrarnim odnosima u staroj Grčkoj koja je inicirana pre nekoliko godina člankom L. Margetića o Marksovu shvatanju antičkog tipa zemljišnog vlasništva. Istaknut je značaj toga pitanja u širem pravnoistorijskom kontekstu koji se, doduše sasvim posredno, može vezivati i za vinodolsku pravnu prošlost.

Predmet su analize dve sporne odredbe Gortinskog zakonika (GZ V 22—28, koje se odnose na problem nasljeđivanja u četvrtom i petom zakonskom nasljednom redu, a koje se dovode u vezu s ranijim autorovim tumačenjima propisa GZ IV 31—43, prema kojem obradiva zemlja nije bila predmet nasljeđivanja.

Zaključuje se da četvrti nasledni red — epibalonte — sačinjavaju lica koja su živela i radila s ostaviocem, bez obzira na stepen kognatskog srodstva (mada svakako prpadnici iste hetajrije — bratstva), ali tako što nastavljaju kult porodice, njene imovinske odnose i korišćenje klera (zemlje i robova) bez deobe, u zajednici čiji su do tada bili članovi. Peti nasledni red, ukoliko ostavilac nije živio u takvoj zajednici, predstavlja sama hetajrija, plemenska zajednica koja je i dodeljivala aristokratskim porodicama kler na korišćenje; tako su se, prema drevnim običajima, celokupna imovina ostavioca, a posebno obradiva zemljište i robovi (kler), vraćali tome kolektivu.

Takav kolektivni karakter zemljoposjedovanja, regulisan običajnim pravom, glavni je uzrok što se Gortinski zakonik ne bavi neposredno svojinskim odnosima i nasljeđivanjem zemljišta.

Gortinski je zakonik, poreklom s Krita iz V veka pre n. e., najpotpuniji pravni epigrafski tekst iz svekolike antičke grčke starine. Ipak ni on, kao ni drugi izvori iz toga regiona, ne pruža odlučujuće i nedvosmislene podatke o verovatno najvažnijem pravnom i društveno-ekonomskom problemu jedne pretežno zemljoradničke, aristokratske zajednice: agrarnim odnosima nisu posvećeni posebni paragrafi, reč »kler« (dorski: κλῆρος) samo se **jednom** pominje, te preostaju manje ili više inventivna domišljanja naučnika u rekonstruisanju te slike, mahom na osnovi posrednih, najčešće naslednopravnih odredbi, drugih šturih napomena ili uporednog prava. Dakako, takva su traganja neophodna i po ceni uvek mogućega prigovora da zaključci »stoje na staklenim nogama«; jer, radi se o centralnom pravnom institutu, bez čijega potpunijeg razumevanja — do kojeg se u ovom trenutku, s obzirom na

stanje izvora, može prići samo kritičkim preispitivanjem različitih hipoteza — nema ni približno tačne spoznaje celine društvenih i pravnih odnosa u ranogrčkim polisima.

Koliki, pak, značaj ima razumevanje suštine antičkoga grčkog polisa i njegovih temeljnih institucija za pravnu istoriju, pokazuje se čak i u slučaju vinodolske pravne prošlosti. Tako raspravljajući o poreklu vinodolske opštine N. Klaić kreira veoma interesantnu pretpostavku da su se Sloveni u Istri i Dalmaciji, nalazeći se pod vizantijskom vlašću, organizovali u opštine, koje su dragocena antička baština; stoga je »antički polis kao zajednica slobodnih ljudi i stanovnika s čitava teritorija općine i u ovom dijelu Jadrana« osnova na kojoj se izgrađuje društvena organizacija.¹ Frejdenberg je potom umesno primetio da ta ideja zaslužuje pažnju, ali da je sličnost s antičkim polisom samo tipološka, s obzirom na znatan vremenski diskontinuitet polislisnog organizovanja u antici i srednjovekovnom Vinodolu.² Ipak, makar i samo takva, tipološka sličnost, dozvoljava da se u Zborniku radova o Vinodolskom zakoniku nađe i razmatranje bitnih elemenata organizovanja jednoga izuzetno karakterističnog antičkog polisa kakva je Gortina.

Osim toga, ovo pitanje kritiske pravne prošlosti može uticati i na sagledavanje celokupnog koncepta zemljišne svojine u ranoj Grčkoj i antici uopšte. To potvrđuje diskusija o Marksovu shvatanju antičkog tipa zemljišnog vlasništva koja je, inspirisana nesvakidašnje plodnim idejama prof. dra L. Margetića,³ vođena i na stranicama ovoga Zbornika, između ostalog i oko agrarnih odnosa u Gortinskom zakoniku.

Predmet rasprave tim je povodom bila i sporna odredba GZ IV 31—43, odnosno naše stanovište da se iz nje mogu otkriti tri različita pravna režima nasleđivanja: kuće u gradu, sitnu i krupnu stoku preuzimaju samo sinovi (kao nepodeljenu porodičnu svojinu), »ostala imovina« (koju uglavnom čine pokretne stvari — domaće životinje, plodovi, odeća, nakit, pa i novac) deli se kao individualna privatna svojina, te sinovi dobijaju dvostruko veći deo u odnosu na ćerke, dok u »ostalu imovinu« ne ulazi zemlja, odnosno nasleđivanje i vlasništvo nad njome Zakonik neposredno ne normira; to je bilo regulisano običajnim pravom, jer individualna privatna svojina na zemlji još nije bila razvijena, bar ne u znatnijoj meri.⁴ Takvom je predlogu tumačenja prvi jugoslovenski naučnik koji je dublje zaronio u grčko pravo suprostavio originalnu misao, koja se dosad nije sretala u literaturi: na osnovi analogije sa Šibenskim, Paškim, Bračkim i Hrvatskim statutom te nekim srednjovekovnim italijanskim statutima koji znaju za »prelegat« u korist

¹ KLAJČ, Nada, Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, 2, 1971, str. 128—132.

² FREJDENBERG, M.M., Gorodskaja obščina X—XI v. v Dalmaciji i ee antičnyj analog, Etudes balcaniques 2, 1973, str. 125. V. bliže i MARGETIĆ, Lujo, Iz vinodolske prošlosti, Pravni izvori i rasprave, Rijeka 1980, str. 155.

³ MARGETIĆ, Lujo, Pretkapitalistički oblici vlasništva po Marksovim Grundrissima, Zgodovinski časopis, 24, 1980, str. 157; isti, Marksovo shvaćanje antičkog tipa zemljišnog vlasništva, Zbornik PFZ, 34 (3—4), 1984, str. 425; isti, Pretkapitalističke formacije u Marksovim Grundrissima, Zbornik PFR, 6, 1985, str. 197.

⁴ AVRAMOVIĆ, Sima, »Grundrisse« i Marksov koncept antičkog tipa proizvodnje i zemljišne svojine, Anali PFB, 1—4, 1983, str. 35.

muške dece nad kućom, Margetić pretpostavlja »da je zakonodavac htio već *ex lege* preferirati muške potomke i da je smisao analizirane odredbe naprosto ovaj: sinovi dobijaju 'prelegat' u kućama i stoki, a ostalu imovinu dijele s kćerima u odnosu 2 : 1«. ⁵ Eto dokaza da spoznaje antičkoga grčkog prava mogu biti korisne i za razumevanje prava naših srednjovekovnih zajednica i obratno.

Ta bi se pretpostavka mogla braniti i obrazlagati solidnim argumentima. Ipak, namera nam je da u ovom radu, povezujući tumačenje odredbe koje smo već dali s objašnjenjem jedne druge norme Gortinskog zakonika, jedine koja pominje reč »kler« (GZ V 25—28), pokušamo da pokažemo njihovu međusobnu usklađenost i prilagođenost celini društvenih odnosa, tj. ukupnom sistemu pravnih odnosa na Kritu toga vremena: to bi posredno moglo ići na ruku pomenutom tumačenju o tri različita oblika svojinskih odnosa i, posebno, kolektivnom, običajno regulisanom karakteru zemljoposedovanja.

Odredba o kojoj je reč sledi u poglavlju što reguliše zakonsko nasleđivanje. Prva tri nasledna reda su izvan spora: prvi čine descendenti po principu reprezentacije, u drugom su braća ostavioca sa svoji potomcima, a u trećem sestre i njihovi potomci (GZ V 9—22), kao i u mnogim drugim grčkim polisima. No, već četvrti zakonski nasledni red stvara mnogo dilema, jer je određen jednim pojmom koji je dobio različita tumačenja:

»A ako nema nikog od njih (sc. iz prethodnih naslednih redova, prim. S. A.), *epibalonti* koji imaju pravo na imovinu, neka je se prime« (GZ V 22—25). Pitanje ko su *epibalonti* uopšte, a naročito koji ih krug ljudi sačinjava u svojstvu naslednika toga zakonskog reda, ostalo je otvorenim. Etimologija ne može mnogo pomoći; reč bi se mogla jedino prevesti kao »oni kojima (nešto) pripada«, pa i »oni na koje (nešto) pada«. ⁶ Zbog takve leksičke neodređenosti, taj se termin u Zakoniku javlja čak tridesetak puta, ali s različitim smislom. ⁷ Stoga je to verovatno bio samo *terminus technicus* koji zakonodavac upotrebljava kad god želi označiti grupu ljudi koji imaju neko subjektivno pravo, »pravo na nešto«, a koji je svima poznat — bilo iz samog Kodeksa ili iz ličnog saznanja običajnog prava. Zbog toga se čini da ne treba tražiti njegovo univerzalno značenje niti da se može fiksirati jedan određeni krug rođaka koje taj naziv označava. Dakako, ta nejasnoća izrodila je dosta teorija o tome ko čini četvrti nasledni red, a problem se dodatno komplikuje različitim mogućnostima čitanja teksta i vezivanja za narednu odredbu koja normira peti nasledni red, pominjući pri tome i reč »kler«.

"... αὶ δὲ μὲ εἶεν ἐπιβάλλοντες τῆς Πολικίας οἵτινες
κ' ἴοντι ὁ κλῆρος τοῦτος ἔκων τὰ κρέματα."

(GZ V 25—28)

⁵ MARGETIĆ, Lujo, Marksovo shvaćanje, cit., str. 432.

⁶ The Oxford Classical Dictionary, Oxford² 1975 ga prevodi sa »belong to«, »through upon«.

⁷ Ponekad označava naslednike uopšte (ne samo one iz četvrtog reda), drugi put one koji imaju pravo da svedoče, da se ožene ćerkom-naslednicom (*epiklerom*), itd. V. detaljnije AVRAMOVIĆ, Sima, *Epiklera, kadestai i epibalonti* — sporne ustanove ranogrčkog gortinskog prava, *Anali PFB*, 5—6, 1979, str. 475.

Tako i Gortinski zakonik stvara nedoumice poput Pitijinih proročanstava, jer u originalnom tekstu nema interpunkcijskih znakova: u zavisnosti o njihovu rasporedu, moguće je konstruisati različita značenja norme. Bar su dva tumačenja lingvistički moguća. Prvo je široko prihvaćeno: zarez se stavlja odmah iza reči **ἐπιβάλλοντες** pa se smatra da oni čine četvrti nasledni red, a peti **τὰς Φοικίας οἰτινές κ' ἴοντι ὁ κλαρος** tj. »oni koji čine kler vojkije« (tako Dareste, Bücheler—Zitelmann, Buck, Kolobova, Willetts, itd.).⁸ Drugo tumačenje je ređe: pomerajući zarez unapred, smatraju ti autori, četvrti nasledni red su **ἐπιβάλλοντες τὰς Φοικίας**, a peti **οἰτινές κ' ἴοντι ὁ κλαρος** (Solmsen, Meiggs—Lewis, Guarducci). Na osnovi toga Guarducci npr. misli da su **ἐπιβάλλοντες τὰς Φοικίας** zapravo gentili — analogno Zakonu XII tablica, a peti nasledni red — porodice (suseda!)⁹ No, čak i nezavisno opredeljenju za jednu od mogućih filoloških varijanti, literatura sadrži dosta različitih mišljenja.

Preovlađujuća su da četvrti nasledni red (**ἐπιβάλλοντες**) sačinjavaju dalji rođaci oca (De Sanotis) ili udaljeniji rođaci i po očevoj i po majčinoj strani (Kazamanova, Kolobova), odnosno srodnici bilo kog stepena srodstva (Willetts), dok peti nasledni red u nedostatku epibalonata čine vojkeji — zavisno stanovništvo. Stanovništvo po kojem, dakle, robovi (može i »kmetovi«)¹⁰ nasleđuju ostavioca ukoliko nema nikoga od rođaka, najšire je zastupljeno, od starije literature (Comparetti, Dareste, Zitelman, Daremberg—Saglio, Blass) do naših dana (Buck, Kolobova, Willetts). Ipak, bilo je i ozbiljnijih suprotstavljanja toj ideji: jedni smatraju da robovi nikako nisu mogli biti naslednici, naročito ne zemljišnog poseda (osim, eventualno,

⁸ DARESTE, Rodolph, La loi de Gortyne, RHDFE 10, 1886, str. 53; BÜCHELER, F.—ZITELMANN, E., Das Recht von Gortyn, Rheinisches Museum für Philologie, 40, 1885, passim; BUCK, C.D., The Greek Dialects, Chicago 1955; KOLOBOVA, M., Vojkeji na Krite, VDI 2, 1957, str. 32; WILLETTS, Ronald, The Law Code of Gortyn, Berlin 1967, str. 43.

⁹ MEIGGS, Russell—LEWIS, David, A Selection of Greek Historical Inscriptions, Oxford 1971, str. 98; GUARDUCCI, Margarita, Inscriptiones Creticae, opera et consilio Friderici Halbherr collectae, I—IV, Roma 1935—1950, IV, str. 159.

¹⁰ Status zavisnog stanovništva, za koje Zakonik koristi naziv vojkeji — Foikeys, veoma je specifičan. Vojkeji mogu imati kuću i stoku van polisa; oni tu i žive, samostalno organizuju proizvodnju na imanju aristokratske porodice kojoj pripadaju, a podležu obavezi da joj daju deo prihoda odnosno prinosa koji stižu; gospodar ih ne može nekažnjeno ubiti, silovati, čak ni prodati, što sve daje za pravo Margetićevu opredeljenju da tu reč prevede našim »kmet« (v. MARGETIĆ, Lujo, O starogrčkom naslednom pravu, Živa antika, 1, 1973, str. 125; isti, Marksovo shvaćanje, cit., str. 432. Ipak, oni sami i njihova imovina nalaze se u vlasništvu aristokratske porodice, njihov se gospodar naziva **πάστας** kao i vlasnik klasičnog roba označavanog sa **δῶλος**, deca vokeja pripadaju pastasu oca a žena nije pod vlašću svoga muža, nego njegova pastasa. Vojkeji nije lično slobodan, nije mogao biti stranka, pa ni svedok u sudskom postupku; mada nije

privremeno), tako da je kler s vojkejima u tom slučaju morao prelaziti u ruke države.¹¹ Drugi misle da se pod pripadnicima klera podrazumevaju gentili,¹² treći da prava prema imovini stižu članovi file¹³ ili čak susedi (Guarducci). Razlozi za i protiv svakog od mišljenja ne mogu stati u rad ovog obima; osim toga, ponegde su oni površni, dok za neke hipoteze autori ni ne sugerišu bilo kakvu argumentaciju.¹⁴

Stoga u osnovnim crtama iznosimo samo obrazloženje našeg viđenja tih nejasnih odredbi Gortinskog zakonika.

Uporedno grčko pravo (posebno spartansko), kao i drugi, mahom narativni izvori (npr. Platonovi »Zakoni«), govore da je u Gortini, odnosno na celome dorskom Kritu, privredni život dugo bio zasnovan na naturalnim osnovama: na eksploataciji klera (imanja koje se nekad raspoređivalo kockom), koji je dodeljivan aristokratskim porodicama zajedno s robovima (vojkejima) i zemljom, a nju oni samostalno obrađuju, uz obavezu naturalnog davanja prema porodici vlasnika. Zbog toga je u Gortini bio prisutan i zahtjev da se porodica, naročito aristokratska, ne ugasi. Pored religijskog imperativa za produženjem porodičnog kulta, tipičnog i za druge grčke polise, ovde je bila, dakle, izražena i potreba da se zadrži pravo na korišćenje klera, koje je vezano za sâmo postojanje porodice. Kako je do gašenja individualne monogame porodice lakše dolazilo, u Gortini se, naročito u aristokratskim krugovima, još uvek mogla zadržati šira, patrijarhalna porodica, čiji su živi tragovi vidljivi na više mesta u Zakoniku.¹⁵

Za kritsku konzervativnu sredinu i inače je naročito karakteristično tvrdokorno zadržavanje relikata starih običaja i odnosa, osobito u porodič-

---

postojalo individualno *ius vitae ac necis* pastasa, ipak je život vojkeja stalno ugrožen nenajavljenim ritualiziranim napadima na njihovu ličnost i imovinu, poput kriptija u Sparti nad helotima. Stoga je, čini se, najsrećniji izlaz u pogledu terminološkog određenja vojkeja našao antički leksikograf Poluks, koji ih je delinisao kao lica sa statusom »između roba i slobodnog«,

μεταξύ δούλων και ἐλευθέρων

Pollucis Onomastikom (ed. BETHE, E.), Leipzig 1900, III 83. Ukratko, nam se čini da je najbliže verovatnom shvatiti vojkeje kao neku vrstu patrijarhalnih robova.

¹¹ SHAUBE, M., Objekt und Komposition der Rechtsaufzeichnung von Gortyn, Hermes, 21, 1886, str. 222; GUIRAUD, Paul, La propriété foncière en Grèce jusq' à la conquête romaine, Paris 1893, str. 225.

¹² KOHLER, Josef-ZIEBARTH, Erich, Das Stadtrecht von Gortyn, Göttingen 1912, str. 65. Slično tome MARGETIĆ, Lujo, O starogrčkom nasljednom pravu, cit., 128.

¹³ LIPSIUS, Hermann, Zum Recht von Gortyns, Abh. d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss., 27, 1909, str. 396.

¹⁴ Tako npr. KOLOBOVA, M., op. cit., str. 45, argumentiše da je pravo nasljeđivanja trebalo da predstavlja »mamac« za vojkeje, koji bi ih bliže vezivao za kuću vlasnika! Zar u tako primitivnoj sredini toliko perfidni pravno-politički mehanizmi! Mnogo je plodnija ideja koju zastupa MARGETIĆ, Lujo, O starogrčkom nasljednom pravu, cit., 128, prihvatajući KOHLER-ZIEBARTH-a, da četvrti nasledni red (kod Margetića peti, jer ćerku-naslednicu izdvaja u posebnu parantelu) čine agnati, a peti (za Margetića šesti) gentili, ali je kod obojice ostala bez bližeg obrazloženja.

¹⁵ GAUDEMET, Jean, Les communautés familiales, Paris 1963, str. 60, smatra da Gortinski zakonik daje najneposredniji dokaz postojanja porodične zadruge u Grčkoj. Podrobnije o ostacima patrijarhalne porodice u Gortini, v. AVRAMOVIĆ, Sima, Rano grčko pravo, cit., 135.

nom životu. Tako su od rane mladosti sva deca živela u grupama vršnjaka odvojena od svoje porodice (slično spartanskim agelama), svi mladići koji izlaze iz agela ženili bi se u isto vreme — ako je verovati Eforu,¹⁶ a punopravni punoletni građani svakodnevno su zajedno provodili vreme i čak obedovali (andrije, u Sparti sisitije), organizovani po hetajrijama (fratrijama). Taj je običaj jasna reminiscencija na vreme kada je šira plemenska jedinica na Kritu imala ne samo političke nego i ekonomske funkcije, kao zajednica imovine, života i rada. Uloga hetarije u celokupnoj organizaciji društvenog života i kasnije je, međutim izuzetno istaknuta. Produžavajući sada već tradicionalni običaj zajedničkog obedovanja, hetarija od predržavnog instituta postaje forma koja je osnova klasne vladavine. Preko nje se, naime, sada ostvaruju dve nove značajne društvene funkcije. Takvom organizacijom društvenog i državnog života vladajuća aristokratska manjina eliminiše iz uživanja političkih prava sve druge slobodne ljude koji ne pripadaju hetariji — otud se klasa slobodnog stanovništva bez političkih prava baš i naziva »apetairi« — »oni koji su izvan hetajrija«, mada su znatno zaštićeniji od zavisnih ljudi.¹⁷ Da je pripadnost hetajriji značila ne samo političku moć, već da je davala i važne ekonomske privilegije, gotovo je van spora, zahvaljujući Atenejevim podacima.¹⁸ Dobijajući na raspolaganje kler zajedno s radnom snagom, pripadnici kritske aristokratije stoga su se mogli posvećivati isključivo državnim i vojnim poslovima. Tako se i na Kritu potvrđuje proces koji karakteriše i druga društva u prelomu gentilnog uređenja — da široka plemenska zajednica najpre gubi ekonomsku funkciju, prenoseći je na uže agnatske grupacije, porodične zajednice.¹⁹ U njima se stoga srođnicima smatraju oni s kojima se zajedno živi i radi; oni su bliži rođaci od onih krvnih srodnika koji su iz nekog razloga izvan te zajednice. Svakako da takav porodični kolektiv najčešće čine lica koja su istovremeno i bliski krvni srodnici, ali se tu mogu naći i dalji kognati, pa i lica koja uopšte nisu u krvnom srodstvu ukoliko zajedno žive i privređuju. Takvih je patrijarhalnih porodica, po svemu sudeći, bilo na Kritu i u Gortini još u V veku pre n. e.

Uz pomenute okolnosti, još dva elementa lingvističke prirode mogu imati veliki značaj u razmatranju ovog problema. Filološka mogućnost veživanja u sintagmu $\acute{\epsilon}\pi\iota\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\nu\nu\tau\epsilon\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \text{Φοικίλας}$ dozvoljava da se to mesto prevede kao »epibalonti (tj. oni koji imaju pravo na nasleđe) iz kuće«.

Pri tome nije isključeno da termin $\omicron\iota\kappa\iota\alpha$ odnosno dorski Φοικίλα kao i naše »kuća«, može imati i značenje velike patrijarhalne porodice tipa slovenske zadruge.²⁰ I drugo: dok u prva tri zakonska nasledna reda Kodeks

¹⁶ Strabonis Geographica, I—III (recogn. MEINEKE, A.), Lipsiae 1913—1921, X 4, 20.

¹⁷ GZ II 5, 8—9.

¹⁸ Athenaeus, (ed. GULICK, Ch. B.), London-Harward 1969, IV 143.

¹⁹ Upor. STOJČEVIĆ, Dragomir, Gens, consortium, familia, Zbornik radova PFNS I, 1966, str. 267.

²⁰ Prve dve glave »Politike« jasno govore da je i u IV veku pre n. e. filosof pod tim terminom podrazumevao i »veliku porodicu«, koja se za njega sastoji iz dva dela — robova i slobodnih ljudi, v. ARISTOTEL, Politika 1252 a — 1255 b, (prevod CREPAJAC, Lj.), Beograd 1960. Nema razloga da se ne veruje da tako nije bilo i na Kritu vek ranije, bez obzira na dijalekatske razlike.

koristi formulaciju »neka dobiju imovinu«, pada u oči da se u četvrtom, za epibalonte, ona menja u »neka je se prime«.²¹ Malo je verovatno da je zakonodavac samo radi lepote stila odustao od ranije formulacije. To, naprotiv, možda govori da se nešto menja u pravnoj osnovi pozivanja na nasleđe: moguće je da tu dolazi do izražaja staro shvatanje da oni koji zajedno žive i rade i sami imaju izvesna ovlašćenja prema imovini, nezavisno o krvnom srodstvu; zato je na nešto drugačiji način »nasleđuju«, najverovatnije nastavljajući život te porodične zajednice, ne deleći imovinu, koristeći nepodeljeno i kler. — Uostalom, već i samo postojanje posebnoga procesualnog sredstva za razvrgnuće porodične zajednice koje poznaje Zakonik (GZ 28-31) dokazuje da je cepanje velike porodice aktuelni društveni problem toga vremena. Ali, ta se zajednica svakako mogla i produžavati: upravo je izuzetna i nova situacija, koja rađa nesporazume i sukobe, da dolazi do podele, pa je otud treba normirati.

Na osnovi svega čini nam se da bi četvrti nasledni red mogli činiti dalji rođaci, bilo s očeve ili majčine strane, bez obzira na stepen udaljenosti kognatskog srodstva (no, svakako iz iste hetajrije), ali koji su za života *de cuius*-a živeli s njim u istoj »kući« odnosno u zajednici imovine, života i rada. Oni bi i po starom običajnom pravu »nasleđivali«, pa ih zato Zakonik bliže i ne određuje, već tek kao one »koji imaju pravo«. Ko je to, za savremenike očito nije bilo sporno.

Tako postavljene stvari olakšavaju odgovor na najtežu zagonetku u kojoj se dosta pisalo — kako se vrši podela nasleđene imovine među epibalontima, o čemu Zakonik (naravno) ne govori. Jer, ti dalji rođaci nastavljali bi život i kult porodice, njene imovinskopravne odnose i korišćenje klera *bez deobe*, u zajednici čiji su oni bili članovi i do tada koristeći tu imovinu.

Preostaje, dakle, problem petoga zakonskog naslednog reda. Ko su onda οἰτινές κ' ἴουσι ὁ κλῆρος »oni koji čine kler«? Malo je verovatno da bi to bili vojkeji, makar i kao patrijarhalni robovi ili kmeti. Uz solidnu argumentaciju malobrojnih autora koji se suprotstavljaju toj tezi, dodajmo i apsurdnost situacije u kojoj bi vojkeji, stičući ovlašćenje prema kleru kao celini (koju čine zemlje i oni koji je obrađuju, dakle baš vojkeji) u krajnjoj liniji sticali nekakva ovlašćenja prema sebi samima.²²

---

²¹ Za prve tri grupe naslednike upotrebljena je sintagma τούτος ἔκιν τὰ κρέματα (GZ V 12—13, 16—17, 21—22), a za epibalonte τούτος ἀναίλεθθαι v. GZ V 24—25. Upor. lat. »familiam habento«.

²² Čak i ako bi se uzelo da cela ta grupa odredbi normira samo nasleđivanje porodične i individualne privatne svojine, dok je pitanje sukcesije klerova rešavano običajnim pravom, nije verovatno da bi se vojkeji javljali kao naslednici bez ikakve promene svog statusa, o čemu u Zakoniku nema ni traga. Tako WILLETTTS-ova pretpostavka da pri tome postaju apetajri nema nikakve podloge u izvorima.

Valja, otud, poći od hipoteza koje ne priznaju takvu mogućnost. Nekoliko pisaca smatra da je u tom slučaju kler, zajedno s vojkejima, prelazio u ruke države²³ ili da pravo prema imovini porodice koja izumire stiču članovi file (Lipsius). Kohler—Ziebarth, Margetić, pa i Guarducci, ne bez osnova povezuju nasljeđivanje u Gortini s određivanjem gentila za poslednje naslednike u ranom Rimu. Uostalom, zabeleženo je da je i u Beotiji dugo postojao običaj da se, već ako ostavilac nema dece, imovina ostavlja članovima roda.²⁴ Na Kritu je, međutim, kako smo videli, hetajrija bila osnovni plemenski kolektiv koji je dugo zadržao veliki značaj. Još u V veku pre n.e., u vreme donošenja Zakonika, celokupna je društvena organizacija počivala na njoj — od kolektivnog odgoja omladine do svakodnevnog života slobodnih građana. Još uvek je hetajrija bila glavni mehanizam uticaja države i aristokratskog javnog mnjenja na ukupni život pojedinca, ona je glavna po-luga u transmisiji državne vlasti i osnova vojne organizacije. Hetajrija vrši svakodnevnu kontrolu svih postupaka, pa i pravnih poslova njenih članova (posebno npr. ulazak u porodicu, adopcija, itd.).²⁵ I u ranoatinskom zakonodavstvu izvršenje krvne osvete za ubistvo lica koje nema bližih srodnika ležalo je na članovima njegove fratrije.

S druge strane, hetarija je na Kritu gotovo sigurno bila titular ovlašćenja prema zajedničkim pašnjacima, što čini osnovu druge glavne privredne grane ostrva, stočanstva. Stoka se još uvek napasala na nepodeljenim kolektivnim pašnjacima, ali s isključivim pravom korišćenja od aristokratskih porodica iz hetarije.²⁶ Takovo korišćenje pašnjaka od aristokratskih plemenskih grupa osvedočeno je i na susednom ostrvu Rodosu, gde i sam termin » **συνομή** « ukazuje na specifičan kolektivni karakter svojine na toj zemlji.²⁷ A kada je u pitanju obradivo zemljište, njega je na Kritu, kao i

²³ SCHAUBE, M., op. cit., str. 222; GUIRAUD, Paul, op. cit., str. 225; SWOBODA, H., Beiträge zur griechischen Rechtsgeschichte, Weimar 1905, 95; KIRSTEN, E., Die Insel Kreta im V—IV Jahrhundert, Leipzig 1936, str. 138.

²⁴ Polybius, (ed. DINDORF, L.), Lipsiae 1893—1905, XX 6.

²⁵ GZ 33—39. Adopcija se vršila pred skupljenim građanima, a hetajriji se pri tome prinosa žrtva u obliku žrtvene životinje i vina. Iz tog MARGETIĆ, Lujo, o starogrčkom nasljednom pravcu, cit., str. 121, zaključuje da se »građanstvo sastajalo organizirano po vojničkim jedinicama, slično rimskim kurijatskim komicijama«, jer je hetajrija bila temelj vojne organizacije. Margetić dobro zapauža da hetajrije »nisu u jasnom odnosu prema teritorijalnim dijelovima polisa, filama i klarosima, ali najvjerojatnije te dvije organizacije nemaju veze jedna sa drugom«. Ističe se, dakle, da su hetajrije nezavisne o teritorijalnim jedinicama, pa »svaki građanin pripada dvjema osnovnim organizacijama, vojničkoj i teritorijalnoj«, te se zbog toga »dvije organizacije pojavljuju u Zakoniku na onim mjestima gdje bismo očekivali uvijek jednu te istu vrst osnovne jedinice«. Tim važnim i tačnim zaključcima mogla bi se možda pridodati samo još jedna oštija eksplikacija, potenciranjem plemenskog karaktera hetajrije. Dakle: vojna, zapravo stara plemenska organizovanost, ostala je da živi uporedo s novom, teritorijalnom organizacijom društva. U mnogim segmentima ona je čak jača i značajnija: otud se građanstvo i dalje okupljalo i u skupštini po plemenskom (vojničkom) kriterijumu.

²⁶ BUCHELER, F.—ZITELMANN, E., op. cit., str. 139, nizom čvrstih argumenata čine taj zaključak opšte prihvaćenim u nauci, mada nedostaju neposredni izvori.

²⁷ V. bliže EHRENBERG, Victor, The Greek State, London 1974, str. 11.

u većini dorskih polisa (Sparta, u Tesaliji i Beotiji), dodeljivao aristokratskim porodicama plemenski kolektiv odnosno država: ovde je po svemu sudeći to baš hetajrija, i inače transformisana i institucionalizovana u specifičan oblik državne vlasti. Da je privatna svojina uopšte tek u povelju, a na zemlji verovatno još nije uspostavljena, govori i okolnost što u Zakoniku ili u bogatim epigrafskim izvorima s Krita iz tog vremena, skupljenim čak u četvorotomu zbirku, nema traga bilo kakvoga pravnog posla u vezi sa zemljom — njih će doneti tek pravni natpisi s kraja V i početka IV veka pre n.e.²⁸ Mnogo toga govori da je i u znatno naprednijoj Atini privatna svojina na zemlji razvijena tek od V veka pre n.e.²⁹ U konzervativnom polisu poput Gortine, snažan kolektivistički duh kojim je bio nadahnut svakodnevni život morao je imati neku materijalnu osnovu. Nju bi moglo činiti baš očuvanje elemenata kolektivne svojine na osnovnim sredstvima za proizvodnju: pored pašnjaka, i na kleru — obradivoj zemlji i robovima koji je obrađuju.

Ako je, dakle, hetajrija bila kolektiv koji je dodeljivao kler aristokratskim porodicama na korišćenje zadržavajući nekakvo vrhovno pravo raspolaganja — na šta ukazuju i podaci iz drugih krajeva Grčke — onda je sasvim moguće da se tom istom kolektivu kler vraćao ukoliko se jedna porodica gasi, zajedno s porodičnom imovinom. I to tek ako nema ni daljih srodnika, članova hetajrije, koji su zajedno živeli i privređivali s ostaviocem

²⁸ COLLITZ, H.-BECHTEL, F.-HOFFMAN, O., *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, I—IV, Göttingen 1884—1915, vol. III, 2, No. 4992; 4986. Margetićev argument (MARGETIĆ, Lujo, *Grčko nasljedno pravo*, cit., str. 124—125) da nekoliko propisa o plodovima u Zakoniku dokazuju da su poljoprivredna zemljišta u Gortini bila u privatnom vlasništvu bio bi potpuno uverljiv tek ukoliko bi se našao i kakav podatak ili izvor o prometu i raspolaganju zemljom. Ovako, tri Margetićeva mesta na kojima se govori o podeli plodova — i to uvek među bračnim drugovima odnosno njihovim naslednicima (GZ II 45—50; III 24—30, 31—37), ne moraju se tumačiti isključivo kao da je reč o plodovima od poljoprivrednog zemljišta, već o prihodima uopšte (**τὸ καρπὸ**). Na to ukazuje i sam tekst GZ IV 31—37, koji pominje plodove od onoga što je žena »utkala« u porodicu, s jasnom asocijacijom na lični radni doprinos van poljoprivrede. Uostalom, većina drugih odredbi Zakonika govori da se »ženina imovina«, pa i miraz, uglavnom sastojala od novca i pokretnih stvari (npr. GZ III 37—40; X 15—20, itd.), koji su, dakako, takođe mogli donositi prihod.

O prihodu (plodovima) se, doduše, verovatno govori i u GZ VIII 45—46 (a sigurno u GZ VIII 50), kada je reč o režimu upravljanja celokupnom imovinom čerke-naslednice dok ne postane punoletna. Ali, baš zato što se radi o celokupnoj imovini, ne može se sa sigurnošću tvrditi da se i to mesto odnosi na plodove sa zemlje u privatnom vlasništvu, već pre na sve prihode od celokupne imovine, koju su svakako sačinjavala i privatnosvojinska ovlašćenja, ali na nizu drugih stvari (kuća, stoka, novac, nakit, itd.), v. bliže AVRAMOVIĆ, Sima, *Rano grčko pravo*, cit., str. 116. Konačno, i postojanje privatne svojine na odvojenim plodovima ne mora automatski značiti privatnu svojinu na zemlji.

²⁹ Korifeji ovog stanovišta, FINE, John, *Horoi*, Athens 1951 (*Hesperia*, 1951, Suppl. IX), str. 167, i HAMMOND, N.G.L., *Land Tenure in Attica and Solon's Seisachtheia*, doduše takođe prevashodno pomoću *argumentum ex silentio*, ali i drugim posrednim dokazima, obaraju stari aksiom o dominaciji privatne svojine na zemlji u starom atičkom pravu. Preteča toga shvatanja već je WOODHOUSE, W.J., *Solon the Liberator: A Study of the Agrarian Problem in Attika in the Seventh Century*, Oxford 1938.

u porodičnoj zajednici. Taj zaključak podržavaju još dva momenta. Prvo, pojam kler ponekad može označavati i ceo jedan kolektiv u koji ulaze građani,³⁰ pa se stoga formulacija Zakonika »oni koji čine kler, oni neka dobiju imovinu« može lako odnositi baš na kolektiv slobodnih građana, hetajriju kao celinu. Štaviše, i druga mogućnost prevođenja sintagme kojom je definisan peti nasledni red kao »oni koji predstavljaju kler« ili čak »oni koji su kler«, imajući u vidu jedinstvo samog aristokratskog kolektiva s teritorijom, obradivim zemljištem i robovima koje su u procesu naseljavanja osvojili, takođe dozvoljava pretpostavku da se u tom slučaju zemlja vraćala hetajriji i da se celokupna hetajrija smatrala »kolektivnim naslednikom«. Uostalom, možda baš na sličan način kao u starome rimskom pravu kada su u pitanju gentili.³¹

Širom Grčke članovi fratrije su, kao i pripadnici bratstva drugde, pa i kod južnih Slovena, bili vezani i zajednicom kulta. Budući da je nasleđivanje u starim društvima, pa tako i u Gortini, problem koji ima i religijsku komponentu, postoji vjerojatnoća da je i zbog toga baš hetarija kao celina bila pozvana da interveniše kada se jedna aristokratska porodica gasi (mada prevashodno iz ekonomskih i političkih razloga): sve to na osnovi dobro poznatih drevnih običaja, poreklom još iz vremena doseljavanja, o kojima Zakonik otuda i ne govori.

Na osnovi svega dalo bi se zaključiti da je u vreme Gortinskog zakonika hetajrija zadržala izvesna svojinska ovlašćenja u odnosu na obradivo zemljište (kao i prema pašnjacima), te da aristokratska porodica nije imala neograničeno pravo raspolaganja klerom. Zbog toga zemlja nije bila predmet nasleđivanja ni u odredbi GZ IV 31—43. Elementi kolektivnog ovlašćenja plemenske zajednice prema osvojenoj zemlji bili su, po svojoj prilici, još uvek bitna karakteristika agrarnih odnosa na Kritu u V veku pre n.e. To je i glavni razlog zbog kojeg prisvajanje i nasleđivanje zemljišnog poseda ne nalazi mesta u inače prilično iscrpnom tekstu Gortinskog zakonika.

³⁰ Podrobnije v. KIRSTEN, E., op. cit., str. 138.

³¹ STANOJEVIĆ, Obrad, Rimsko pravo, Beograd 1986, str. 209, čak pokušava da sugeriše način na koji će gens, kao kolektiv, dobiti zaostavštinu: »Možda je zemlja pretvarana u *ager gentiliius*, a novac i pokretne stvari deljeni siromašnijim članovima odlukom skupštine gensa ili gentilnog starešine«.

Summary

AGRARIAN PROBLEMS IN THE GORTYN LAW CODE

This is a continuation of the discussion on agrarian relations in ancient Greece initiated a few years ago by L. Margetić's article about Marx's conception of land ownership in ancient times. The importance of this question has been emphasized in the wider historical and legal context, and it may be indirectly associated with the legal past of the Vinodol region.

The subject of the analysis are two controversial regulations in the Gortyn Law Code (GC V 22—28) which refer to the problem of inheritance — the fourth and fifth legal hereditary order — and which are associated with the author's earlier interpretation of the regulations according to which cultivable soil was not a subject of inheriting.

It is concluded that the fourth hereditary order — »epiballontes« — consists of persons who lived and worked with the deceased without regard to the degree of cognate kinship (though belonging to the same »hetaireia« — brotherhood); they were continuing the cult of the family, its property relations and usage of kleros (the land and the serfs) without division, in the family community in which they were members up to then. The fifth of succession — if the deceased did not live in such a joint family — is the very »hetaireia« the tribal community which allotted to noble families kleros for usage. Thus, according to ancient customs, the whole property of the bequeather, and specially cultivable soil and serfs (kleros), were returned to this collective.

Such a collective character of land-owning, regulated by customary law, is the main reason that the Gortyn Law Code is not directly concerned with property relations and land inheritance.

NEKA PITANJA ZEMLJIŠNE SVOJINE (DOMINIUM DIRECTUM) U SREDNJOVEKOVNOJ BUDVI POD MLEČANIMA

Mr Žika BUJUKLIĆ, asist.
Pravni fakultet u Beogradu

UDK 333 (949.713)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 1. III. 1987.

U ovom radu autor je pokušao, na osnovi dosadašnjih saznanja o karakteristikama agrarnih odnosa u gradovima zetskog primorja i severne Albanije u doba mletačke vlasti da odredi mesto Budve u sistemu tih odnosa. Nepostojanje budvanske arhivske građe javilo se ovde kao naročito veliki problem, znatno veći nego što je to slučaj prilikom razmatranja nekih drugih pravnih pitanja, jer o toj problematici Budvanski statut ne daje gotovo nikakve podatke.

Ipak, nekoliko sačuvanih dokumenata nastalih u doba despotovine i za vreme mletačke vlasti, proširuje naša saznanja o agrarnim odnosima u srednjovekovnoj Budvi. Oni ukazuju na postojanje ustanova koje su se nesumnjivo već ranije formirale u toj sredini, tako da ih je mletačka vlast samo preuzela iz već postojećeg sistema zemljišnih odnosa. Njihov nastanak vezan je, nesumnjivo, za period kada su se gradovi zetskog primorja i severne Albanije nalazili u sastavu srednjovekovne srpske države.

Sadržina pomenutih dokumenata, kao i analogija sa susednim gradovima, upućuju na zaključak da su u Budvi postojali ne samo posedi pod neposrednom integracijom opštinskih vlasti već i oni koji su bili pod direktnom upravom mletačke vlade (Signoria). Ti posedi su do tada pripadali oblasnim gospodarima i srpskim despotima i na njima je mletačka vlast gotovo po pravilu uspostavljala pronijarski zemljišni sistem. Što se tiče zemljišnih dažbina u Budvi, Republika je poštovala zatečeno stanje i uz gradsku autonomiju Budvanima priznavala — bar u početku — ranije dobijene povlastice.

O agrarnim odnosima u doba mletačke vlasti na gradskim područjima duž jadranske obale od Drača do Kotora sačuvan je veći broj dokumenata na osnovi kojih je moguće stvoriti dosta jasnu sliku o toj problematici. Najznačajniji doprinos u njihovu proučavanju dao je do sada Ivan Božić, a rezultati do kojih je došao omogućuju bolje razumevanje imovinsko-pravnih odnosa i u budvanskoj komuni. Analizirajući sačuvanu arhivsku građu, uglavnom iz mletačkih arhiva, koja se odnosi na gradove zetskog primorja i severne Albanije, Božić je konstatovao da su zemljišno-svojinski odnosi na tome području izuzetno složeni, kao uostalom i svuda u srednjem veku:

»Čista i potpuna svojina stvarno nije ni postojala. Svugde se ukrštaju različita prava (iura, raxion) kojima raspoložu gradovi (comunitadi, universitates), seoski glavari ili pronijari (cavi, proniarii), crkvene ustanove, mnogobrojni pojedinci i, najzad, Republika kao vrhovni gospodar.«¹

1. Mada je mletačka vlast (Signoria) smatrala celokupno zaposednuto područje za svoju sopstvenost, kojom je mogla slobodno raspolagati, činjenica je da je u praksi ostvarenje tih prava u prvom redu zavisilo o njenoj sposobnosti da se u što većoj meri nametne lokalnim organima u gradskim opštinama, svodeći pri tome njihovu autonomiju na što manji obim. Takav je slučaj bio, na primer, sa Skadrom koji je ustupljen Mlečanima čak i bez traženja saglasnosti predstavnika te komune, tako da gradska opština nije sačuvala ni posede, ni prihode, pa prema tome ni svoju autonomiju. Slična situacija bila je i u obližnjem Drivastu, gde je Mletačka Republika isto tako zaposela teritoriju u okolini grada, koja je do tada pripadala oblasnim gospodarima, preuzimajući sva njihova zemljišna prava.² Međutim, drugačije je bilo u Ulcinju, gde je gradska opština uspeła da zadrži svoje ranije povlastice; priznato joj je staro gradsko područje i jurisdikcija u njegovim granicama, a takođe je prihvaćen i zahtev gradskih predstavnika »da ljudi koji stanuju na zemljištu pomenute opštine pripadaju samo toj opštini«. Zahvaljujući tome, ulcinjska vlast se dosta uspešno suprostavila pokušajima mletačkog kneza (comes Dulcigni) da zahvati zemljišta koja su do tada pripadala gradu i da ih eventualno ustupi nekom drugom na korišćenje.³ Slično je bilo i s Barom, koji je takođe sačuvaov velik stepen samouprave, tako da su na njegovu području Mlečani neposredno raspolagali jedino zemljištem koje je do tada pripadalo Balši III i potom srpskim despotima, dok su svi drugi »gradski posedi u zidinama i izvan njih smatrani slobodnim«. ⁴ Iz sačuvanih se dokumenata vidi da je velik broj sela pripadao »opštini«, tj. barskoj vlasteli i pučanima, što znači da mletački upravnici nisu mogli njima slobodno raspolagati.⁵ Specifična je situacija vladala na području koje je pripadalo gradu Kotoru, gde nikakvi zemljišni posedi nisu pripadali neposredno mletačkoj vlasti, pošto ih tamo nisu imali ni raniji oblasni gospodari.⁶ Veličina i značaj toga grada, te visok stepen njegove autonomije u znatnoj su meri uticali i na karakter zemljišno-svojinskih odnosa u toj komuni. Pod Mlečanima je čak

¹ I. BOŽIĆ, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd 1979, str. 297. U toj knjizi sabrani su najznačajniji radovi ovog autora — ranije već objavljivani u različitim stručnim časopisima, a koji su po svojoj tematici vezani za primorsku oblast nekadašnje srednjovekovne srpske države. Sistematskim proučavanjem istorije toga područja Božić se bavio više od četvrt veka, posvećujući najviše pažnje burnom periodu između smrti cara Dušana i početka osmanlijskog osvajanja.

² BOŽIĆ, nav. delo, str. 290 (*Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«*); *Istorija Crne Gore*, tom II/2, poglavlje: *Zemljišna prava, zemljoposednici i zemljoradnici*, Titograd 1970, str. 172—176.

³ BOŽIĆ, nav. delo, str. 269, 292 i 297.

⁴ BOŽIĆ, nav. delo, str. 270, 294; Gl. STANOJEVIĆ, *Uslovi primanja mletačke vlasti grada Bara 1443 godine*, *Istorijski časopis*, knj. VI, Beograd 1965, str. 207—213; C.A. LEVI, *Antivari 1443—1494, Venezia e il Montenegro*, Venezia 1896, str. 45—60; S. ČIRKOVIĆ, *Srednjovekovni Bar* (rukopis), str. 35.

⁵ BOŽIĆ, nav. delo, str. 99 (*Grad i selo na Zetskom primorju u XV veku*).

⁶ Isto, str. 99.

i prostrana Grbaljska župa zavisila i dalje neposredno o samoj kotorskoj »opštini«: zemljišne parcele na toj teritoriji bile su podeljene između domaće vlastele i pučana, s tim što je mletački knez mogao jedino raspravljati stalno zategnute odnose između vlasnika poseda u župi i samih seljaka.⁷

Na kraju, nameće se pitanje: kakvo je mesto zauzimala Budva u sistemu zemljišnih odnosa koji su se uspostavili dolaskom Mletačke vlasti u ove oblasti? U radovima I. Božića Budvi je posvećena mnogo manja pažnja nego ostalim gradovima zetskog primorja, što je svakako uslovljeno nedostatkom odgovarajućih izvora. Međutim, na jednom mestu (taj autor iznosi veoma značajnu konstataciju da je i u budvanskoj komuni »zemljište bilo podeljeno između 'opštine' i Sinjorije«.⁸ To znači da je situacija u Budvi bila sličan onoj koja je postojala i u nekim drugim gradovima u neposrednom susedstvu.

Tu pretpostavku, čini nam se, najbolje potvrđuje tekst sporazuma između Budvana i predstavnika mletačke vlasti, zaključen 1. avgusta 1442. god. u Kotoru, kojim je Mletačka Republika primila Budvane za svoje podanike i priznala im sve povlastice koje su oni do tada imali pod despotom Đurđem Brankovićem.⁹ U pismenom aktu koji je pri tome sastavljen citirana je i despotova povelja za koju se kaže da je od reči do reči prevedena sa srpskog na latinski jezik (»sclavo in vulgari latino de verbo ad verbum translata«):

»Po milosti božijoj gospodar Srbije i Zete despot Đurađ. Neka je znano svima kako dođoše gospostvu mi poštovani Budvani moleći gospostvo mi da im da isti zakon kakav ima grad gospostva mi Bar. I videvši njihov trud i vernost, učini im milost gospostvo mi da ima Budva onaj zakon koji ima i moj grad Bar. Međutim za ono što poseju na zemlji gospostva mi da daju sedminu, a za vinograde koji su na zemljištu gospostva mi da plaćaju desetinu i da im bude oproštena carina od prodaje mesa, a druge carine da plaćaju gospostvu mi. U svemu ostalom neka imaju zakon koji ima Bar. I ovo da je tvrdo za života sinova gospostva mi. I neka je izvršilac ovoga logoget Manojlo. Pisano 6849 (1441) šestog dana meseca aprila u Budvi.«¹⁰

⁷ Doduše, od tako ustanovljenog principa u praksi se počelo dosta rano odstupati, što najbolje potvrđuje tekst Grbaljskog katastrha iz 1430 godine, koji pokazuje da je izvestan broj zemljišnih parcela (»karata«) već tada u rukama predstavnika mletačke vlasti, pa čak i crkve, mada ona nije ni imala pravo da učestvuje u deobi grbaljskih poseda; Istorija Crne Gore, tom II/2, str. 177.

⁸ BOŽIĆ, nav. delo, str. 296.

⁹ S. LJUBIĆ, Rukovjet jugoslavenskih listina, Starine JAZU, knj. X, Zagreb 1878, str. 5—6; S. LJUBIĆ, Statuta et leges civitatis Buduae, Monumenta historico-iuridica slavorum meridionalum, vol. III, Zagreb 1882—83, str. 97—98; St. NOVAKOVIĆ, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912, str. 74.

¹⁰ Ponekad se tekst te povelje pogrešno tumači kao da je Budvi bio dodeljen »statut« kakav je imao Bar (Up. M. ŠUFLAY, Srbi i Arbanasi, Beograd 1925, str. 18). Međutim, već i na osnovi izuzetaka koji se u Đurđevoj povelji navode, može se zaključiti da se »usanze« odnose na obaveze grada prema vladaocu, odnosno da nije reč o »zakonu« kojim se regulišu unutrašnji odnosi u gradu. Zabuna počinje već od sastavljača popisa budvanskih privilegija iz druge polovine XV veka koji je pogrešno identifikovao sadržaj prevoda povelje (... la resa voluntaria de Buduani... con statuti d'Antivari); Istorija Crne Gore, tom II/2, str. 91; S. ĆIR-

Tek će 20. oktobra 1465, dakle posle više od dvadeset godina, u Veneciji Senat definitivno potvrditi taj sporazum.

Mada ta odluka nije ostavila nikakvog traga u Budvanskom statutu, ne treba sumnjati da je njena sadržina bila osnova na kojoj su se uspostavljali odnosi između te komune i mletačkih vlasti u toku dužeg vremen-skog perioda. Ono što na prvi pogled može začuditi, to je činjenica da se u toj povelji najveća pažnja posvećuje fiskalnim dažbinama te da se tim propisima njena sadržina uglavnom iscrpljuje. Međutim, to nije neka specifičnost vezana za budvansku komunu, već se ona može zapaziti i u svim drugim gradovima tzv. »Mletačke Albanije« koja je obuhvatila celo-kupno zetsko primorje i severne delove Albanije. To je područje bilo važna odbrambena linija prema osmanlijskom širenju, koje je već od dru-ge polovine XIV veka postajalo sve veća opasnost za interese Republike na istočnoj obali Jadrana. Organizirajući taj pojas i njegovu odbranu, Mle-čani su bili prinuđeni da preduzimaju niz najrazličitijih mera vojne, poli-tičko-diplomatske, pa i ekonomske prirode, među kojima je rešavanje pita-nja sistema zemljišnih odnosa bilo svakako jedno od najvažnijih. Pošto je zemljoradnja obezbeđivala znatan deo prihoda, logično je da je od nje u velikoj meri zavisila i egzistencija tih gradova-tvrđava, pa samim tim i njihova sposobnost da se odbrane od turske najeзде. U sredinama gde je mletačka vlast uspostavila neprihvatljive fiskalne obaveze, dolazila je do naglog osipanja seoskog stanovništva, pa samim tim i do slabljenja užega gradskog jezgra.¹¹ Otuda nije ni čudo što su Mlečani prilikom zauzimanja tih oblasti uglavnom prihvatili, bar za prvo vreme, postojeće običaje ili za-konske propise koji su se ticali sistema dažbina vezanih za prihod od ze-mlje. Predstavnicima svoje vlasti u tim gradovima mletački Senat je slao izričita uputstva da prilikom razrezivanja nameta postupaju samo na način kako je to radio i njihov prethodnik koji je zastupao interese ranijih oblas-nih gospodara.¹² To je značilo, bar u početku, prihvatanje zatečenih usta-mova i kontinuitet s tradicijom i običajima toga kraja. Nesumljivo da je mletačka vlada tako uporno insistirala na ispunjenju svih poreskih obave-za ne samo da bi sačuvala svoje prihode već i zbog toga što je njihovo pla-ćanje Veneciji ujedno označavalo i priznanje njenog suvereniteta u tim oblastima.

Posmatran u tome kontekstu, dokument o predaji budvanske komune mletačkoj vlasti postaje razumljiviji: njime novi gospodar, priznajući auto-nomiju toga grada, zahteva ispunjenje svih onih obaveza koje su do tada

KOVIĆ, *Srednjovekovni Bar* (rukopis), str. 54 i 65. Da reč »usanza« u ovom slu-čaju treba prevesti kao »zakon«, a ne »običaj«, vidi se i iz teksta Budvanskih anala (»Annali di Budua«) kanonika Krste Ivanovića iz 1650. godine, gde se u po-glavlju VI kaže da je predaja Budve »primljena od strane Mletačke republike uz priznanje svih zakona koje je grad uživao pod despotom Đurđem, i koji su bili jednaki s onima koje je uživao grad Bar« (... che fu accettata ed adnessa per nome della suddetta republica con tutte le leggi che questa città godeva sotto Giorgio Despot che erano uniformi con quelle della città di Antivari); Arhiv JAZU, I d. 84; Up. N. VUČKOVIĆ, »Budvanski anali« Krsta IVANOVIĆA, *Istorijski za-pisi*, knj. XXII, br. 4, Titograd 1965, str. 623—652.

¹¹ BOŽIĆ, nav. delo, str. 312 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«).

¹² Isto, str. 261.

postojale i prema ranijoj vlasti. Za Budvane je takvo postupanje značilo zapravo potvrđivanje pomenute povelje despota Đurđa Brankovića, pa je obaveza plaćanja dažbina za korišćenje obradiva zemljišta i pod Mlečanima iznosila sedminu ostvarenih prihoda. Iz teksta povelje vidi se da takvu obavezu nije imao ni Bar, a poznato je da su građani drugih gradova u zetskom primorju gotovo po pravilu plaćali Mlečanima desetak na prihode od polja, vinograda, maslinjaka itd.¹³ Iz dostupnih dokumenata nije moguće utvrditi zašto je baš u Budvi pomenuta dažbina bila veća nego u ostalim gradovima.

Možda je na takvo rešenje uticala neznatna veličina budvanskog distrikt, odnosno mala površina obradiva zemljišta s kojeg se nisu mogli dobiti veliki prihodi, pa su se tek uvećanjem poreza mogle donekle namiriti fiskalne potrebe vrhovne vlasti. Na to upućuje i podatak da je za vinograde, kojih je u tim krajevima bilo mnogo više, i dalje važio sistem desetka.¹⁴

U jednoj od retkih sačuvanih isprava privatno-pravnog karaktera s teritorije Budve, prilikom nabiranja spornih poseda za jedan je od njih rečeno da se »končina sa jedne strane s vrtom svetoga Marka koji vrt plaća gospodi sedminu«.¹⁵ Isprava je nastala 1493. godine, za vreme »presvjetle gospode bijetačke«, pa je to jasna potvrda o primeni pomenutog sistema dažbina i celih pola veka kasnije. Zanimljivo je da se u istom dokumentu na više mesta pominje »peču vinograda u polju od Budve na Đurđevu nživu«. Nije isključeno da su to upravo oni vinogradi za koje despot Đurđe Branković u svojoj povelji kaže: »vigne que sono su li terreni della mia signoria, che paghi decimo«.

Na osnovi svega rečenog, sasvim je prihvatljiva ranije pomenuta konstatacija I. Božića po kojoj je u budvanskoj komuni zemljište bilo podeljeno između opštine i Sinjorije. Po svemu sudeći, u Budvi je situacija bila veoma slična onoj koja je postojala i u Baru, gde su Mlečani takođe raspolagali zemljištem koje je ranije posedovao Balša III a potom srpski despoti, dok je ostala teritorija pripadala isključivo barskoj opštini. Isto tako i u Ulcinju opština je boreći se za svoja prava izdejtvovala formalni pristanak Senata da raspolaze svojim prihodima — razume se pod nadzorom mletačkog upravnika.¹⁶

Način na koji je budvanska opština ostvarila svoje prihode može se videti iz odredbe 69 njenog Statuta, kojom se predviđalo da: »samo sudije

¹³ Opštinske vlasti u ovim gradovima bezuspešno su pokušavale da se oslobode obaveze plaćanja pomenute dažbine. U odgovoru na jedan takav zahtev, mletački Senat je izričito napomenuo: »Ne želimo da se oslobođenjem i neplaćanjem desetka povredi čast i jurisdikcija naše opštine i da se drugima pruži prilika da traže slično oslobođenje, već je naša namera da svi bez razlike plaćaju pomenuti desetak, kako se uvek činilo i kako je uvek bio običaj«. BOŽIĆ, nav. delo, str. 305.

¹⁴ Krsto Ivanović je u svojim »Analima« zapisao: »Nasuprot grada, sa severne strane, postoji jedna omanja plodna ravnica (Budvansko polje), koja daje više prinosa ako je pod vinogradom, nego kada je pod oranicama«; N. VUČKOVIĆ nav. delo, str. 644.

¹⁵ J. TOMIĆ, Prilozi za istoriju Crne Gore i Crnojevića, Spomenik SKA, knj. XLVII, Beograd 1909, str. 13, 17—19.

¹⁶ BOŽIĆ, nav. delo, str. 270.

zajedno sa gradskim Većem mogu određivati porez i desetinu na posed (*dacia et decetina per dovana de possession*)«. Prilično visoka kazna od 50 perpera za one koji ne poštuju taj propis, pa čak i za lica koja samo ometaju prikupljanje dažbina, ukazuje na to da je ovo bio neobično važan izvor prihoda za budvansku opštinu. Prihvatajući Budvanski statut, mletačke vlasti su verovatno, kao i kod drugih gradova, ukinule ili samo modifikovale sva ona poglavlja koja nisu odgovarala njihovim interesima. Međutim, kada je pomenuta odredba u pitanju, očigledno da to nije bio slučaj jer su, iz već navedenih razloga, Mlečani bili zainteresovani da zadrže postojeći sistem dažbina. Terminologija ove odredbe jasno upućuje na zaključak da je ona mogla nastati u vreme kada se Budva nalazila u sklopu srednjovekovne srpske države. Slovenski naziv »desetina« koji se zadržao čak i u prevodu toga Statuta na italijanski jezik ukazuje na postojanje tradicije staroga srpskog prava, u kojem je sistem desetka takođe bio poznat. Doduše, o njemu nema pomena u Dušanovu zakoniku, već u poveljama koje se odnose na nekadašnje vizantijske krajeve. I. Božić je otuda zaključio da je ustanova »desetka« mogla biti prenetu u Srbiju iz Vizantije, a da se docnije raširila i u krajevima u kojima do tada nije uopšte bila primenjivana.¹⁷ Gradovi tzv. Mletačke Albanije, po samim tim i praksa koja je postojala u Budvi, kao da potvrđuju tu pretpostavku.

Još je krajem prošlog veka Stojan Novaković, analizirajući čuveni Skadarski zemljišnik iz 1416. godine, utvrdio da se i posle pada srpske države »potpuno održao i u samim dacijama stari srpski red, pa se i srpskim imenima nazivlju, jer za imovne odnose i po sebi se razume da se za kratko vreme nisu ni mogli promeniti«. ¹⁸ Zaista, u pomenutom dokumentu spominju se: »decimus, ducatis, modijs, sochis et obrochis«, zapravo — desetak, dukat, modij (merica) žita, soće i obrok. Isti je slučaj i s dokumentima iz mletačkog perioda u Drivastu, Ulcinju, Baru itd.¹⁹

Analizirajući sistem nameta u gradovima zetskog primorja i severne Albanije, koji su ranije pripadali srednjovekovnoj srpskoj državi, I. Božić je došao do zaključka da su u tim oblastima postojale zapravo dve grupe dažbina:

a) nameti razrezivani po stalno naseljenom seoskom ognjištu, koji se mogu nazvati i porezima (dukat, modij, obrok i soć);

b) nameti na zemlji koju seljak drži i obrađuje, a koji se daju srazmerno prinosu od letine i koji zapravo čine zemljišne rentu (desetak od svih prihoda).²⁰

Zanimljivo je te zaključke uporediti sa sadržinom odredbe 69 Budvanskog statuta, u kojoj se takođe razlikuje »porez« i »desetak« kao dve vrste dažbina. Koliki je bio budvanski »datio« i u čemu se on sastojao, nema nikakvih podataka. Moguće da je on imao karakteristike prve grupe tzv.

¹⁷ BOŽIĆ, nav. delo, str. 53 (Selo Bogdašići u srednjem veku); I. BOŽIĆ, Dohodak carski, Posebna izdanja SANU, knj. CCLIV, Beograd 1956, str. 14.

¹⁸ St. NOVAKOVIĆ, Pronijari i baštinici — prilog k istoriji nepokretne imovine u Srbiji XIII—XIX veka, Glas SKA, knj. I, Beograd 1887, str. 101.

¹⁹ I. BOŽIĆ, Dohodak carski, str. 65.

²⁰ Isto, str. 65.

»osnovnih« nameta koje je moralo plaćati samo stalno naseljeno seosko stanovništvo u gradskom distriktu. Ta obaveza nije postojala npr. za stočare u okolini Skadra »jer to nije stalno naseljen svet, već ovčari koji dolaze i odlaze, pa zbog toga ništa i ne plaćaju (...), ali ako bi nešto sejali na skadarskoj teritoriji, morali bi plaćati desetak«. ²¹ Također je zabeležen i slučaj da su neki ljudi zasejali izvesne površine zemlje, pa onda prešli na teritoriju susjednog grada, očigledno s namerom da izbegnu plaćanje toga »osnovnog« nameta. Zato su mletačke vlasti zahtevale da se seljaci vrate i tu stalno nasele, preteći im zaplenom čitave letine. Možda su slični razlozi uticali i na donošenje jedne od mletačkih odredbi u Budvanskom statutu kojom se zabranjuje davanje poseda na obrađivanje »strancu koji sa porodicom ne stanuje u našem gradu« (cap. 278). Tim merama se očigledno obezbeđivala neohodna radna snaga na teritoriji budvanske komune, ali istovremeno i onemogućavalo izbegavanje plaćanja svih nameta predviđenih Statutom ili drugim propisima.

Bilo bi veoma značajno utvrditi da li su pored »desetka« i tzv. »osnovni« nameti u Budvi bili vezani za tradiciju koja je postojala u starom srpskom pravu i koji je bila široko prisutna u gradovima na južnom Jadranu. Pri tome treba istaći da je u Paštrovićima, dakle u neposrednoj blizini Budve, pod mletačkom vlašću bilo poznato plaćanje »prema starim običajima« 12 srebrnih groša godišnje za svaku kuću ili za svako ognjište. Smatra se da to nije ništa drugo nego soće iz stare srpske države, odnosno »perper dinarmi« iz Dušanova zakonika. ²²

Verovatno da će još nedovoljno ispitana arhivska građa iz mletačkih i naših arhiva omogućiti davanje pouzdanijeg odgovora na to, kao i na mnoga druga pitanja koja za sada ostaju otvorena.

2. Neophodno je ukazati na još jedan problem koji se po svom značaju naročito izdvaja prilikom analize zemljišnih odnosa u gradovima zetskog primorja i severne Albanije. Reč je o ustanku pronije i njenom kontinuitetu u pomenutim oblastima u toku dugog vremenskog perioda. Pri tome je potrebno posebno ispitati mogućnost postojanja te ustanove na teritoriji budvanske komune u doba mletačke vlasti.

U našoj historiografiji analizi pronijarskog sistema izuzetnu pažnju posvetio je G. Ostrogorski, koji je među prvima šire osvetlio genezu te insti-

²¹ Isto, str. 65 (»per che non son zente stabelle anzi son pegorari che va e vien e per questa casion non paga... ma se i semina in li terreni de Scutari i die pagar el diexemo«).

²² I. BOŽIĆ, *Dohodak carski*, str. 69; I. BOŽIĆ, *Nemirno Pomorje XV veka*, str. 308—309. To nije ni čudo kada se zna da Paštrovići nisu imali svoj statut jer za to »nisu imali potrebu pošto su još od Dušanovog doba čuvali tradiciju zakonodavstva velikog cara: njegove su zakone prepisivali, skraćivali i prilagođavali svojim potrebama«. A. SLOVJEV, *Dušanov zakonik kod Paštrovića*, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. 44, Beograd 1933, str. 17—26; Isti, *Paštrovske isprave XVI—XVIII veka*, Spomenik SKA, knj. LXXXIV, Beograd 1936, str. 3; Isti, *Knjiga privilegija Grbaljske župe sa Dušanovim zakonikom*, Spomenik SKA, knj. LXXXVII, Beograd 1938, str. 1—59; V. BOGIŠIĆ, *Desetina sudskih zapisa iz Paštrovića*, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. 1, Beograd 1906, str. 394; I. SINDIK, *Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju*, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika Cara Dušana, Beograd 1951, str. 119—183.

tucije u zetskoj oblasti pod mletačkom vlašću. Njegova konstatacija da je objavljena arhivska građa za tu oblast brojno veoma bogata, ali da je ograničena i u hronološkom i u regionalnom pogledu — uglavnom za područje Skadra, na žalost umnogome važi i danas.²³ Kasniji radovi drugih autora znatno su dopunili naša saznanja o toj problematici, ali zaključci do kojih je došao G. Ostrogorski nisu izmenjeni u bitnim elementima.²⁴

Nesporno je da je sistem pronije u tim krajevima drevna ustanova koju mletačka vlast nije stvorila, već je samo prihvatila poredak pronijarskih poseda koji se formalno još u vreme kada su se gradovi na teritoriji od Drača do Kotora nalazili u sastavu srednjovekovne srpske države. »Utvrdivši svoju vlast na novoj teritoriji, Mletačka republika je morala da se prilagodi postojećem poretku u ovoj oblasti. Prihvatila je, a nije mogla da ne prihvati, postojeći sistem pronijarskog poseda, za čije su održanje bili zainteresovani najuticajniji elementi lokalnog stanovništva. Stabilnost mletačke vlasti u znatnoj meri je zavisila od toga kakav će stav prema njoj zauzeti lokalni feudalci — pronijari, te se Mletačka republika trudila da ih zadovolji i privuče sebi čineći im izvesne povlastice.«²⁵ Pronija se smatrala državnom svojinom koju je mogla dodeliti na korišćenje samo vrhovna vlast u Veneciji (Consilium Maius) ili u njeno ime lokalni predstavnici mletačke vlasti u gradovima (provisores, rectores), ali su te odluke morale biti naknadno ratifikovane. Ukoliko se obaveze fiskalne prirode te vršejne vojne službe u korist mletačke vlasti nisu izvršavale uredno, pravo na držanje pronije moglo je biti i oduzeto. Dakle, kao i vrhovna vlast u Vizantiji i Srbiji, tako je i Veliko veće imalo neograničenu mogućnost raspolaganja pronijarskim posedima, zadržavajući pri tome pravo svojine i potpunu slobodu odlučivanja kome će se i kada dati proniju na korišćenje. Međutim, upravo ta činjenica bila je osnovna protivrečnost u sistemu zemljišnih odnosa u gradskim komunama pod mletačkom vlašću, pošto je već samo postojanje pronijarskih poseda direktno ugrožavalo autonomna prava opštinskih vlasti i onemogućavalo da one samostalno uređuju svojinske odnose na svojoj teritoriji. Opštine su se uporno suprotstavljale svakom pokušaju mletačke vlasti da zahvati deo zemljišta koja su pripadala gradu i da ih ustupi pronijarima na korišćenje. Od ishoda te borbe zavisilo je koliko će teritorije ostati u potčinjenosti gradskih organa, a koliko će zemljišnih poseda, seoskih naselja ili celih oblasti neposredno zavisiti o mletačkoj vlasti.

Tako na primer u Skadru, gde je gradska autonomija bila gotovo svim uništena, na području komune u kojem je postojalo stotinjak manjih naselja, samo je jedno (!) selo neposredno potčinjeno skadarskoj opštini,

²³ G. OSTROGORSKI, *Pronija — prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i južno-slovenskim zemljama*, Beograd 1951, str. 311.

²⁴ I. Božić je prvi u nas pristupio analizi integralnog teksta Skadarskog katastra prema izdanju koje je priredio Fulvio CORDIGNANO (*Catasto Veneto di Scutari e registrum concessionum*, 2^a edizione, Tolmezzo 1944, pp. 189), dok je Ostrogorskom bila dostupna samo skraćena verzija toga pravno-istorijskog izvora u prilično nepouzdanom izdanju Š. LJUBICA (*Skadarski zemljišnik od god. 1416*, Štarine SKA, knj. XIV, Beograd 1882, str. 30—57).

²⁵ G. OSTROGORSKI, *nav. delo*, str. 313.

dok je sve ostalo pripadalo Mlečanima.²⁶ Slična situacija je postojala i na području obližnjeg Drivasta, oko čijih su se teritorija gotovo bez prekida sukobljavala ta dva grada, što je najbolje znala da iskoristi upravo mletačka vlast koja je prigrabila neka zemljišta i sela oko ovog grada i na većini njih zavela pronijarski sistem.²⁷

Međutim, položaj drugih gradova zetskog primorja, među njima i Budve, bio je mnogo povoljniji, pošto je njihova samostalnost bila potvrđena priznanjem gradskih statuta od strane mletačkih vlasti, uz poštovanje privilegija koje su ti gradovi imali pod ranijim oblasnim gospodarima. Otuda ne začuđuje podatak da je ulcinjska opština tražila kao naročitu milost (*gratia specialis*) da se na njene zemljišne posede »neće dovoditi nikakvi pronijari kako bi se izbegao svaki nespোরазум između njih i grada«.²⁸ Barska opština je takođe izdejstvovala donošenje propisa, kasnije potvrđenog od strane mletačkog Senata, po kojem nijedan građanin »ne može od Venecije dobiti privilegiju, proniju ili platu sve dok živi u Baru«.²⁹ Međutim, ta se zabrana nije odnosila na područje barske komune koje je ranije pripadalo Balši III i srpskim despotima, jer su tim zemljištima Mlečani mogli slobodno raspolagati — pa su tu upravo i mogli smestiti svoje pronijare.

Kakva je situacija u tome pogledu bila u Budvi?

Nesporna je činjenica da je ta komuna, bar u početku mletačke dominacije, sačuvala znatan stepen svoje autonomije, i da je po svemu sudeći zemljište u budvanskom distriktu bilo podeljeno između gradske opštine, odnosno predstavnika domaće vlastele, s jedne strane, i mletačke opštine (Sinjorije), s druge strane. Čini se da su žitelji Budve bili vlasnici znatnog broja poseda u gradskom distriktu i da je mletačka vlast preuzela samo one budvanske posede koji su do tada pripadali srpskim despotima, kao što je to bio slučaj u Baru.³⁰

Nameće se pitanje kakav je sistem zemljišnih odnosa uspostavljen na tim posedima u budvanskoj komuni koji su direktno pripadali Veneciji, a ne samoj »opštini«? Kada se zna da dosadašnja proučavanja nisu pružila pouzdan odgovor ni na neka najvažnija prethodna pitanja — kao na primer, dokle se prostirao budvanski distrikt, koliko se naselja nalazilo u njemu, koji je deo te teritorije neposredno pripadao oblasnim gospodarima itd. — onda je jasno da davanje odgovora na postavljeno pitanje nailazi na niz gotovo nepremostivih teškoća.

Ipak, ukoliko se pođe od analogije sa situacijom u okolnim gradovima, a pogotovo ako se uzmu u obzir podaci koje nam pružaju dokumenti ve-

²⁶ I. BOŽIĆ, *Nemirno Pomorje XV veka*, str. 99 (Grad i selo na Zetskom primorju u XV veku), str. 269, 271—290 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«); *Istorija Crne Gore*, tom II/2, str. 181.

²⁷ I. BOŽIĆ, nav. delo, str. 290, 297, 304 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«); *Istorija Crne Gore*, tom II/2, str. 181.

²⁸ To, međutim, nije sprečavalo mletačku vlast da područje koje je neposredno zavisilo o ulcinjskoj opštini vremenom smanjuje i da na tako oduzetim posedima ustanovljava pronijarski zemljišni sistem. Up. I. Božić, nav. delo, str. 269, 293.

²⁹ Isto, str. 270, 294 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«).

³⁰ Isto, str. 99 (Grad i selo na Zetskom primorju u XV veku).

zani za teritoriju Paštrovića, onda je moguće bar donekle osvetliti i stanje koje je postojalo u budvanskoj komuni. Oblast Paštrovića ima ovde velik značaj ne samo zbog toga što se s njom Budva neposredno graničila već i zbog izuzetno duge tradicije srednjovekovnog srpskog prava koja se u toj sredini sačuvala. Otuda nije ni čudo da se u dokumentima vezanim za tu oblast iz vremena mletačke dominacije susreću ustanove čije se poreklo može objasniti jedino stanjem koje je formirano već ranije u doba srpske države. Pored već pomenutog sistema dažbina (»perpera dinarmi«), zatim zbora Paštrovića (»sborum Pastrovichorum«) sličnog onima koji su se sazivali po srpskim župama u srednjem veku, očigledno je da je i pronija jedna od takvih institucija. Verovatno da su u toku dugoga vremenskog perioda sitni paštrovski vlastelini, pored posedovanja baština, dobijali od svojih feudalnih gospodara i pronije na kojima je živelo i radilo zavisno seosko stanovništvo. Na osnovi mletačkih dokumenata I. Božić zaključuje da se načinom svoga života ta »vlastela« nije bitnije razlikovala od zavisnih seljaka, pošto ih je razdvajao jedino povlašćen položaj koji im je obezbeđivao nešto veće prihode, izvesna prava u odlučivanju te vlast na sićušnom području njihovih posejda.³¹ Naročito je značajna konstatacija toga autora da su »pojedinci imali baštine i pronije izvan paštrovskog atara na području Budve«.³² Čudno je da taj podatak nije uopšte komentarisani, već je, naprotiv, u jednom drugom radu istog autora izneto drugačije razmišljanje: »Da li činjenica da tu (misli se na Budvu — prim. aut.) nema ni pomena pronije, isključuje mogućnost da ih nije ni na području Kotora? Kad se krene sa skadarskog područja prema kotorskom, ta ustanova vizantijskog porekla postaje sve ređa. Može li se zaključiti da se ona učvrstila u krajevima u kojima je neposredna vlast srpske države bila najizraženija?«.³³

Što se tiče Kotora, za sada je zaista teško dati pouzdan odgovor pošto je obimna arhivska građa koja se, između ostalog, odnosi i na svojinsko-pravne odnose u toj komuni pod mletačkom vlašću, do sada ostala uglavnom neispitana. Ipak, čini se sasvim prihvatljiva pretpostavka da na teritoriji toga grada nije bilo nikakvih zemljišnih poseda koji su mogli neposredno pripasti Mlečanima, pošto ih tamo nisu imali ni raniji oblasni gospodari. Poštujući autonomna prava kotorske opštine i priznajući joj povlastice koje je ranije imala, Mletačka Republika nije mogla ustanovljavati njoj potčinjene pronijarske posede a da istovremeno ne prekrši obaveze preuzete prema nosiocima vlasti u toj komuni.³⁴ Dalja proučavanja treba da pokažu koliko je takva pretpostavka zaista opravdana.

Za razliku od Kotora, u srednjovekovnoj Budvi zemljištem u svome distriktu nisu raspolagali samo organi autonomne gradske opštine, već i mletački upravnici koji su zastupali interese Sinjorije. Obim zemljišnih

³¹ Isto, str. 108, 137—138 (Paštrovići).

³² Isto, str. 115 (Paštrovići).

³³ Isto, str. 296 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«).

³⁴ Kotoru su ostavljena najšira prava, onakva kakva su na Terra fermi imali gradovi Feltro i Beluno, mada je Mletačka Republika preuzela vlast u tome gradu posle često ponavljanih molbi i ponuda same kotorske opštine. Up. M. MILOŠEVIĆ, *Kotorske ponude Veneciji za preuzimanje vlasti (1396—1420)*, Glasnik Cetinjskog muzeja, br. 6, Cetinje 1973, str. 5—21.

poseda koji su se nalazili pod njihovom neposrednom kontrolom, odnosno u vlasti Republike, zavisio je u prvom redu o stepenu samouprave koja je ostvarena u pojedinim sredinama. Već je istaknuto da je gotovo po pravilu mletačka vlast upravo na tim posedima uspostavljala pronijarski zemljišni sistem. Očigledno da su i u Budvi postojali određeni preduslovi za postojanje pronije u periodu o kojem je ovde reč. Čini se da na to ukazuju i neki sačuvani mletački dokumenti vezani za oblast Paštovića.

Reč je o poznatom Vučitrnskom sporazumu, što su ga 22. aprila 1426. god. sklopili predstavnik mletačke vlasti Francesco Quirino i Đurđe Branković, kojim je bilo predviđeno da Paštovići s Reževićima ostanu pod Mlečanima »sa svim svojim pronijama, baštinama, mirazima i svim drugim stvarima koje su posedovali po pravu«, osim onih koji su u vreme sklapanja mira bili neposredno potčinjeni (a obediencia) samome srpskom despotu. Naknadnim sporazumom (tzv. »izjava«), koji je ratifikovan 11. novembra 1426. god. u Drivastu, poimence je navedeno o kojim posedima je reč. U tome dokumentu se između ostalog kaže:

»... Item i confini da Budua a li Pastrovichii, commenzado da la marina al fiume clamando Recha, e cusi suso per lo fiume ala montagna che se dixe Predigne, e tute pronie e possession, che hano habudo li Pastrovichii in el tempo de misser Zorzi e de misser Balsa in li confini de Budua debia remagnir al Pastrovichii, che sono de la prefata signoria de Venexia, in tendenosse per fina ala monte de misser Balsa...«.³⁵

Dakle, Paštovići koji su ostali pod mletačkom vlašću imali su pravo na pronije i druge posede što su ih držali na despotovoj teritoriji oko grada Budve u vreme poslednja dva Balšića. Takođe se vidi da je granica između Budve i Paštovića u vreme nastanka toga dokumenta počinjala uz obalu na reci zvanoj Reka (docijnji Babin Vir u Bečićima) i da se odatle penjala prema brdu koje se zove Prednje.

Nešto kasnije despot Đurđe Branković ponovo postavlja pitanje vrhovne vlasti nad Paštovićima. U ispravi sastavljenoj 14. avgusta 1435. god. u Smederevu stoji, između ostalog, i žalba mletačke strane da Budvani ne dozvoljavaju nekim Paštovićima da se koriste svojim posedima na teritoriji Budve, kao što je to bilo predviđeno ranijim sporazumima:

»... Contra cuius formam Buduani non permittunt aliquos ex Pastrovichis gaudere et frui possessionibus suis, quas habent in confinibus Budue«.³⁶

Pošto se ovde radilo o posedima koje je Đurđe Branković već ranije ustupio Mlecima, nije ni čudo da se oni upravo njemu obraćaju za zaštitu u situaciji kada Budvani onemogućavaju njihovo korišćenje. Ne treba da začuđuje podatak da su se u pregovorima između srpskog despota i Mletačke Republike pronijarski posedi sasvim slobodno ustupali, jer je to bilo potpuno u skladu sa samom prirodom te ustanove. Naime, iz jednog dokumenta koji se sačuvao u Dubrovačkom arhivu, može se videti da je despot Đurđe Branković priznao Dubrovčanima pravo da popisuju nepokretnu imo-

³⁵ S. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, JAZU, knj. IX, Zagreb 1890, str. 15.

³⁶ Isto, str. 85.

vinu svojih srpskih dužnika, unoseći pri tome jedno veoma važno ograničenje — da se to pravo ne odnosi na »ono što je bilo dato u proniju«. Očigledno je da pronijarski posedi nisu bili privatna svojina lica koja su ih faktički koristila, već su bili u vlasništvu samog despota kao nosioca vrhovne vlasti. Otuda ti posedi i nisu mogli služiti kao pokriće za dugove njegovih pronijara, jer bi se time okrnjila svojinska prava sammog Đurđa Brankovića. Isključivo pravo vrhovne vlasti na pronijarske posede izraženo je vrlo rečito u ono delu teksta dubrovačkog dokumenta gde se ističe da »sa kućama i posedima datim u proniju Despot može da radi sve što želi« (Signoria posse far de tal case et possession date in pronia ogni so voler).³⁷

Najverovatnije je da su dažbine predviđene pomenutom poveljom Đurđa Brankovića iz 1441. godine, kojom se Budvani obavezuju na davanje sedmine prihoda s polja i desetka od vinograda, teretile i pronijarske posede na području budvanske komune. Međutim, isplaćujući mletačkim vlastima te dažbine, držaoci pronija bili su povrh toga opterećeni i obavezom vršenja vojne službe, što je samo još više pogoršavalo ionako težak položaj seoskog stanovništva. Otuda nije ni čudo da su u Budvi, kao i u drugim gradovima na južnom Jadranu, seljaci smatrali ustupanje nekog zemljišta u proniju kao napad na sopstvenu slobodu i da su se tome suprotstavljali koliko god su mogli.

Doduše, da bi sprečila potpuno nekontrolisano pretvaranje zemljišnih poseda u pronije od strane mletačkih upravnika u gradovima, Republika je kasnije donosila niz propisa u tome pravcu, ali se oni u praksi više nisu mogli provesti. Naime, egoizam mletačkih funkcionera koji su sve više zanemarivali naredbe svoje vlade — pošto im je sredivanje računa s pronijarima u sopstvenoj režiji znatno više odgovaralo — dovelo je ubrzo do potpunog sloma mletačkih finansija u gradovima na južnom Jadranu. Finansijski slom je samo prethodio velikome vojnom porazu u ratu protiv Turaka u drugoj polovini XV veka.³⁸

³⁷ G. OSTROGORSKI, nav. delo, str. 306.

³⁸ I. BOŽIĆ, nav. delo, str. 331 (Zemljišni sistem u »Mletačkoj Albaniji«).

Summary

SOME QUESTIONS CONCERNING THE OWNERSHIP OF LAND (DOMINIUM DIRECTUM) IN THE MEDIEVAL TOWN OF BUDVA UNDER THE VENETIANS

The author tries — on the basis of present knowledge about the characteristics of agrarian relations in the towns of the coastal regions of Zeta and North Albania during the Venetian rule — to define the place of the town of Budva in the system of these relations. A rather difficult problem was the absence of archives of Budva, which was not the case with some other legal questions. The Statute of Budva does not give any information concerning these problems.

However, some preserved documents from the period of the rule of the »despots« and the Venetians broaden our knowledge of the agrarian relations in the medieval Budva. They point to the existence of institutions which were undoubtedly formed earlier and which the Venetians just took over from the already existing system of land relations. Their origin is certainly associated with the period when the towns of the coastal regions of Zeta and North Albania belonged to the medieval Serbian state.

These documents, and the analogy with the neighbouring towns, suggest that in the town of Budva did not exist only the property under direct municipal authority but also the property which was under direct rule of the Venetian government (Signoria). These properties belonged to regional owners and Serbian »despots« up to that period of time, and the Venetians established on them, as a rule, pronorian land system. The Republic obeyed the situation as far as land taxes in Budva were concerned and recognized to the people of Budva town autonomy and, at least in the beginning, the privileges they received earlier.

PRAVNI POLOŽAJ RIJEČKE DRŽAVE

Mr Vesna CRNIC-GROTIC
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.2 (949.713)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 1. III 1987.

Autor u članku prikazuje povijesnopravni položaj Rijeke u vremenu od završetka prvog svjetskog rata do zaključivanja Rimskog pakta. Osnovna je tema članka položaj tzv. Slobodne Države Rijeka, osnovane Rapallskim ugovorom 12. studenog 1920, zaključenim između Italije i Kraljevine SHS, a ukinute Rimskim paktom 1924. godine. Autor zaključuje da je Riječka Država stvarno postojala tek nekoliko mjeseci u vrijeme autonomaške vlade Riccarda Zanelle. Samo je u tome periodu Riječka Država ispunjavala uvjete koji se traže za postojanje države, odnosno vlastiti teritorij, stanovništvo i suvremenu vlast. U tom je periodu ona bila subjekt međunarodnog prava s gotovo potpunom pravnom i poslovnom sposobnošću, s obzirom na njenu veličinu i značaj. U ostalim razdobljima, kada su se u Rijeci izmjenjivale privremene vlade u funkciji talijanskog iredentizma, Riječka Država nije bila subjekt međunarodnog prava. Nakon postavljanja vojnog guvernera Italije u Rijeci, Rijeka je faktično bila anketirana Italiji, što je legalizirano jugoslavensko-talijanskim Rimskim paktom od 27. siječnja 1924. godine, kada je Rijeka i formalno bila pripojena Kraljevini Italiji.

Rijeka je, zahvaljujući svome vrlo povoljnom geografskom položaju, od davnina bila predmetom spora između susjednih zemalja — Hrvatske, Italije, Mađarske i Austrije. Takvi su sporovi uglavnom rješavani na taj način da je Rijeka potpala pod dominaciju stranih gospodara ili joj je davan kvazi-nezavisan položaj, odvojen od njenoga hrvatskog zaleđa.

Završetkom prvog svjetskog rata i propašću Austro-Ugarske Rijeka je prestala biti »posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo«. ¹ Od 29. listopada 1918, a na temelju akta Sabora Hrvatske, vlast je preuzelo Narodno vijeće SHS za Rijeku i Sušak. Samo dan kasnije protalijanska struja u gradu osnovala je svoj Consiglio Nazionale, a grad je nešto kasnije bio okupiran od strane združene savezničke vojske pod talijanskom komandom.

Očekivalo se da će pitanje Rijeke biti riješeno na Mirovnoj konferenciji u Parizu, ali se to ipak moralo riješiti izravnim sporazumom Italije i Kraljevine SHS u Rapallu 12. studenog 1920. godine. Tim je ugovorom os-

¹ Paragraf 70. Hrvatsko-ugarske nagodbe s tzv. riječkom krpicom.

novana Slobodna Država Rijeka koja je ukinuta Rimskim paktom 1924. godine, kada je Rijeka pripojena Italiji.

Formalno, Riječka Država postojala je nešto više od tri godine, odnosno od Rapalla do Rimskog pakta. Međutim, da bi se neka tvorevina po općem međunarodnom pravu smatrala državom, a time i subjektom međunarodnog prava, potrebno je da ispuni slijedeće uvjete:

- 1) da ima područje unutar kojeg se prostire suverena vlast jedne države, bez obzira na veličinu ili određenost granica,
- 2) da ima stalno stanovništvo nastanjeno na državnom području,
- 3) da postoji suverena vlast, koja je originarna i neovisna o nekoj drugoj vlasti — i u unutrašnjem, i u vanjskim poslovima.

Uz ispunjenje navedenih uvjeta, potrebno je i to da postanak države bude efektivan.²

Preostaje nam, stoga, da utvrdimo da li je Riječka Država u svome kratkom postojanju ispunjavala te uvjete i da li se može smatrati državom. *Rapallski ugovor*

Mirovna konferencija u Parizu nije uspjela riješiti spor Italije i Kraljevstva SHS oko tzv. jadranskog pitanja, te su dvije države rješenje potražile u direktnim pregovorima. Pregovori između njih započeli su 8. studenog 1920. god. u Santa Margherita Ligure i trajali vrlo kratko vrijeme. Jugoslavenska strana bila je vrlo oslabljena vanjskim i unutrašnjim prilikama, od kojih je možda najznačajniji Wilsonov neuspjeh na predsjedničkim izborima u SAD. Naime, upravo je Wilson bio glavni protivnik aneksionističkih zahtjeva Italije na Mirovnoj konferenciji. S druge strane, Italija je sebi osigurala podršku vlada Francuske i Velike Britanije, ne kao »neku vrstu britanskog posredovanja u talijansko-jugoslavenskim pregovorima, već kao manifestacija opće potpore našim razumnim zahtjevima, kaka bi se Jugoslaveni sklonili da ih prihvate.«³

Već 12. studenog 1920. god. dvije delegacije potpisale su Rapallski ugovor i Antihabsburšku konvenciju.⁴ U ugovoru je utvrđena linija jugoslavensko-talijanske granice, status Zadra, te otoka Cresa, Lošinja i Palagruže, koji su potpali pod suverenitet Italije.

Status Rijeke i njene granice uređeni su članom 4 Rapallskog ugovora. Prije svega, ugovor određuje da »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke i obvezuju se da će ih vječno poštovati«. Granice Rijeke određene su na ovakav način:

»Državu Rijeku sačinjavaju:

a) »Corpus separatum«, kao što je sada ograničen granicama grada i kotara Rijeke,

b) jedan pojas teritorija prije istarskog, ograničen kako slijedi: na sjeveru: linijom koja se ima odrediti na terenu i koja, polazeći neposredno južno od mjesta Kastav, izbija na putu Sv. Matija — Rijeka na granicu

² ANDRASSY, Juraj, *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1976, str. 61.

³ Iz telegrama talijanskog ambasadora u Londonu grofu Sforzi. Usp. JOVANOVIĆ, V.M., *Rapallski ugovor*, Zbirka dokumenata, Zagreb, 1950, str. 27.

⁴ Tekst objavljen u Službenim novinama, br. 141/a od 27. lipnja 1921.

»corpus separatuma« ostavljajući mjesta Srdoči i Hosti Kraljevini SHS, a ostavljajući Državi Rijeci cio kolni put koji, sjeverno od željeznice, preko Matulja i dvojne raskrsnice kote 377 zapadno od Kastva, vodi k Rupi; na zapadu: linijom koja od Matulja silazi na more kod Preluke, ostavljajući željezničku stanicu i mjesto Matulje u talijanskom teritoriju.«

Ugovoreno je i stvaranje mješovite komisije za razgraničenje radi provođenja odredaba o granicama. Za rješavanje eventualnih sporova iz toga ugovora dogovorena je arbitraža predsjednika Švicarske konfederacije.⁵

Obje stranke izvršile su ratifikaciju ugovora, i on je 2. veljače 1921. god. stupio na snagu. Ugovorom je, dakle, stvorena nova državopravna jedinica, Slobodna Država Rijeka, koja je trebala postati novi subjekt međunarodnog prava. U ugovoru je određeno područje koje će pripasti Riječkoj Državi, bez posebnih odredaba o njenom uređenju ili međunarodnopravnom položaju. Umjesto »tampon-države« pod nadzorom Lige naroda, kako je to zamišljao Wilson, Italija i Jugoslavija zacrtale su potpuno nezavisnu i samostalnu državu.

Situacija u Rijeci u vrijeme potpisivanja Rapallskog ugovora bila je krajnje nedefinirana. Grad je bio okupiran još od 12. rujna 1919. god. od strane grupe ardita pod vodstvom »poete i vozkovođe« D' Annunzija, koji se pokušao suprotstaviti izvršenju Rapallskog ugovora. Budući da ga nije priznavala čak ni vlada Italije, on je svoju vlast u Rijeci pokušao obilježiti državnopravnim karakteristikama. Dana 8. rujna 1920. D' Annunzio proglašava Reggenza del Carnaro,⁶ nastojeći Italiju i Kraljevinu SHS staviti pred svršen čin. To mu, međutim, nije uspjelo i 31. prosinca 1920, nakon jednodnevske blokade Rijeke u kratkotrajnih borbi s talijanskom vojskom, D' Annunzio i njegovi legionari morali su napustiti grad.⁷ Nakon odlaska D' Annunzija u Rijeci je započeo period priprema za provođenje u život odredaba Rapallskog ugovora i za osnivanje legalne riječke vlade, ali još uvijek pod okupacijom Italije.

Konstituiranje Riječke Države

Rappresentanza Municipale di Fiume donijela je 31. prosinca 1920. odluku o predaji vlasti privremenoj vladi radi održavanja javnog reda i redovne uprave, te radi organiziranja izbora za Konstituantu. Privremena vlada pod predsjedanjem Antonija Grossicha donijela je 7. siječnja 1921. Dekret-zakon o prelasku vlasti s gradskog predstavništva na privremenu vladu i o uređenju vlasti, u kojem se navodi da će »do formiranja Riječke

⁵ Istog dana kad je potpisan ugovor, uputio je grof Sforza jugoslavenskom ministru vanjskih poslova dru Trumbiću tajnu notu kojom ga uvjerava da »po tumačenju koje kraljevska vlada daje članu četvrtom ugovora potpisanog u Rapallu... luka Baroš pripada Sušaku i prema tome, kraljevini SHS. Kraljevska vlada obvezuje se da... navedena luka Baroš bude dodijeljena Srpsko-hrvatskoj-slovenskoj državi...«

⁶ Ydit pogrešno izjednačuje »Fiume Free State« i »Reggenza del Carnaro«. YDIT, M., *Internationalized Territories*, Leyden, 1961, str. 58.

⁷ Odlazak legionara iz Rijeke ugovoren je u Opatijskom paktu zaključenom između predstavnika Rijeke s talijanskom komandom. Tekst ugovora objavljen u »La vedetta d'Italia« od 1. siječnja 1921.

države, izvršnu vlast vršiti privremena vlada sastavljena od predsjednika i uprave: 1) vanjskih poslova, 2) unutrašnjih poslova, 3) financija, 4) trgovine, industrije i poljoprivrede, 5) komunikacija, 6) prosvjete, 7) pravde i bogoslužja, 8) uprave rada i 9) nacionalne obrane.⁸ Rektore pojedinih uprava bira predsjednik Privremene vlade.

Dekret-zakonom broj 31 određeno je da se svi zakoni, presude i akti donose »u ime suverenog naroda Rijeke«.⁹ Ubrzo zatim, 31. siječnja, privremena vlada donosi Zakon o izborima za Konstituantu, u kojem utvrđuje opće pravo glasa za sve s navršenih 20 godina života, a 21. ožujka objavljuje Zakon broj 1100 o provođenju izbora i početnom radu Konstituante. Novo predstavništvo trebalo je započeti s radom nakon konačne delimitacije granica Države Rijeka.

Izbori su bili održani 24. travnja 1921, i na njima je pobjedu odnijela autonomaška stranka predvođena Riccardom Zanellom. Međutim, fašistička stranka aneksionista nije dozvolila Zanelli da oformi vladu, te je morao bježati u Bakar i tamo oformiti privremenu vladu. Ta vlada upućuje prosvjede Silama Antante, ali ne nailazi na podršku. Kraljevina SHS bila je previše slaba da bi intervenirala i nije se htjela sukobljavati sa svojim jačim susjedom — Italijom. Italiji je, pak, takvo stanje odgovaralo, jer se tako moglo odugovlačiti s izvršenjem Rapallskog ugovora i povlačenjem okupacionih trupa s jugoslavenskog područja.¹⁰ Giolittijeva vlada još se uvijek pozivala na svoja prava iz mirovnih ugovora da kao predstavnik Lige naroda ostane u okupiranim krajevima,¹¹ te je u skladu s tim intervenirala pa je 13. lipnja 1921. iz Rima stigao u Rijeku visoki komesar A. Foschini. Glavni zadatak visokog komesara bio je da u Rijeci oformi legalnu vladu koja bi riješila niz ekonomskih problema u gradu i koja bi predstavljala Riječku Državu u konzorciju za upravljanje riječkom lukom.¹²

Foschini nije uspio u svome zadatku, te novi predsjednik talijanske vlade Bonomi postavlja i novog komesara, Luigija Amantea. On 1. listopada 1921. god. donosi naredbu o sazivanju Konstituante,¹³ a ujedno izdaje i naredbu o daljem statusu riječke luke i željeznice. U toj naredbi, objavljenoj u »Bollettino Ufficiale« broj 106, Amante se poziva na odredbe mirovnih ugovora iz Trianona i Saint Germaina u vezi s pravom Italije da upravlja imovinom ukinute Austro-Ugarske, te naglašava ovisnost riječkog željezničkog i pomorskog prometa o Italiji. Amante smatra neophodnim, a tako

⁸ Objavljen u »Bollettino Ufficiale del governo provvisorio« od 11. siječnja 1921. Krizman to pogrešno tumači kao Zakon o uređenju Slobodne države Rijeke, budući da je to tek dekret o uređenju privremene vlade koja će trajati samo do formiranja Riječke Države. To proizlazi iz čl. 1 st. 2 toga Dekret-zakona koji glasi: »Fino alla formazione dello Stato di Fiume, le cui norme costituzionali saranno deliberate dall'Assemblea nazionale costituente, il potere esecutivo verrà esercitato da un governo provvisorio...« Usp. KRIZMAN, B., Vanjska politika jugoslavenske države 1918—1941, Zagreb, 1975, str. 38.

⁹ Ibid.

¹⁰ Italija je izvršila evakuaciju svojih okupacionih trupa za I zonu 1. travnja 1921, II zonu u lipnju iste godine, a za III zonu evakuacija je završena tek 12. ožujka 1923.

¹¹ BENEDETTI, G., Fiume, porto Baross e il retroterra. Roma, 1922, str. 101.

¹² V. dalje.

¹³ Bollettino Ufficiale, br. 105 od 1. listopada 1921.

i naređuje, da sva postrojenja i uređaji koji se nalaze na području Riječke Države, kao i na području s druge strane Rječine okupiranom od Italije, tj. u luci Baroš i u Sušaku, dolaze privremeno pod upravu talijanske administracije »do konačnog reguliranja pravnih i ekonomskih odnosa između Rijeke i ostalih zainteresiranih država.

Na taj je način Italija, prije negoli je formalno prepustila vlast legalnoj vladi Rijeke, učvrstila svoje pozicije na ekonomski značajnim točkama grada. Time je Rijeka unaprijed bila osuđena na propast, jer joj je bila uskraćena privredna podloga za egzistenciju.

Vlada Riccarda Zanella

Konstituanta Države Rijeka, izabrana 24. travnja, sazvana je »in nome dell' Italia« (!) 5. listopada 1921. godine. Prema prijedlogu o radu Konstituante,¹⁴ ona je bila vrhovna zakonodavna vlast do osnivanja redovne Zakonodavne skupštine. Sastavljena je od 76 članova, koji su uživali pravo imuniteta. Skupština glasa većinom glasova, a službeni jezik je talijanski.

Na svome prvom zasjedanju Konstituanta većinom glasova od 57 prema 11 bira Zanellu za šefa države. Odmah nakon obavljenog izbora, Zanella ističe kako je sloboda i nezavisnost Rijeke »danas činjenica zahvaljujući podršci Italije i priznanju Kraljevine SHS«.¹⁵ Povodom osnivanja Države Rijeka izdao je Dekret o amnestiji,¹⁶ a uskoro osniva i gradsku policiju, Guardia di Stato. Tom prilikom Zanella je od Italije zahtijevao da povuče svoje trupe i karabinjere koji još uvijek okupiraju ne samo Rijeku nego i Sušak, budući da »ne može biti protektorata nad nezavisnom državom«.

Riječka Konstituanta imala je u toku svog postojanja nekoliko sjednica i donijela više zakona i dekreta, ali niti jedan nije regulirao temeljno uređenje nove države, odnosno nije donijet akt koji bi se mogao smatrati ustavom.¹⁷ Postojala je, ipak, organizacija vlasti koja se, barem formalno, razlikovala od dotadašnjih provizorija. Na čelu države nalazio se predsjednik vlade, koji je ujedno bio i ministar vanjskih poslova. Osim njega, vladu su sačinjavali i načelnici državnih sekretarijata za unutrašnje poslove, pravdu, financije, trgovinu, industriju i promet, te za javno obrazovanje i kulturu. Iako su se zakoni i presude donosili »u ime suverenog naroda Rijeke«, i ta je vlada većinu zakona preuzela iz talijanskog ili čak bivšega ugarskog zakonodavstva.

Zanella je, pokušavajući udahnuti život u potpuno poremećeni i paralizirani ekonomski život u Rijeci, nastojao istovremeno dobiti i međunarodno priznanje za svoju »staterello indipendente«. U povodu svog izbora za šefa države i sekretara vanjskih poslova, Zanella je dobio cijeli niz čes-

¹⁴ Disegno di regolamento interno della Assemblea Costituente, Historijski arhiv Rijeke (HAR), fond »Riječki provizoriji«.

¹⁵ GIGANTE, S., Storia del comune di Fiume, Firenze, 1928, str. 252. i dalje.

¹⁶ Bollettino Ufficiale dello Stato di Fiume, od 20. listopada 1921.

¹⁷ Do takvog sam zaključka došla proučavajući dostupnu mi literaturu i dokumentaciju HAR.

titki od predsjednika vlada i ministara vanjskih poslova širom svijeta.¹⁸ Tako, na primjer, telegrame s dobrim željama upućuje vlada Francuske, ministar de Belemnroueck iz Nizozemske, poljski predsjednik Pilsudski, ministar Hontoria iz Španjolske, kraljevi Grčke, Španjolske i Japana te drugi. Jonęscu, ministar vanjskih poslova Rumunjske, izrazio je nadu da će se razviti dobri »recipročni odnosi« između dviju država, a isto tako i guverner Kraljevine Mađarske Horthy. U pismu ministra Republike Haiti od 15. siječnja 1921. god.¹⁹ izražene su želje da Država Rijeka uspije dobiti željeno članstvo u Ligi naroda.

Različito je pismo američke konzularne službe upućeno 6. prosinca 1921, s molbom za dozvolu vršenja konzularne službe u Rijeci, koja, međutim »nema nikakvog političkog značaja i ne implicira niti se može smatrati kao priznanje zakonitosti sadašnje *de facto* vlade Rijeke.«²⁰

Mogu li se ti telegrami, upućeni novcizabranom šefu države, smatrati priznanjem Države Rijeka i njezine vlade? Stajališta o tome pitanju različita su i najčešće se pojavljuju odvojeno jedno od drugog. Ukratko, možemo reći da se pitanje priznanja vlade javlja samo kod neustavnih promjena vlade, i to kod već priznate države. Za Riječku Državu možemo reći da je u svakom slučaju bila priznata od država koje su sudjelovale u njenom stvaranju, odnosno od Italije i Jugoslavije.²¹ Upravo nabrojani telegrami upućuju na zaključak da su Riječku Državu priznavale i mnoge druge države. Naime, do promjene vlade u Rijeci došlo je ustavnim putem. U tom slučaju uobičajeno je da se ostale države obavijeste o promjeni na čelu države. Potvrde o primanju na znanje ili najobičnije čestitke smatraju se formom učinjenog priznanja, te u tim slučajevima dana priznanja imaju ne samo kurtoazni, već i pravni karakter.²² Da nabrojane države nisu priznavale Riječku Državu, teško da bi održavale bilo kakve, pa makar i samo kurtoazne odnose.

Legitimna vlada Rijeke trajala je samo do slijedećeg fašističkog državnog udara 3. ožujka 1922, kada je Zanella ponovno morao bježati iz Rijeke. Za njim se povukla i većina članova Konstituante, koji su nastojali djelovati kao vlada u izgnanstvu, ali je njihovo značenje bilo neznatno budući da nisu naišli ni na kakvu podršku drugih država.

Riječka Država je u periodu od 5. listopada 1921. do 3. ožujka 1922. god. bila obilježena nekim bitnim značajkama koje možemo grupirati kako slijedi:

- 1) Osnovana je na području određenom Rapallskim ugovorom između Italije i Jugoslavije na kojem je postojalo stalno nastanjeno stanovništvo.
- 2) Imala je organiziranu vlast, koja je kontrolirala veći dio teritorija, osim onog pod okupacijom talijanske vojske.

¹⁸ HAR, Fond Riječki provizoriji, kutija 14—15.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. Osim SAD, dozvolu za obavljanje konzularne službe u Rijeci imale su i Francuska, Njemačka, Mađarska, Španjolska.

²¹ U članu 1 Konvencije o uređenju ribolova na Jadranu od slobodnog ribolova isključuju se teritorijalne vode Slobodne Države Rijeka. Konvencija je izdana na Brionima 14. rujna 1921, a potpisana 21. veljače 1923.

²² JANKOVIĆ, B.M., *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1978, str. 95.

3) Vlast je predstavljala izraz volje naroda (barem prema rezultatima glasanja 26. travnja 1921) i bila je nezavisna o stranim utjecajima.

4) Bila je priznata od strane većeg broja država.

Gore navedene značajke govore u prilog tvrdnji da je Rijeka u vrijeme Zanelle imala sve karakteristike države koje se zahtijevaju po međunarodnom pravu. U pojedinim prijedlozima o Riječkoj Državi pojavljivao se još jedan značajan element koji upućuje na isti zaključak. Naime, Riječka Država trebala je imati ugovornu sposobnost.

Još prije nastanka Riječke Države pojavljivala se u talijansko-jugoslavenskim pregovorima ideja o tripartitnom lučkom konzorciju radi upravljanja Riječkom lukom. Strankom ugovora o konzorciju trebala je postati i Država Rijeka, kao »nezavisna država koja ima pravo zaključivati ugovore sa susjednim državama«. ²³ Država Rijeka trebala je ugovorima urediti svoje odnose sa susjednim državama o iskorištavanju luke ili o drugim pitanjima zajedničkog interesa.

Ugovorna sposobnost jedna je od temeljnih karakteristika subjekata prava. U međunarodnom pravu ugovorna sposobnost označena je pravom zaključivanja međunarodnih ugovora, kao iskazom suverenosti ili svojstva osobnosti u međunarodnopravnom smislu, odnosno »ugovorna sposobnost je i konstitutivni element i kriterij subjektiviteta«. ²⁴

Riječka Država trebala je s Italijom, Kraljevinom SHS ili drugim državama zaključivati ugovore čija bi bitna obilježja bila da su zaključeni između suverenih osoba međunarodnog prava, slobodnih i nezavisnih da raspolazu svojim suverenim pravima. U praksi, međutim, autonomaška Riječka Država nije uspostavila ugovorne odnose sa svojim susjedima, barem nisam o tome našla dokaza u materijalima i literaturi kojom sam raspolagala. Ipak, Italija i Jugoslavija očigledno su imale namjeru da Rapallskim ugovorom formiraju Državu Rijeku koja bi bila suvereni subjekt međunarodnog prava. To proizlazi iz prethodnih pregovora dviju država te iz formulacije unesene u član 4 Rapallskog ugovora.

Nakon državnog udara od 3. ožujka 1922. u Rijeci se osniva više privremenih vlada, koje su trajale vrlo kratko vrijeme i nisu uspijevale stvoriti stabilniju organizaciju vlasti. Njihova osnovna značajka bila bi da su većinom postavljene od strane Italije i da vrše vlast u njeno ime, te da Rijeka u tom periodu nema nikakvih državnopravnih karakteristika. Koliko je bilo njihovo značenje, govori i podatak da se Italija i Kraljevina SHS nisu osjećale obveznima da predstavnik Riječke Države uključe u rad paritetnih komisija za provođenje Rapallskog ugovora, osnovanih Santamargheritskim konvencijama. ²⁵

Konvencije su se odnosile na više spornih pitanja između dviju država. U Sporazumu za izvršenje Rapallskog ugovora predviđena je evakuacija

²³ BENEDETTI, G., op. cit., str. 97.

²⁴ Usp. AVRAMOV, S. i KRECA, M., *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1983, str. 309.

²⁵ Konvencije su potpisane u Santa Margherita Ligure 23. listopada 1922, uoči Mussolinijeva marša na Rim. Stupile su na snagu 26. veljače 1923.

talijanskih trupa iz Sušaka u roku od pet dana od ratifikacije toga sporazuma.²⁶ Nakon toga, trebala se ustanoviti mješovita komisija radi:

- a) nadziranja evakuacije Sušaka,
- b) delimitacije Kraljevine SHS i Slobodna Države Rijeka u skladu s Rapallskim ugovorom od 12. studenog 1920,
- c) otvaranje saobraćaja s Rijekom,
- d) organiziranja rada lučkog pristaništa,
- e) organiziranja funkcioniranja Države Rijeka, na temelju čl. 4 Rapallskog ugovora.

Paritetna komisija sastala se u Opatiji koncem veljače 1923. godine, ali je njen rad već na samom početku zapeo oko pitanja luke Baroš i Delte. Naime, talijanska strana nije priznala valjanost tajne note grofa Sforze iz Rapalla kojom je luku Baroš obećao Jugoslaviji, te ponovno predlaže ostvarenje zamisli o osnivanju tripartitnog konzorcija. Pod upravu toga konzorcija trebale su doći luke Baroš, Delta, Brajdica i Martinšćica. Konzorcij bi imao status pravne osobe.²⁷

Jugoslaveni su, međutim, insistirali na svojoj suverenosti nad lukom Baroš, Brajdicom i Deltom, te su se protivili prijedlogu o zajedničkom upravljanju riječkom lukom. Smatrali su da bi riječkom lukom trebala upravljati sama Riječka Država, koja bi svoje odnose s ostalim državama — korisnicima luke, regulirala ugovorima. Uprava nad željeznicom također bi se uredila ugovorima s Italijom i Kraljevinom SHS, koje bi preuzele upravu nad željeznicom od svojih granica do Rijeke.

Opatijski predgovori, nastavljeni u Rimu na razini vlada, produžili su se sve do rujna mjeseca bez ikakvih rezultata. Konačno su Jugoslaveni registrirali Rapallski ugovor kod Lige naroda i zahtijevali arbitražu predsjednika Švicarske.²⁸

U međuvremenu je novi talijanski premijer Mussolini nastavio s praksom svojih prethodnika i poduzimao mjere koje nisu bile u skladu s priznatom »slobodom i nezavisnošću« Rijeke. On 18. rujna 1923. postavlja generala Giardina za vojnog guvernera Rijeke u čijem se aktima više ne spominje država, nego grad Rijeka. Jasno je da je to bio odlučan korak k aneksiji, još jedan 'fait accompli', koji će poslužiti u novim pregovorima o Rijeci radi radikalne promjene njenoga pravnog režima.

Rimski pakt o prijateljstvu

Nakon jalovih pregovora paritetnih komisija u Opatiji i vladinih predstavnika u Rimu, nastavljeni su pregovori i tijekom listopada i studenog

²⁶ Tekst sporazuma objavljen u: GIANNINI, A., *Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia*, Roma, 1934, str. 76 i dalje.

²⁷ KRIZMAN, B., op. cit., str. 40.

²⁸ Ibid.

1923. godine. Rezultat tih pregovora bilo je potpisivanje Pakta o prijateljstvu i srdačnoj suradnji između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije.²⁹

Uz Pakt je zaključen i Sporazum o Rijeci, kao njegov sastavni dio. U tome Sporazumu dvije su države najprije konstatale nemogućnost praktičkog organiziranja Riječke Države s obzirom na član 4 Rapallskog ugovora i odredbe sporazuma iz Santa Margherite. Imajući u vidu »ekonomski razvoj i prosperitet grada Rijeke, te prijateljske odnose« između dviju država, ugovorile su ovo:

»1) Talijanska vlada priznaje potpuni suverenitet Kraljevine SHS nad lukom Baroš i Deltom, koje će biti evakuirane i predane nadležnim organima vlasti Kraljevine SHS u roku od dva dana po razmjeni ratifikacija.

2) Vlada Kraljevine SHS priznaje potpuni suverenitet Kraljevine Italije nad gradom i lukom Rijeke, kao i nad područjem koji joj pripada prema graničnoj liniji određenoj u slijedećem članu.«

U članu 3 određena je granica između dviju država ugovornica u skladu s Rapallskim ugovorom, uvažavajući odredbe prva dva člana toga pakta, te uz određene korekcije granice. Put iz Rijeke za Kastav tada je trebao biti uključen u jugoslavenski teritorij, i to istočno od Tometića do raskršća sjeverno od Brguda. Granica između Italije i Jugoslavije išla je linijom između puta Kastav — Rijeka i željezničke pruge, a od te točke zaustavljala se sjeveroistočno, a onda kružno sjeverno od Drenove do Rječine.

U članu 5 obvezala se Kraljevina Italija da će Kraljevini SHS predati na upotrebu kroz 50 godina lučki bazen Thaon di Revel u Rijeci za jednu zlatnu liru godišnje. Režim glavnoga željezničkog kolodvora Rijeke određuje se u članu 6 kao »međunarodni pogranični kolodvor«, koji će biti pod talijanskom upravom, ali u suradnji s Delegacijom željeznica SHS.

Granica između Italije i Jugoslavije u gradu imala je ostati, kao i u Rapallskom ugovoru, na Rječini, s time da će sama Rijeka potpasti pod suverenitet Kraljevine SHS. Italija zadržava pravo korištenje i upotrebe vode Rječine, te će za tu upotrebu plaćati Kraljevini SHS godišnju naknadu od jednog zlatnog dinara.

Član 9 Pakta tiče se jugoslovenskih manjina u Rijeci i njihove zaštite, te se određuje da će one uživati ista prava kao i talijanske manjine u Dalmaciji.³⁰

Za razliku od Rapallskog ugovora, izvršenju Rimskog pakta pristupilo se odmah nakon njegovog stupanja na snagu. Istog dana nakon razmjene ratifikacijskih isprava, dakle 22. veljače 1924, objavljen je u »Gazzetta Ufficiale« dekret o aneksiji Rijeke Italiji. Već 24. veljače napustile su talijanske jedinice luku Baroš i Deltu, a tri dana kasnije završena je delimitacija.³¹

²⁹ Tekst prema: GIANNINI, A., op. cit., str. 226.

³⁰ To je bilo korak naprijed u odnosu na dotadašnje stanje, kada jugoslavenski narodi u talijanskoj Istri ili Sloveniji nisu uživali nikakvu zaštitu.

³¹ BENEDETTI, G., *La pace di Fiume, Dalla Conferenza di Parigi al Trattato di Roma, Bologna, 1924*, str. 139.

Rimskim paktom završila je i formalno postojanje Slobodna Država Rijeka, osnovana Rapallskim ugovorom. Time je legalizirano stanje u kojem se Rijeka nalazila nakon fašističkog puča 3. ožujka 1922, a naročito nakon dolaska generala Giardina u Rijeku, kao predstavnika talijanske vlade u čije je ime vršio vlast na području formalno još uvijek nezavisne Države Rijeka.

Rimskim paktom, međunarodnim ugovorom u kojem su stranke bile iste države koje su i osnovale Riječku Državu, dokinut je njezin specifični status u međunarodnopravnom pogledu, te je Rijeka postala sastavni dio Italije.

Zaključak

Koristeći se svojim pravom zaključivanja međunarodnih ugovora, države su svojom voljom stvarale nove subjekte međunarodnog prava i njima slične entitete. Stvaranje novih subjekata međunarodnog prava ugovorima najčešće je imalo karakter privremenog rješavanja nekoga spornog pitanja, čije se konačno rješenje nije moglo naći u trenutnom odnosu snaga. Takav je bio slučaj u vezi s Krakowom, zatim Slobodnim gradom Gdanjskom, Tangerom ili nikad uspostavljenim Slobodnim teritorijem Trsta nakon drugog svjetskog rata.

Stvaranje Države Rijeka Rapallskim ugovorom također možemo kvalificirati kao privremeno rješenje spora oko razgraničenja između Italije i Jugoslavije. U tome smislu Država Rijeka spada u tzv. područja s posebnim položajem, poput netom nabrojanih primjera.

Prilikom određivanja pravnog statusa Riječke Države potrebno je razlikovati nekoliko faza, odnosno perioda koji su se međusobno razlikovali. Tu prije svega mislim na razliku između formalnopravnog i faktičkog stanja u kojem se Rijeka nalazila u vremenu od završetka prvog svjetskog rata do 1924. god. i Rimskog pakta.

Glodajući s formalne strane, Rijeka je postojala kao država od stupanja na snagu Rapallskog ugovora pa do Rimskog pakta. Međutim, vidjeli smo da se stvarno stanje uveliko razlikovalo od onog predviđenog ugovorima. Stvarno je Riječka Država bila uspostavljena tek 5. listopada 1921. god. s vladom Riccardaa Zanelle.³² Samo je u vrijeme te vlade Riječka Država imala atribute državnosti koji se traže prema međunarodnom pravu: teritorij, stanovništvo i suverenu vlast, a nadasve je značajna činjenica da je ta tvorevina imala pravo zaključivati međunarodne ugovore s ostalim suverenim subjektima međunarodnog prava.

Utvdili smo također da je Riječka Država doživjela međunarodno priznanje od većeg broja država, koje su, priznavajući Zanellinu vladu, konkludentno priznale i postojanje Države Rijeka. Mada, prema većini autora,

³² Usp. ČULINOVIĆ, F., *Riječka država (Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji)*, Zagreb, 1953, str. 238.

priznanje neke države ne predstavlja konstitutivni element postanka države, priznanje od većeg broja država upućuje na zaključak da je Riječka Država bila prihvaćena od strane međunarodne zajednice.

Naročito je indikativna napomena iz pisma ministra Republike Haiti u kojem spominje prijem Države Rijeka u članstvo Lige naroda. S tim u vezi potrebno se podsjetiti da je, prema Paktu Lige naroda, prijem u članstvo bio dozvoljen samo državama.

S nestankom Zanelline vlade nestala su i obilježja Države Rijeka i njenog subjektiviteta, a Rijeka je ponovno postala objekt italijanske uprave.

Tavko je stanje potrajalo od Rimskog pakta i konačne aneksije Rijeke državnom području Italije.

Summary

LEGAL POSITION OF THE STATE OF RIJEKA

The author presents historic and legal position of Rijeka from the end of the First World War to the signing of the Roman Treaty. The article mainly deals with the status of the so-called Free State of Rijeka, established by the Treaty of Rapallo on November 12, 1920, and signed between Italy and the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, and abolished by the Roman Treaty in 1924. The author concludes that the State of Rijeka existed only several months during the autonomist government of Ricardo Zanella. The State of Rijeka satisfied only during this period all the requirements necessary for a state to exist, i.e., its own territory, population and sovereign power. It was a subject of international law during this period having almost complete legal capacities in regard to its size and importance. In other periods, when different governments changed in the function of Italian irredentism, the State of Rijeka was not a subject of international law. Rijeka was really annexed to Italy after a military governor of Italy was appointed in Rijeka, and this was legalized by the Roman Treaty signed between Yugoslavia and Italy on January 27, 1924, when Rijeka also formally became part of the Kingdom of Italy.

PSIHIJATRIJSKI NALAZ I MIŠLJENJE KAO OSNOVA SUDSKE ODLUKE O KRIVIČNOJ ODGOVORNOSTI

Mr Velinka GROZDANIĆ, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 343.22 + 343.95
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. III. 1987.

Komunikacija pravnika i medicinara oduvijek je zanimala teoretičare i praktičare obje discipline. Njihovu najužu suradnju nalazimo na području psihijatrijskih vještačenja u krivičnom postupku, u kojem se medicina i pravo, dvije različite discipline, različiti sistemi mišljenja i znanja, susreću na zajedničkom zadatku razumijevanja čovjeka i njegova ponašanja, a u cilju pravednijeg suđenja.

Napredak suvremene psihijatrije i osobito moderne tehnike ispitivanja koje omogućuju preciznije i točnije dijagnosticiranje, a time i kompetentno mišljenje o stanju duševnog zdravlja okrivljenika, dovodi do toga da psihijatrijska vještačenja postaju sve značajnija procesna aktivnost koja se u sadašnjim vjetima prilično složenog načina života modernog čovjeka nameće ne samo kao potrebna nego i nužna metoda za rasvjetljavanje pitanja krivične odgovornosti učinioca krivičnog djela. U centru te problematike odnosa jednih i drugih stoji pitanje u kojoj su mjeri psihijatrijski nalaz i mišljenje osnova odluke suda o krivičnoj odgovornosti. Drukčije rečeno, da li je i u kojoj mjeri sudac vezan za nalaz i mišljenje vještaka, da li on može prilikom izvođenja svog zaključka o postojanju činjenica odstupati od nalaza i mišljenja vještaka i, štoviše, može li utvrditi činjenice drukčije nego što to proizlazi iz iskaza vještaka, tj. njegovo mišljenje zamijeniti vlastitim? To pitanje razmatra se u ovom radu, i to s aspekta našega pozitivnog prava, općega teoretskog gledišta i shvaćanja naše sudske prakse.

»Neprekidno sam se trudio da se ne smijem, ne oplakujem, niti prezirem ljudska djela, već da ih razumijem«.

Spinoza

Znanstvena suradnja pravnika i medicinara starog je datuma. Neki nas izvori upućuju na doba najstarijih civilizacija (drevna kineska civilizacija, Babilon, stara hebrejska država, grčka i rimska kultura), na period predznanstvene epohe nauke krivičnog prava i medicine.¹ Najužu suradnju tih

¹ ZEČEVIĆ, Dušan, *Sudska medicina*, Zagreb, 1986, str. 14.

disciplina nalazimo na području psihijatrijskih vještačenja za potrebe krivičnog postupka, u kojem medicinar, u pravilu psihijatar, ima ulogu vještaka, a pravnik suca istražnog ili raspravnog, tužioca i branioca. Njihova uloga u krivičnom postupku i međusobni odnos zakonom su prilično jasno određeni, međutim teoretičari i praktičari obje znanosti već godinama ukazuju na niz nejasnoća, mogućnosti različitih tumačenja, neadekvatne primjene u praksi i drugih nedostataka upravo tih odredbi zakona, što naravno rezultira i lošom suradnjom psihijatarata i pravnika. Cilj je ovog rada da se vidi kako stvari danas stoje, prije svega u nas i uopće u zakonodavstvu, pravnoj teoriji i sudskoj praksi.

Krenimo redom od zakonskih tekstova. **Propise o vještačenju** općenito (čl. 241 — čl. 260) i odredbu o psihijatrijskom vještačenju (čl. 258) Zakon o krivičnom postupku uvrstio je u glavu XVIII svoga drugog dijela koji nosi naslov »Istražne radnje«.² Međutim, ta sistematizacija ne znači da se vještačenje provodi samo u prethodnom postupku, već i na glavnoj raspravi, na raspravi pred drugostepenim sudom, u postupku pred zahtjevom za ponavljanje postupka kao izvanrednoga pravnog sredstva, u postupku prema maloljetnicima, u postupku za primjenu mjera sigurnosti obaveznoga psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, odnosno obaveznoga psihijatrijskoga liječenja na slobodi, kao posebnom postupku, i u drugim slučajevima ako je to potrebno za utvrđivanje činjenica na kojima će se osnivati presuda.³ U čl. 241 Zakona o krivičnom postupku određen je cilj vještačenja, a time posredno i pojam vještaka kao stručnjaka s područja izvan pravnog, kojemu je organ krivičnog postupka naredio da dade svoj iskaz (nalaz i mišljenje, nekada samo mišljenje) u vezi s utvrđivanjem određenih činjenica u krivičnom postupku što se mogu utvrditi samo pomoću stručnog znanja i umijeća.⁴

Jasno je da je vještačenje u krivičnom postupku rezultat naučnog progressa i tehnološkog razvoja u svim oblicima ljudske djelatnosti, koji neizbježno dovode do nužnosti sve uže specijalizacije u pojedinim oblastima i do nezaustavljiva procesa povećanja posebnih stručnih znanja, što opet rezultira uvođenjem u krivični postupak sve novijih, suvremenijih metoda utvednog rješenja određene krivične stvari. Imajući u vidu tu ekspanziju znavednog rješenja određene krivične stvari. Imajući u vidu tu ekspanziju znanja s jedne strane i složenost kriminaliteta kao rezultata sve složenijih okolnosti življenja u suvremenim uvjetima života s druge strane, a ne zaboravljajući pri tome činjenicu da profesionalni organi krivičnog postupka raspoložu uglavnom znanjima koje im pruža opće obrazovanje i pravni fakultet, odnosno da suci porotnici koji ravnopravno sudjeluju u prvostepenom postupku ne moraju imati nikakvo posebno znanje mimo onoga koje im kao punoljetnim osobama život pruža, postaje jasno da je vještačenje u krivičnom postupku nužna i vrlo značajna procesna aktivnost. Štoviše, kad bi sud izuzetno i raspolagao potrebnim znanjima iz određene oblasti iz izvan-

² Zakon o krivičnom postupku, Službeni list SFRJ, prečišćeni tekst.

³ Vidi o tome VUKOVIĆ, Spiro, *Psihijatrijsko vještačenje u krivičnom postupku*, Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 6—7, 1977—1978, str. 9.

⁴ BAYER, Vladimir, *Jugoslavensko krivično procesno pravo* — knjiga druga, Zagreb, Pravni fakultet, 1986. str. 185.

pravnih područja, morao bi se poslužiti vještakom jer bi u protivnom bilo povrijeđeno načelo podijeljenosti krivičnoprocesnih funkcija, načelo kontradiktornosti, neposrednosti ocjene dokaza itd.⁵ Prema tome, kad god je riječ o pitanju izvanpravnog područja, sud se mora poslužiti vještakom za utvrđivanje činjenica iz toga područja. Međutim, sud donosi ocjenu o tome da li je potrebno za utvrđivanje neke činjenice određeno stručno znanje. Izuzetak su slučajevi obaveznih vještačenja, odnosno slučajevi kod kojih je za utvrđivanje postojanja pojedinih činjenica sam zakonodavac propisao da je sud obavezan pristupiti vještačenju. Pored obaveznog vještačenja u slučaju kad se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost okrivljenika (čl. 258 ZKP), o čemu će u daljem tekstu biti riječi, to su još dva obavezna vještačenja: vještačenje u slučaju sumnjive smrti (kada se sumnja ili je očito da je smrt prouzrokovana krivičnim djelom ili je u vezi s izvršenjem krivičnog djela), koje u sebi uključuje i vještačenje u slučaju krivično kažnjiva pobačaja i u slučaju sumnje da je izvršeno ubojstvo novorođenčeta (čl. 252 — čl. 256 ZKP), te vještačenje u slučaju tjelesnih povreda (čl. 257 ZKP).

U članu 258 koji sadrži odredbu o psihijatrijskom vještačenju Zakon o krivičnom postupku propisuje da se psihijatrijsko vještačenje mora odrediti ako se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost okrivljenika zbog trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja. Takva zakonska formulacija pozitivnog Zakona o krivičnom postupku mnogo je preciznija od odredbe ranije važećeg Zakona o krivičnom postupku (čl. 237) i usklađena je s materijalno pravnom odredbom o neuračunljivosti (čl. 12 KZ SFRJ).⁶ Naime, u ranijem Zakonu u krivičnom postupku (čl. 237) bilo je predviđeno da će sud narediti da okrivljenog pregledaju jedan ili dva liječnika psihijatra ako se pojavi sumnja da boluje od duševne bolesti koja isključuje ili smanjuje njegovu uračunljivost. Nesklad između te odredbe procesnog prava i čl. 6 ranijeg Krivičnog zakonika kojem danas odgovara čl. 12 KZ SFRJ doveo je do dileme u vezi s pitanjem kada sud treba da odredi psihijatrijsko vještačenje. Neki su, naime, iz takve formulacije izvaličili zaključak da je sud obavezan okrivljenog uputiti na psihijatrijski pregled samo u slučaju sumnje da boluje od trajne ili privremene duševne bolesti, a da takva obaveza za sud ne postoji kada sumnja da je okrivljeni privremeno duševno poremećen ili da je u pitanju zaostali duševni razvoj.⁷ Drugi, suprotno tome, smatrali su da se sumnja u pogledu uračunljivosti može pojaviti iz svih

⁵ Ibid., str. 189 i VASILJEVIĆ, Tihomir, Komentar Zakona o krivičnom postupku, Beograd, 1977, str. 285.

⁶ Krivični zakon SFRJ, Službeni list SFRJ, 56/77 u čl. 12 st. 1 propisuje: Nije uračunljiv učinilac koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije mogao shvatiti značenje svojega djela ili nije mogao upravljati svojim postupcima zbog trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja.

⁷ Tako npr. MOŠET, Ivka, O psihijatrijskom vještačenju, Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo (JRKKP), 4, 1969, str. 630, smatra da nije dozvoljeno psihijatrijsko vještačenje u slučajevima koji se ne mogu podvesti pod odredbu čl. 237 st. 1 ZKP, kao što su slučajevi kada je okrivljeni psihopata, ili kada je okrivljeni u vrijeme izvršenja djela bio u znatnoj mjeri pod utjecajem alkohola, ili kada je krivično djelo izvršio u stanju uzbuđenja.

uzroka koje je sadržavao čl. 6 Krivičnog zakonika, a ne samo zbog duševne bolesti.⁸ Ta dilema je preciznijom odredbom čl. 258 ZKP otklonjena, pa je sada jasno da je organ koji vodi krivični postupak obavezan da odredi psihijatrijsko vještačenje kad god se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost okrivljenika zbog bilo kojih razloga predviđenih u čl. 12 KZ SFRJ.⁹

Pored te obavezne primjene psihijatrijskog vještačenja, takva vještačenja nalazimo i u cijelom nizu drugih slučajeva izvan pitanja okrivljenikove uračunljivosti odnosno neuračunljivosti, i to na temelju opće odredbe o vještačenju (čl. 241 ZKP), dakle uvijek kada za utvrđivanje ili ocjenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje liječnika koji raspolaže znanjem iz psihijatrije. U nemogućnosti sagledavanja svih važnih činjenica čijem utvrđivanju ili ocjeni treba pristupiti na takav način jer to ovisi o svakom konkretnom slučaju, navest ćemo kao primjer samo neke, i to one gdje se psihijatrijska vještačenja javljaju kao nužna: psihijatrijska vještačenja u postupku primjene mjera sigurnosti obaveznog liječenja i čuvanja u ustanovi te obaveznog liječenja na slobodi, a na okolnost društvene opasnosti učinioca čije je postojanje uvjet za izricanje navedenih mjera (čl. 63 i čl. 64 KZ SFRJ); isto tako i u slučaju izricanja mjere obaveznog liječenja alkoholičara i narkomana (čl. 65 KZ SFRJ) kada psihijatrijsko vještačenje treba da utvrdi da je okrivljenik djelo izvršio uslijed zavisnosti o stalnoj upotrebi alkohola ili opojnih droga i da postoji opasnost da će, zbog te zavisnosti, i dalje vršiti krivična djela, što postaje uvjet za izricanje te mjere. Nadalje, mišljenje psihijatra neophodno je za odluku suda o prestanku mjere sigurnosti. Naime, prema Zakonu o krivičnom postupku (čl. 498 st. 1) i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (čl. 261) odluku o prestanku mjera sigurnosti donosi sud ili po službenoj dužnosti ili na prijedlog zdravstvene ustanove ili organa starateljstva ako na temelju mišljenja liječnika utvrdi da je prestala potreba za liječenjem i čuvanjem izvršioca u toj ustanovi, a postoje uvjeti za njegovo liječenje na slobodi.

Pored toga, psihijatrijska vještačenja mogla bi doći u obzir u slučajevima utvrđivanja činjenica značajnih za pravnu kvalifikaciju krivičnog djela koje je predmet postupka: tako je, npr., u čl. 9 st. 3 KZ SFRJ propisano da se učinilac krivičnog djela koji je prekoračio granicu nužne obrane može blaže kazniti, a ako je prekoračenje učinio zbog jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom, može se i osloboditi od kazne. Za utvrđivanje postojanja tih afektivnih stanja i njihova utjecaja na ponašanje učinioca krivičnog djela ponekad će, možda, pored psihologa biti potrebno konzultirati i psihijatra. Isto tako, psihijatrijska su vještačenja u nekim konkretnim slučajevima moguća kada je potrebno utvrditi afekt jake razdraženosti učinioca krivičnog djela ubojstva na mah izazvanog napadom, zlostavljanjem

⁸ KOBE, Peter, O psihijatrijskom vještačenju i drukčije, JRKKP, 1, 1970, str. 113.

⁹ Psihijatrijsko vještačenje obuhvaća samo pitanje uračunljivosti, a uračunljivost je samo jedan elemenat krivične odgovornosti. Drugi elemenat je krivnja, pa se u teoriji postavlja pitanje da li je dovoljno da vještačenja obuhvaćaju samo uračunljivost, a ne i krivnju, koja je zapravo psihički odnos učinioca prema krivičnom djelu. Vidi o tome KOKOLJ, Mitar, Diskusija, JRKKP, 3—4, 1980, str. 497—499.

ili teškim vrijedanjem od strane ubijenog (čl. 36 KZ SRH) ili granične slučajevne psihičkog poremećaja i njegov utjecaj na ponašanje majke pri porođaju, a koji predstavlja bitno obilježje krivičnog djela čedomorstva (čl. 37 KZH). Sličnu situaciju i moguću primjenu psihijatrijskog vještačenja nalazimo i u slučaju krivičnog djela teške tjelesne povrede izvršene na mah (čl. 41 st. 4 KZH), a isto tako i u slučaju krivičnog djela ugrožavanja javnog prometa uslijed omamljenosti (čl. 164 KZH), pri čemu bi se i psihijatrijskim vještačenjem moglo utvrditi da li je učinilac djela upravljao motornim vozilom pod utjecajem alkohola ili omamljujućih sredstava te zbog toga bio očigledno nesposoban za vožnju.¹⁰

Iako time ni približno nisu iscrpljeni svi slučajevi u kojima se za utvrđivanje ili ocjenjivanje neke činjenice može pojaviti psihijatrijsko vještačenje, i ovi navedeni ukazuju na široke mogućnosti upotrebe psihijatrijskog vještačenja u mnogim krivičnopravnim situacijama u krivičnom postupku, pa time i potrebu sagledavanja utjecaja tih vještačenja na odlučivanje suda. U daljem se tekstu razmatra pitanje u kojoj su mjeri psihijatrijska vještačenja osnova sudske odluke o krivičnoj odgovornosti. To pitanje treba razmotriti s aspekta našega pozitivnog prava, općega teoretskog gledišta i shvaćanja naše sudske prakse.

Nalaz i mišljenje vještaka jesu dokaz, pa ih kao i svaki drugi dokaz sud ocjenjuje po svome slobodnom sudijskom uvjerenju, tj. po načelu slobodne ocjene dokaza. Ta sloboda znači da sud prilikom ocjene postojanja ili nepostojanja činjenica nije vezan ni ograničen posebnim dokaznim formalnim pravilima (čl. 16 KZH), ali istovremeno to ne znači da sud prilikom ocjene dokaza nije ograničen nikakvim pravilima. Ograničen je općim pravilima ljudskog mišljenja i ljudskog iskustva, odnosno dužnošću da iskaz vještaka ocjenjuje tako da se može smatrati da je ta ocjena razumljiva i prihvatljiva svakome nepristranom i upućenom čovjeku.¹¹

U pravnoj teoriji nije sporno da sudac mora nalaz vještaka kao svaki drugi dokaz podvrći svojoj kritičkoj ocjeni, a u cilju njegova prihvaćanja ili neprihvatanja, ali je sporno u kojoj mjeri on to može činiti s obzirom na to da ne posjeduje stručno znanje iz oblasti vještačenja. Mogućnost ocjene koju mu je zakonodavac dao i način postupanja u takvim slučajevima sadržani su u čl. 250. i čl. 251 Zakona o krivičnom postupku. Prema tim odredbama, u slučaju da je nalaz nejasan, nepotpun ili u protivrječnosti sam sa sobom ili s istraženim okolnostima, ili je vještačenje obavilo više vještaka, a njihovi se nalazi bitno razilaze, sud će najprije nastojati da te nedostatke ukloni ponovnim ispitivanjem istog vještaka. Ako se ni na taj način ne uklone nedostaci, sud će ponoviti isto vještačenje s istim ili drugim vještacima (čl. 250 ZKP). Ukoliko se radi o nedostacima u mišljenju vještaka — ako u mišljenju vještaka ima protivrječnosti, ili nedostataka, ili se pojavi osnovana sumnja u točnost danog mišljenja, sud će te nedostatke najprije pokušati otkloniti ponovnim saslušavanjem vještaka. Ako na taj način ne otkloni nedostatke, zatražit će mišljenje drugih vještaka (čl. 251 ZKP).

¹⁰ Vidi o tome više BUTUROVIĆ, Jovan i STEVANOVIĆ, Miroslav, *Psihijatrijsko vještačenje u krivičnom postupku*, JRKKP, 3—4, 1980, str. 432 i 433.

¹¹ BAYER, op. cit., str. 206—207.

Ako se te odredbe Zakona dovedu u vezu s načelom slobodne ocjene dokaza u prije navedenom smislu i činjenicom da sud traži pomoć vještaka za utvrđivanje ili ocjenjivanje činjenica u slučajevima kada sam ne raspolože potrebnim znanjem ili umijećem s izvanpravnog područja, može se zaključiti ovo:

Prvo, sud ne samo da može, već je po Zakonu i dužan da se kritički osvrće na nalaz i mišljenje vještaka, da procjenjuje da li su mišljenje i nalaz vještaka proturječni, razumljivi, nepotpuni, te da eventualne nedostatke otklanja na Zakonom propisani način (dopunskim ili ponovnim vještačenjem).

Drugo, u skladu s načelom slobodnog ocjenjivanja, sud može, poštujući opće principe logike o pravilnom mišljenju i zaključivanju, ocjenjivati nalaz i mišljenje vještaka u vezi sa svim pitanjima za koja se ne traži posebno stručno znanje određene oblasti — npr. da li je vještak postupio po zahtjevu koji mu je određen po naredbi o određivanju vještačenja, da li je prekoračio domenu svoje struke, da li je pokazao potpunu nepristranost u procesu vještačenja, da li je relevantna grana nauke dovoljno priznata u stručnim krugovima ili se vještak služio metodama koje su po općim saznanjima pogrešne ili prevaziđene ili, ako se radi o novijim metodama, da li su one dozvoljene s aspekta krivičnopravnih znanosti odnosno pravnog sistema u cjelini, da li su rezultati vještačenja u logičnom skladu s ostalim izvedenim dokazima itd.

Treće, sud ne može ocjenjivati nalaz i mišljenje vještaka u vezi s pitanjima za koja se traži posebno stručno znanje neke oblasti, tj. ne može ocjenjivati da li je vještak utvrđivao postojanje odnosno nepostojanje svih činjenica koje je po pravilima struke trebao u nalazu utvrditi i da li ih je pravilno utvrđivao, jer onaj tko vrši tu ocjenu mora poznavati pravila određene struke, a ta pravila sud ne poznaje.¹² To ujedno znači da se vještačenje ne može ponavljati isključivo zato da bi se korištenjem stručnog znanja iste nauke i vještine provjerila njegova točnost. To sigurno nije opravdano ni u slučajevima kada se ponovno vještačenje povjerava formalno-stručno priznatijem licu ili ustanovi.¹³

Ako se ta pravila prihvate, onda se nužno nameće pitanje kako da sud postupi ako nije uvjeren u ispravnost nalaza i mišljenja vještaka, i to nakon što je poduzeo sve radnje na koje je po Zakonu bio ovlašten da bi otklonio nedostatke u iskazu vještaka (dodatno i ponovno vještačenje). Drukčije rečeno, mora li kao laik kapitulirati pred gledalištem stručnjaka i vezati se njegovim mišljenjem, ili u tom slučaju nije vezan za takvo mišljenje pa ga može prosto odbaciti i postupati dalje kao da taj dokaz nije dao rezultata, dakle da je zakazao, ili je, štoviše, ovlašten da mišljenje vještaka nadomjesti svojim vlastitim suprotnim mišljenjem?¹⁴

U pravnoj teoriji susreću se upravo sva ta tri odgovora sadržana u pitanju. Najmanje je zastupljeno shvaćanje da je sud vezan konačnim mišlje-

¹² Ibid., str. 207.

¹³ VUKOVIĆ, op. cit., str. 16.

¹⁴ Upućujem na rad GRUBISA, Mladen, Utvrđivanje uračunljivosti u krivičnom postupku, *Odvjetnik* 6, 1963, u kojem je ova problematika vrlo detaljno iznesena s osvrtom na neke naše i strane autore.

njem vještaka, nema pravo da ga otkloni, a još manje da odluči drugačije od mišljenja vještaka. To je mišljenje u našoj teoriji vrlo uspješno obrazlagao S. Frank u vezi s psihijatrijskim vještačenjima navodeći: kad sudac zove vještaka, on time priznaje da nije vješt nekim činjenicama... Hoćemo li smatrati kao podesnije sredstvo za polučenje svrhe kaznenog postupka moralnu, subjektivnu istinu osnovanu na savjesti, ili naučnu, objektivnu istinu baziranu na stručnom znanju vještaka... Dakle, u teoriji su suci gospodari svoje odluke, u praksi su determinirani odlukom vještaka... Čim se sud jednom proglasi nekompetentnim, ne može se kasnije proglašavati kompetentnim.¹⁵ To mišljenje ne bi se moglo prihvatiti zbog toga što bi to značilo da sud sudi protiv svog uvjerenja, štoviše, vještak u takvom slučaju oduzima sudu odgovornost za utvrđivanje činjenica i praktički sam postaje sud u krivičnoj stvari, što se protivi zakonu.

Suprotno tome je shvaćanje što ga nešto češće nalazimo u literaturi, a prema kojem je sud potpuno slobodan od ocjene iskaza vještaka, pa ako se s njim ne složi, može suditi i suprotno mišljenju vještaka.¹⁶ Takvo shvaćanje obrazlaže se načelom slobodne ocjene dokaza. Međutim, uz ranije opredjeljenje da se sud ne može baviti ocjenom stručnih pitanja nalaza i mišljenja vještaka, jasno je da se iz istih razloga ne treba složiti s tim shvaćanjem.

I konačno, najčešće u literaturi i najprihvatljivije je stajalište po kojem sud mora smatrati da je vještačenje neuspjelo ako se nije složio s konačnim mišljenjem vještaka i da je činjenica koja se trebala vještačenjem utvrditi ostala neutvrđena, pa u takvom slučaju postupa onako kako sud treba da postupi kada mu je neka činjenica ostala sumnjiva — po načelu *in dubio pro reo*.¹⁷ Dakle, sud može prihvatiti ili ne prihvatiti mišljenje vještaka (u kojem slučaju primjenjuje pravilo *in dubio pro reo*), ali ga ne može zamijeniti svojim mišljenjem. Takvo stajalište na prikladan način odražava načelo slobodne ocjene dokaza i ne dovodi ga oštro u konfrontaciju s nepobitnom okolnošću po kojoj sud nije kompetentan da ocijeni da li je vještak dobro riješio stručna pitanja.¹⁸

Navedeno shvaćanje o odnosu suda prema mišljenju vještaka treba sada prenijeti na psihijatrijska vještačenja, odnosno na postupanje suda prilikom utvrđivanja uračunljivosti optuženog. Psihijatrijsko je vještačenje obavezno, kako je ranije rečeno, što znači da nije prepušteno nahodanju suda da li će se za utvrđivanje uračunljivosti poslužiti vještakom ili ne. Čim se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost, zakon ga obavezuje da odredi vještačenje psihijatrijskim pregledom okrivljenika. Prema tome, uračunljivost se pretpostavlja, pa ako se pojavi sumnja u uračunljivi-

¹⁵ FRANK, Stanko, *Suradivanje suca i psihijatra u utvrđivanju smanjene ubrojjivosti*, Zagreb, 1929, str. 8 i 10.

¹⁶ U stranoj literaturi V. Manzini, H. Bennecke i Beling prema GRUBIŠA, op. cit., str. 147, a u našoj VASILJEVIĆ, Tihomir, *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, Beograd², 1971, str. 337 i 338 i VUK, Valentin, *Odnos suda prema nalazu i mišljenju psihijatrijskog vještaka*, *Naša zakonitost*, 5—6 1964, str. 201. — CLANAK 4.

¹⁷ BAYER, op. cit., str. 209 i GRUBIŠA, op. cit., str. 148.

¹⁸ BAYER, op. cit., str. 209.

vost, mora se provesti dokazni postupak na tu okolnost. Kada će se pojaviti sumnja, faktično je pitanje. Međutim, sudska je praksa tu već postavila neke kriterije, pa se, primjerice, psihijatrijsko vještačenje uvijek određuje kada se pojave ove činjenice ili okolnosti: dokumentacija o liječenju okrivljenika u psihijatrijskog ustanovi, saznanje organa koji vode krivični postupak da netko od bližih srodnika okrivljenika boluje od duševne bolesti, utvrđena činjenica da okrivljenik nije sposoban za služenje vojne obaveze zbog neke duševne bolesti, kronični alkoholizam ili narkomanija okrivljenika, svirep ili bezobziran a nemotiviran način izvršenja krivičnog djela, ponašanje okrivljenika neuobičajeno za psihički zdravog čovjeka itd. Te su okolnosti ozbiljne indikacije za sumnju u uračunljivost i potrebu određivanja psihijatrijskog vještačenja.

Kada je vještačenje provedeno, sud može postupiti na više načina, ovisno o tome da li ga mišljenje vještaka uvjerava pa ga i prihvaća ili ga ne uvjerava pa ga ne prihvaća. U prvom slučaju, situacija je uvijek jasna. Sud poklanja vjeru mišljenju vještaka, prihvaća njegovo mišljenje o vrsti i stupnju poremećaja duševnog stanja okrivljenika te utjecaju toga poremećaja na mogućnost shvaćanja značenja djela i upravljanja postupcima u vrijeme izvršenja djela i podvodi pod određenu kategoriju uračunljivosti sadržanu u čl. 12. KZ SFRJ. U drugom slučaju, dakle kad se ne slaže s nalazom i mišljenjem vještaka, sud bi trebao postupiti ovako: nedostatke navedene u čl. 250 i 251 ZKP trebao bi otkloniti ponovnim saslušavanjem vještaka, obnavljanjem vještačenja s istim ili drugim vještacima, odnosno potražiti mišljenja od drugih vještaka, kako je to već propisano u tim odredbama. Na taj bi način sud trebao postupiti i kada u okviru svoga slobodnog sudačkog ocjenjivanja posumnja u točnost, ispravnost, logičnost i sva ostala pitanja koja ne ulaze u sferu stručnih pitanja, a o kojima je ranije bilo riječi. Ako sud ni nakon što je iscrpio sve navedene mogućnosti ne bude uvjeren u konačno mišljenje vještaka, on mora konstatirati da mu je činjenica o duševnom stanju okrivljenika ostala neutvrđena, odnosno u sumnji, pa kao i u svim ostalim slučajevima sumnje u krivičnom postupku, primjenjuje pravilo *in dubio pro reo*, što znači da će ako se radi o činjenici koja ide optuženom u prilog, sud postupiti kao da je ta činjenica utvrđena, ako se radi o činjenici koja mu ide na štetu, smatrati da ona ne postoji. Prema tome:

1. Ako ne prihvaća mišljenje vještaka da je optuženi neuračunljiv, sud će primjenjujući pravilo *in dubio pro reo* doći do istog zaključka jer se sumnja u uračunljivost mora odraziti u korist optuženog, a neuračunljivost je za optuženog najpovoljniji stupanj.
2. a) Ako ne prihvaća mišljenje vještaka da je optuženi bitno smanjeno uračunljiv, već osnovano sumnja da je uračunljiv, sud će kao i u prethodnom slučaju uz primjenu principa *in dubio pro reo* morati smatrati da je optuženi bitno smanjeno uračunljiv.
- b) Ako ne prihvaća mišljenje vještaka da je optuženi bitno smanjeno uračunljiv, već osnovano sumnja da je neuračunljiv, sud će primjenom istog principa, a zbog istog razloga, zaključiti da je optuženi neuračunljiv.

- c) Ako sud ne prihvata mišljenje vještaka da je optuženi uračunljiv, dosljedna primjena pravila in dubio pro reo dovest će do zaključka da je optuženi neuračunljiv.¹⁹

Primjenu pravila in dubio pro reo nalazimo i u slučajevima tzv. alternativnih mišljenja vještaka. Naime, ponekad vještak ne može dati određeni nalaz i mišljenje o psihičkom stanju okrivljenika zbog složenosti konkretnog slučaja, ili stupnja razvoja psihijatrijske znanosti, ili nedostataka podataka na osnovi kojih bi mogao izvesti neki potpuno određeni zaključak i isključiti svaki drugi. U tome slučaju vještak iznosi mišljenje da je optuženi bio bitno smanjeno uračunljiv, ali da ne može isključiti ni potpunu neuračunljivost, ili da je optuženi bio smanjeno uračunljiv, ali da dozvoljava da je optuženi bio i bitno smanjeno uračunljiv, odnosno da tu mogućnost ne može sa sigurnošću isključiti. I u takvim situacijama, primjenom istog pravila, sud prihvata onu alternativu koja je povoljnija za okrivljenika (u prvom slučaju neuračunljivost, a u drugom bitno smanjena uračunljivost).

Svaki propis krivičnog prava (procesnog i materijalnog), pa tako i ovaj koji se odnosi na psihijatrijska vještačenja, realizira se tek u sudskoj presudi. Ta realizacija nije uvijek ista, zbog čega se i zakon u svakoj presudi »javlja u novom liku«. Kako se zakon može primijeniti samo djelotvornim djelovanjem suda, a pravo je moguće samo primjenjivanjem zakona, zakon i sudska izreka jedinstvena su nedjeljiva pravna djelatnost. Zakon i sudska izreka uporišta su za proces formiranja prava.²⁰

Upravo zbog toga bilo je potrebno provesti istraživanje na Okružnom sudu u Rijeci koje zajedno s objavljenom sudskom praksom drugih sudova može, unatoč prostornoj i brojčanoj ograničenosti uzorka, s dosta uvjerljivosti dati upotrebljivi dojam o sudskoj praksi koja se odnosi na primjenu odredbi o psihijatrijskom vještačenju.²¹

Uzorak obuhvaća ukupno 60 presuda Okružnog suda u Rijeci, i to: 51 presudu krivičnog djela ubojstva (čl. 35 KZ SRH) ili pokušaja ubojstva (čl. 35 st. 1 KZ SRH i čl. 19 KZ SFRJ); devet presuda ostalih krivičnih djela: 5 presuda za krivično djelo teške tjelesne povrede sa smrtnom posljedicom (čl. 41 st 3 KZ SRH), 3 presude za krivično djelo teške krađe (čl. 250 st. 1 Krivičnog zakonika), 1 presudu za krivično djelo neprijateljske propagande (čl. 133 st. 1 KZ SFRJ).

Psihijatrijsko vještačenje provedeno je u 31 slučaju (u slučaju 26 krivičnih djela ubojstva i pokušaja ubojstva, 3 krivična djela teške krađe, 1 krivičnog djela neprijateljske propagande i 1 krivičnog djela teške tjelesne povrede sa smrtnom posljedicom); mjere psihijatrijskog liječenja izrečene su u 20 slučajeva, i to mjera liječenja i čuvanja u psihijatrijskoj ustanovi u

¹⁹ Detaljnu i sveobuhvatnu razradu primjene načela in dubio pro reo na slučajeve psihijatrijskog vještačenja daje LAZIN, Đorđe, In dubio pro reo u krivičnom postupku, Beograd, 1985, str. 123 i 124.

²⁰ FRANK, Stanko, Teorija kaznenog prava po Krivičnom zakoniku od 1951, opći dio, Zagreb, 1955, str. 66.

²¹ U tome su mi značajno pomogli Dragan Kolarević, predsjednik, Elizabeta Jaška, stručni suradnik, i Zoran Vukić, pripravnik Okružnog suda u Rijeci stavljanjem na raspolaganje i prikupljanjem krivičnih spisa.

15, a mjera liječenja na slobodi u 5 slučajeva.²² Među optuženicima koji su u ovom uzorku bili podvrgnuti psihijatrijskom vještačenju kod 58% uračunljivost je bila isključena, kod 16% bitno smanjena, a kod 26% očuvana.

Neki autori, već na temelju takvih ili sličnih statističkih pokazatelja iz kojih je vidljivo da kod određenog broja optuženih psihijatrijsko vještačenje nije opravdalo sumnju u isključenu ili smanjenu uračunljivost, skloni su da izvedu zaključak kako u praksi ima nepotrebnih, suvišnih vještačenja.²³ Sami statistički pokazatelji ne mogu biti dovoljna osnova za zaključak da je bilo dosta nepotrebnih vještačenja, jer je sumnja u uračunljivost okrivljenika (čl. 258 ZKP jedini kriterij za ocjenu da li je u konkretnom slučaju psihijatrijsko vještačenje potrebno ili nije. Štoviše, ako postoje okolnosti koje opravdavaju takvu sumnju, onda sud, kako je to ranije kod obaveznih vještačenja rečeno, nema druge mogućnosti nego da odredi psihijatrijsko vještačenje i pomoću njega tu sumnju pokuša raščistiti. Prema tome, konačni rezultat vještačenja može samo potvrditi ili opovrgnuti sumnju, a nikako ne može biti kriterij za ocjenu da li je psihijatrijsko vještačenje u konkretnom slučaju bilo potrebno ili nije. Može se postaviti pitanje da li je psihijatrijsko vještačenje bilo potrebno ako se analiziraju razlozi koji su sud doveli u sumnju o uračunljivosti. Okolnosti iz ovog istraživanja ne razlikuju se bitno od već u ovom radu navedenih činjenica ili okolnosti koje izazivaju sumnju u uračunljivost, a najčešće su to bili raniji kontakti okrivljenika s psihijatrom.

Analizirajući razloge koji su sud doveli u sumnju o uračunljivosti, usput je primijećeno kako utvrđena činjenica da je optuženi već ranije činio krivična djela ne izaziva sumnju u njegovu uračunljivost. Međutim, u provedenom istraživanju u nekim slučajevima — nakon što je psihijatrijskim vještačenjem, do kojeg je došlo zbog drugih okolnosti, isključena uračunljivost okrivljenika i to zbog trajne duševne bolesti — nameće se pitanje zašto ta osoba nije vještačena u postupcima zbog ranije učinjenih krivičnih djela. Tako npr. u presudi K 44/81 optuženoj V.R., rođenoj 1922, ranije 7 puta kažnjavanoj uglavnom novčanim kaznama i uvjetnom osudom zbog lake tjelesne povrede, krađe, 2 klevete i 3 uvrede, izrečena je mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi na temelju mišljenja vještaka da boluje od epilepsije i da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela (pokušaja ubojstva jedne osobe u trgovini kuhinjskim nožem oštrice 13 cm) iz čl. 35 st. 1 KZ SRH u vezi čl. 19 st. 1 KZ SRH bila neuračunljiva i da je opasna za sebe i za svoju okolinu. Iz nalaza je vidljivo da optužena epileptične napade ima od svoje trinaeste godine, da je bolest karakterološki promijenila njenu ličnost, da postaje dosadna, ljepljiva, agresivna, dolazi u sukob s okolinom itd. S obzirom na to da je sve ranije navedena krivična djela činila u već odrasloj dobi (oko i više od 40 god.) nameće se mišljenje da ju je trebalo psihijatrijski vještačiti prilikom ra-

²² Inače su ukupno mjere psihijatrijskog liječenja u razdoblju od 1975, do 1985. god. na području ovog suda bile izrečene u 28 slučajeva.

²³ Tako BUTUROVIĆ, op. cit., str. 435, na osnovi podataka o psihijatrijskim vještačenjima kod Okružnog suda u Beogradu za godinu 1978. i 1979. konstatira da je bio prilično velik broj (30,53) optuženih podvrgnut vještačenju, a od toga je kod 45,4% ispitanika bila očuvana uračunljivost, što pokazuje da je bilo dosta nepotrebnih vještačenja.

nije učinjenih krivičnih djela. Možda je i ta ili neka od tih djela učinila u neuračunljivu stanju, jer bolest u nje odavno postoji i možda zbog njenog liječenja primjenom mjere ne bi došlo do posljednjega teškog krivičnog djela.

Sličnih slučajeva u istraženom uzorku bilo je više, i takva razmišljanja dovode do zaključka kako činjenica da je neka osoba činila više krivičnih djela postaje ozbiljna indikacija za sumnju u duševno stanje okrivljenika, odnosno da se psihijatrijska vještačenja ne provode uvijek kada je to potrebno. To što je u navedenom slučaju osoba ranije činila uglavnom krivična djela koja se gone po privatnoj tužbi, ne opravdava neprovođenje psihijatrijskog vještačenja jer zakonodavac pitanje psihijatrijskog vještačenja nije vezao za težinu izvršenog krivičnog djela ili vrstu i visinu zapriječene kazne (što je kriterij razgraničenja krivičnih djela koja se gone po službenoj dužnosti od onih po privatnoj tužbi, već za problem ima li izvršeno djelo sva obilježja krivičnog djela i postoji li sumnja u duševno zdravlje okrivljenika.²⁴

U vezi s centralnim pitanjem ovog istraživanja, tj. kako se sud u promatranom uzorku odnosio prema nalazu i mišljenju psihijatrijskog vještaka, odnosno u kojoj su mjeri nalaz i mišljenje vještaka bili osnova sudske odluke o krivičnoj odgovornosti, proizašao je ovaj odgovor: U svakom od 31 slučaja provedenog vještačenja sud je u potpunosti prihvatio nalaz i mišljenje vještaka te na njemu zasnovao svoju odluku o krivičnoj odgovornosti i odluku o izricanju mjere psihijatrijskog liječenja. Samo u jednom slučaju (K 229/77) sud je zatražio ponovno vještačenje kod istog vještaka i prihvatio novo mišljenje koje je bilo identično ranijem, ali je sada potpunije i jasnije argumentirano.

Da li ovo 100%^o-tno prihvaćanje vještačkog nalaza i mišljenja u navedenom uzorku znači da su psihijatrijska vještačenja bila potpuna, jasna, logična, točna, pa ih je sud nakon svoje kritičke ocjene kao takve i prihvatio, ili se radi o tome da je sud iskaze vještaka nedovoljno kritički i paušalno prihvaćao smatrajući sebe nestručnim za ocjenu vještačenja, što bi značilo grubo kršenje načela zakonitosti, istine i slobodne ocjene dokaza u krivičnom postupku? Na to pitanje teško je odgovoriti. Nekog općeg odgovora, naravno, i ne može biti. Potrebno je analizirati svaki slučaj, svaku presudu posebno. Međutim, i ova pojedinačna analiza slučaja prilično je otežana zbog toga što sud u obrazloženju svoga stajališta u pravilu ne navodi razloge zbog kojih se složio s mišljenjem vještaka, već samo navodi da je prihvatio u potpunosti nalaz i mišljenje vještaka i pri tome citira iz iskaza vještaka one dijelove koji po njegovoj ocjeni najupečatljivije potvrđuju odluku o dušev-

²⁴ Ovdje se doista, u slučaju utvrđene neuračunljivosti i potrebe izricanja jedne od mjera psihijatrijskog liječenja, može pojaviti problem čisto procesne prirode jer postupak za izricanje ovih mjera može pokrenuti i mjera se može izreći samo na prijedlog javnog tužioca (čl. 493 st. 1 ZKP). To znači da je nužno javnog tužioca obavijestiti o mogućnosti primjene ove mjere prema neuračunljivu počiniocu krivičnog djela koje se goni po privatnoj tužbi, pa se to pitanje onda svodi na pitanje od koga će javni tužilac dobiti to obavještenje i u kojoj fazi postupka. Vidi o tome BRANOVAČKI, Vladislav, *Pravni život*, 3, 1985, str. 361—364.

nom stanju počinioca u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Sasvim izuzetno sud pri tome navod i svoja zapažanja koja su u skladu s iskazom vještaka i razloge prihvaćanja nalaza i mišljenja. Npr.: U obrazloženju presude

K-45/80, a nakon citata iz nalaza vještaka, navodi se: »Budući da nalaz i mišljenje vještaka ima uporište i u podacima o liječenju okrivljenika koji su priloženi u spisu kao i u njegovom ponašanju na glavnoj raspravi sud je prihvatio nalaz i konačni zaključak vještaka o stanju duševnog zdravlja i stupnja uračunljivosti okrivljenika kao osnovan i istinit i smatra uslijed toga dokazanim da je optuženik zbog svoje duševne bolesti u vrijeme izvršenja svog krivičnog djela bio neuračunljiv.«

Ipak, proučavajući kompletan spis svakoga pojedinog predmeta mogli bismo se za većinu slučajeva prikloniti prvom odgovoru, naime da je sud kritički cijenio nalaz i mišljenje i ne našavši nedostatke u njima prihvatio mišljenje vještaka kao osnovu svoje odluke o uračunljivosti okrivljenika. Ta konstatacija može se potvrditi navođenjem bitnih elemenata pojedinih predmeta:

»U predmetu K-2/82 okrivljeniku Š.A., rođenom 1913. g., autolimaru u penziji, oženjenom bez djece, neosuđivanom, izrečena je mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja na slobodi zbog krivičnog djela ubojstva (čl. 35 st. 1 KZ SRH) suprugu izvršenog na način da je suprugu nakon prepirke srušio na pod i gušio je stežući joj vrat rukama, a zatim je kuhinjskim nožem oštrice duge 30 cm ubo u srce i na mjestu usmrtio, a na temelju nalaza i mišljenja vještaka neuropsihijatra koji je svoj nalaz i mišljenje temeljio na medicinskoj dokumentaciji prethodnog liječenja psihijatrijske klinike, sudskim spisima i vlastitim promatranjem okrivljenika. U nalazu je vještak iznio iscrpne amnestičke podatke (familijarnu anamnezu, ličnu anamnezu, ranije bolesti, sadašnje bolesti), čime se dobio uvid u njegovo psihičko stanje u prošlosti, zatim somatski status, komplementarne pretrage, nalaz psihologa, EEG nalaz koji ukazuje na organsko oštećenje centralnog nervnog sistema, psihički profil, stav u odnosu na djelo i psihički status iz kojeg proizlaze smetnje u voljnoj, nagonskoj i afektivnoj sferi, a kao rezultat sklerotičnog procesa. Na temelju ovog nalaza, vještak daje mišljenje da se kod okrivljenika radi o takvim psihičkim smetnjama koje su vezane za dob uz sklerotične promjene cijelog organizma koje pospješuju iste... bolest ima progresivan tok... ovakvo stanje može prijeći u nemir sa strahom što dovodi do disforičnih kriza sa verbalnom i fizičkom agresivnošću ukoliko dođe do suprotstavljanja njegovim željama. Iz svega proističe da okrivljenik u momentu izvršenja krivičnog djela nije bio u stanju da upravlja svojim postupcima te nije bio uračunljiv.«

Prihvaćajući u potpunosti to stajalište, sud u obrazloženju ove presude navodi:

»Stalni sudski vještak liječnik-psihijatar u zaključku svojeg konačnog mišljenja istakao je, da je okrivljenik zbog oštećenja centralnog nervnog sistema izazvanih sklerotičnim promjenama cijelog organizma koje imaju progresivan tok, u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio neuračunljiv odnosno da nije bio u stanju da upravlja svojim postupcima. Smatra, da je okrivljenik opasan za svoju okolinu, jer agresivno reagira ukoliko se netko suprotstavi njegovim željama i vizijama materijalnog i društvenog prestiža, kao što je bio i slučaj u vrijeme izvršenja krivičnog djela, kada je napao i usmrtio svoju suprugu. Mišljenja je da je dovoljno radi otklanjanja takve opasnosti okrivljenika podvrći adekvatnom medicinskom tretmanu na slobodi, s tim da bi u tom slučaju bilo nužno da se barem dva puta mjesečno javi na kontrolu liječniku psihijatru. Kako se vještački nalaz temelji na medicinskoj dokumentaciji o prethodnom liječenju okrivljenika,

kao i na promatranju okrivljenika, sud je prihvatio konačno mišljenje vještaka kao stručno i istinito i slijedom toga smatra dokazanim da je okrivljenik u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio potpuno neuračunljiv i da je zbog bolesti koja kod njega progredira i izaziva u svakodnevnim životnim situacijama njegovu agresivnost, opasan za okolinu, tim više jer i sam motiv izvršenja krivičnog djela po okrivljeniku ukazuje na postojanje te opasnosti. Zbog toga je okrivljeniku izrečena mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja na slobodi.«

Iz sudskog spisa K-50/85 radi mogućnosti uvida u odlučivanje suda na temelju nalaza i mišljenja vještaka i njegovu ocjenu istog iznosi se slijedeće:

»T. S. rođenom 1960. g. neoženjenom, više puta osuđivanom zbog imovinskih delikata (dva puta uvjetna osuda, a kao maloljetniku dva puta odgojna mjera upućivanja u odgojnu ustanovu), izrečena je kazna zatvora u trajanju od 7 godina zbog dva krivična djela ubojstva u pokušaju (čl. 35 st. 1 KZ SRH i čl. 19 KZ SFRJ). S obzirom na utvrđenu činjenicu iz kopije vojno zdravstvene knjižice optuženika da je kao psihopatska agresivna ličnost oglašen nesposobnim za JNA u miru provedeno je psihijatrijsko vještačenje. U nalazu vještaka izvršenog na temelju sudskog spisa i dokumentacije o koncentraciji alkohola u krvi i vlastitog pregleda u ambulanti istražnog zatvora je vidljivo: T.S. je psihički labilna i karakterološki promijenjena ličnost, manifestne su smetnje u nagonskoj, voljnoj i afektivnoj sferi izoštrene na nivou psihopatske ličnosti, koncentracija alkohola u krvi in tempore criminis se ne može sa sigurnošću utvrditi (zbog razmaka od 4 sata od trenutka izvršenja djela do vađenja krvi). Ta koncentracija, ako uzmemo sve okolnosti u obzir je mogla biti od 0 do ispod 1 promila što izaziva »laganu pripitost«. S obzirom na način kako je djelo izvršeno očito je da se T.S. nalazio u stanju povećane intrapsihičke tenzije izazvanom ljubomorom. Ovo je bio glavni uzrok pokretanja njegove agresivnosti, a sam način reagiranja je sastavni dio njegove psihopatski strukturirane ličnosti. U momentu izvršenja krivičnog djela bio je smanjeno uračunljiv, ali ne i bitno. Obrazlažući prihvaćanje ovog nalaza sud navodi: Stalni sudski vještak istakao je da je optuženi, kao što to već slijedi iz medicinske vojne dokumentacije, psihopatski strukturirana ličnost bez drugih psihopatskih ispoljavanja, nižeg praga razdražljivosti svojstvene takvim ličnostima koje uslijed toga i utjecaja alkohola pod kojim se nalazio u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio smanjeno uračunljiv ali ne i bitno.«

Međutim, ovaj zaključak o pravilnom postupanju suda ne vrijedi za sve slučajeve, pa se u daljem tekstu navodi primjer nepravilnog postupanja suda, olakog prihvaćanja vještačkog nalaza i mišljenja bez podvrgavanja vlastitoj ocjeni:

»U presudi K-33/80 sud je okrivljenog B.F. proglasio krivim zbog krivičnog djela ubojstvo u pokušaju (čl. 35 st. 1 KZ SRH i čl. 19 KZ SRH) i nizom olakšavajućih okolnosti (između ostalog i činjenice da je konkretne prigode u stanovitoj mjeri bio pod utjecajem alkohola) izrekao mu kaznu zatvora od 2 godine i 6 mjeseci prihvaćajući u cijelosti mišljenje vještaka da je optuženi u vrijeme izvršenja djela bio svjestan svog ponašanja i u cijelosti mogao upravljati svojim postupcima unatoč tome što je vještak u svom nalazu istakao da nema podataka da je optuženi in tempore criminis bio u pripitom stanju, iako je u spisu postojala posebna bilješka sudsko-medicinskog vještaka da je optuženi u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio pijan (alkohol u krvi 1,85‰, u mokraći 2,90‰).«

Možda navedeni podatak ne bi promijenio mišljenje vještaka, ali bez njega je to mišljenje bilo nepotpuno i taj nedostatak je trebalo otkloniti primjenom čl. 251 ZKP.

Citiranje dijelova iz nalaza i mišljenja vještaka ukazuje na jedan problem koji se na izgled može smatrati problemom terminološke prirode. Naime, vještaci se u svojim mišljenjima izjašnjavaju o uračunljivosti, odnosno neuračunljivosti okrivljenika, dakle o pravnom pitanju koje je izvan njihove kompetencije i u isključivoj je nadležnosti suda.²⁵ I to ne samo da se psihijatri izjašnjavaju o tome čisto krivičnopravnom pojmu već to od njih sud ponekad i sam traži. Da li taj problem ostaje samo na nivou terminološkog karaktera ili ima i dublju pozadinu? Ako se razmišlja na način da je uračunljivost doista pravni pojam, ali da istovremeno nije elementaran pojam, već da se sastoji iz dva elementa: sposobnosti shvaćanja značenja djela i mogućnosti upravljanja postupcima, odnosno intelektualnog i voluntativnog elementa, a da procjenu jednog i drugog može dati samo psihijatar — onda slijedi zaključak da je uračunljivost pravni pojam do kojeg se dolazi čisto medicinskim putem. Prema tome, ako je psihijatar u učinioca krivičnog djela procijenio sposobnost shvaćanja značenja djela i mogućnost upravljanja postupcima u vrijeme izvršenja krivičnog djela, on je automatski procijenio i njegovu uračunljivost in tempore criminis, pa svako insistiranje da o uračunljivosti raspravlja isključivo pravnik nema nikakve svrhe. Međutim, ako činjenica da se psihijatar izjašnjava o uračunljivosti okrivljenika stvara osjećaj u psihijatra da su stavljeni u ulogu presuđivača, odnosno da sud prebacuje odgovornost na vještake, a u suda strah od sve veće psihijatrizacije sudovanja, onda problem prestaje biti samo terminološki i prerasta u pitanje odnosa suda i psihijatra. Jedini način da se otklone ti osjećaji i strah u jednih i drugih te da se u teoretskim razmatranjima stavi točka na pitanje da li psihijatri treba da se izjašnjavaju o uračunljivosti, u tome je da se u pogledu ovlaštenja, prava i obaveza držimo dosljedno zakona — a to znači da vještak, ako ustanovi da je duševno stanje okrivljenika poremećeno, ima zadatak da odredi narav, vrstu, stupanj i trajnost poremećenosti i da dade svoje mišljenje o tome kakav je utjecaj takvo duševno stanje imalo i kakav još ima na shvaćanje i postupke okrivljenika, te da li je i u kojoj mjeri poremećaj duševnog stanja postojao u vrijeme izvršenja krivičnog djela (čl. 258 st. 3ZKP). Drugim riječima, vještak-psihijatar ne bi se smio izjašnjavati o uračunljivosti, nego treba da samo što vjernije i pristupačnije prezentira i objasni psihičko i psihopatoško stanje učinioca krivičnog djela u vrijeme izvršenja krivičnog djela da bi sud iz toga izvukao potrebne zaključke, cijenio uračunljivost okrivljenika i supsumirao je pod određeni stupanj uračunljivosti predviđen u čl. 12 KZ SFRJ.

Interesantno je napomenuti, unatoč tome što nije bilo namjere da se u ovom radu o tome piše, da su se sudovi — iako su u svim analiziranim slučajevima prihvatili mišljenje vještaka o uračunljivosti okrivljenika — sasvim drugačije odnosili prema prijedlogu vještaka za ukidanje izrečene mjere (prijedlog za obustavu mjere liječenja u ustanovi iniciran od strane liječnika odbijen je u 37,50% slučajeva). Drugim riječima, sudovi mnogo

²⁵ Na to pitanje u teoriji ukazuju podjednako i pravnici i psihijatri. Npr. NOVIČIĆ, Vojislav, *Psihijatrijsko vještačenje* — medicinski aspekt, JRKKP, 3—4, 1980, str. 450. VUKOVIĆ, op. cit., str. 31.

KAPAMADŽIJA, Borislav, *Tečaj za usavršavanje iz forenzične psihijatrije*, 1980, str. 13.

lakše prihvaćaju mišljenje vještaka o potrebi liječenja u ustanovi, nego li mišljenje da liječenje u ustanovi više nije potrebno. Ta tendencija suda da učinioca krivičnog djela zadrži u ustanovi i dalje, nakon što potreba čuvanja i liječenja prestane, uočena je u našoj literaturi uglavnom od strane psihijatarata i objašnjava se nastojanjima suda da element odmazde u pojmu kazne prenese u oblast mjere sigurnosti koja se sastoji u čuvanju i liječenju, gdje je po prirodi stvari odmazda isključena.²⁶

Iz provedenog istraživanja u ovom radu proizlazi sasvim drugačije objašnjenje navedene konstatacije o čestom odbijanju prijedloga za obustavu mjere sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. U svim slučajevima bez izuzetka razlog odbijanja prijedloga bio je socijanog karaktera. Naime, iz izvještaja Centra za socijalni rad socijalne zaštite SO Rijeka u svim slučajevima proizašlo je da ne postoje adekvatni uvjeti za boravak okrivljenika na slobodi (porodica ga ne prima, a Centar nije u mogućnosti da mu osigura smještaj u nekoj ustanovi).²⁷ U svim slučajevima u kojima je Centar za socijalni rad davao pozitivan izvještaj u smislu osiguranja smještaja okrivljenika u porodici, kod rodbine, domu itd., sud je prihvaćao prijedlog liječnika i donosio rješenje o prestanku mjere liječenja i čuvanja. To nam ukazuje na veliku ulogu socijalnih službi i potrebu da njihova djelatnost bude šira, obuhvatnija, a obaveze i prava detaljnije regulirani.²⁸ Isto je tako potrebno posvetiti više pažnje organiziranju prihvaćanja neuračunljivih i smanjeno uračunljivih lica nakon otpuštanja iz ustanove za čuvanje i liječenje. Naime, njihovo prihvaćanje ima veliko značenje, veće nego prihvaćanje osuđenika nakon izdržane zakonske kazne. Pa ipak Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija ima odredbe o pomoci osuđeniku, a o osobama otpuštenim iz ustanova za čuvanje i liječenje nema nikakvih odredbi. Stoga se često u praksi događa da se ustanove u kojima su takve osobe boravile staraju o njihovu smještaju izvan ustanova.

Neprihvatljivo je da osoba kojoj po mišljenju liječnika više nije potrebno liječenje ostaje i dalje u ustanovi zbog nemogućnosti odgovarajućeg

²⁶ TURČIN, Rudolf i KORBAR, Ksenija, *Mjere čuvanja i liječenja*, JRKKP, 2, 1970, str. 410, navode: opaža se osobita matematika u razmatranjima sudaca i tužilaca — ako se trajanje mjere čini nesrazmjerno kratko u usporedbi s trajanjem kazne koja bi zadesila okrivljenika da nije bio neuračunljiv, mjera se produžava lišena svoga vlastitog smisla i poprima tako značenje i ulogu kazne.

²⁷ Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija, Narodne novine SRH, 21/74 u čl. 261 st. 4 i 5, propisuje da će sud prije nego donese odluku o prestanku mjere zatražiti mišljenje komisije koja će se osnovati za tu svrhu, a koja se sastoji od liječnika, penologa, javnog tužioca i socijalnog radnika, a po potrebi i drugih stručnjaka.

²⁸ U zakonu o socijalnoj zaštiti (Narodne novine SRH, 28/83) ove kategorije nemaju poseban status, već se u svojim pravima izjednačuju s ostalim korisnicima socijalne zaštite. Postoji samo jedna odredba (čl. 201) u kojoj se navodi da Zavod za socijalno-zdravstvenu zaštitu pruža duševnim bolesnicima, mentalno retardiranim osobama (...) usluge privremenog smještaja, rehabilitacije (...) odnosno da osobama koje zbog svoga psiho-fizičkog stanja, potrebe trajne pomoći i njege te uvjeta u kojima žive ne mogu ostati u vlastitoj porodici ili u drugoj OUR socijalne zaštite, a kojima nije potrebno bolničko liječenje pruža usluge stalnog smještaja, prehrane, socijalnog rada, zdravstvene zaštite, pomoći i njege, rehabilitacije i okupacijskih aktivnosti.

smještaja izvan nje. Ta se činjenica ipak tolerira kao jedino juridički i životno moguće rješenje jer se uvijek između potrebe zaštite društva i dobrobiti tretiranih (bez obzira na to što se ponekad prilično licemjerno tvrdi da je upravo u interesu osuđenih da i dalje ostanu u ustanovi) opredjeljujemo za prvi, opći interes. Budimo, onda, barem toliko korektni pa priznajmo da u našem sistemu krivičnih sankcija, a u njihovoj prikičnoj primjeni, postoje tri mjere psihijatrijskog liječenja: obavezno psihijatrijsko liječenje na slobodi, obavezno psihijatrijsko liječenje u zdravstvenoj ustanovi i mjera obaveznog psihijatrijskog čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, odnosno — preciznije rečeno — da se mjera obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi kada prestane potreba za liječenjem, a postoje uvjeti za smještaj, zamjenjuje mjerom liječenja na slobodi; međutim, ako ti uvjeti ne postoje, prelazi u mjeru obaveznog čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. To nije ujedno i jedini slučaj postojanja takve mjere čuvanja, odnosno mjere izolacije. Sličnu situaciju nalazimo i u slučajevima izricanja mjere liječenja i čuvanja neuracunjivim učiniocima krivičnih djela u kojih se na današnjem stupnju razvoja psihijatrijske znanosti nikakvim liječenjem ne može ukloniti njihova opasnost za okolinu, pa se i ovdje mjera liječenja svodi na mjeru njihova čuvanja. Međutim, ovdje je situacija nešto drugačija; svoju savjest možemo donekle umiriti činjenicom da bi bilo teško, pa možda čak i nemoguće, s apsolutnom sigurnošću tvrditi da se u nekom slučaju radi o bolesniku za kojeg nema baš nikakve nade da se njegova opasnost za okolinu sanira u toj mjeri da prestane biti opasan za okolinu ili sebe, dakle da ipak vjerujemo kako njegov boravak u zdravstvenoj ustanovi ima ili će imati svrhu. Ali, kako da umirimo savjest u slučajevima kada nam sami liječnici kažu da boravak takvog lica u ustanovi više nema nikakvu svrhu, nego — što više — može na njega samo negativno djelovati, a mi ga i dalje zadržavamo u toj ustanovi, zloupotrebljavajući neograničenost trajanja te mjere, i to zbog toga što ga nemamo gdje premjestiti jer se kao društvo nismo pobrinuli za njegov smještaj izvan zdravstvene ustanove koji bi garantirao sigurnost ostalim članovima. A problem nije nerješiv. Jače angažiranje i suradnja organa i službi koji se takvim situacijama bave ili bi se trebali baviti (centri za socijalni rad, organi starateljstva, sudovi, psihijatrijske ustanove) i preciznije reguliranje njihove uloge — prava i obaveza — dovelo bi do pravednijih, humanijih, prihvatljivijih rješenja za takve slučajeve.

Do sada navedena i analizirana pitanja samo su dio odnosa psihijatra i pravnika, odnosno medicine i prava. Te dvije različite discipline, različiti sistemi mišljenja i znanja, susreću se na zajedničkom zadatku razumijevanja čovjeka i njegova ponašanja, a u cilju pravednijeg suđenja. Često se ističe da se pravnik i psihijatar razilaze već u polaznim točkama: sudac i istražni organi polaze sa stanovišta zaštite društva i njegovih interesa, a liječnik upire oči u prvom redu u čovjeka delinkventa.²⁹ Iako i upravo zato što je krajnji cilj znanosti krivičnog prava zaštita društva od kriminaliteta, koja se najuspješnije postiže između ostalog i resocijalizacijom osuđenika, procuavanje ličnosti okrivljenika javlja se kao imperativ krivičnog suđenja.

²⁹ TURČIN, RUDOLF, Suradnja suda i drugih istražnih organa sa psihijatri-
ma, Naša zakonitost, 11, 1956, str. 454.

Posve je jasno da potpuniju realističnu sliku okrivljenikove ličnosti nije moguće dobiti laičkim pristupom i individualnim naporima istražnog suca ili predsjednika vijeća.³⁰ Suvremeni koncept izučavanja ličnosti ujedinjuje više aspekata — socijalni, psihički, psihijatrijski i opće medicinski aspekt, a katkad i pedagoški.³¹ Prema tome, psihijatrijska su vještačenja samo jedan, i to nužan aspekt upoznavanja ličnosti okrivljenika. Moguće je pretpostaviti da će ta vještačenja biti sve češća zbog sve većih psihičkih opterećenja koja današnjem čovjeku donose suvremeni uvjeti života (pri tome treba apstrahirati tzv. psihomaniju kao rezultat modnih trendova uočenih u zapadnim zemljama).

S druge strane, psihijatar u ulozi sudskog vještaka svojoj inače primarnoj dužnosti — pomoći bolesniku — treba da doda ili je zamijeni svojom dužnošću da pomogne sudu u utvrđivanju istine u krivičnom postupku. Odnosno, ako je psihijatar spreman da preuzme dužnost vještaka, mora se u toj ulozi adekvatno modificirati. On je prisiljen svoje zakone razmišljanja prilagoditi novoj situaciji.³²

Upućeni jedni na druge, pravnici i psihijatri, na području zajedničkog djelovanja u ostvarivanju zajedničkog cilja, kako je to već rečeno, zajednički teže što boljem razumijevanju i što boljoj suradnji. Dobru suradnju djelimično garantira i sam zakon o krivičnom postupku. Naime, dosljedno pridržavanje njegovih odredbi briše sve nesporazume oko prava i obaveza, odnosno uloge jednih i drugih u krivičnom postupku, a time i probleme vezane za prebacivanje odgovornosti, preuzimanje ovlaštenja, psihijatrizacije krivičnog prava, laicizma u oblasti krivičnog sudovanja. Sve preko toga stvar je međusobnog povjerenja, a ono se ne može odrediti zakonom niti ostvariti preko noći. Potrebno je dugogodišnje korektno zakonito postupanje jednih i drugih te ponašanje u skladu s etičkim principima vještaka i sudaca. Potrebno je još nešto: da bi se imalo povjerenja u predstavnike neke znanosti, potrebno je poznavati barem osnove te znanosti. Čini se da je u tome suština problema odnosa psihijatara i pravnika. Naime, psihijatrija kao znanost i na današnjem stupnju svoga razvoja ne smatra se dovoljno egzaktnom znanošću jer se većina psihičkih svojstava ne može mjeriti i brojčano izraziti (osim intelektualnih), zbog čega mišljenje vještaka nije uvjerljivo jer ima u nekoj mjeri hipotetičan karakter i utvrđuje samo vjerojatnost, a ne i izvjesnost nekih činjenica. Psihijatri sami ističu da psihijatrijska nauka još nema jasnog i nedvosmislenog stajališta o tome što je normalno u psihijatriji — da li je to prosječnost ili »zdravlje«, da li je to utopija ili realnost, da li je normalnost data ili se stječe, tj. da li je činjenica ili proces?³³ Odnosno, riječ je o tome da nema egzaktne i precizne procjene uračunljivosti, niti ima nade da će je ikada biti.³⁴ Ako tome dodamo da u

³⁰ STANKOVIĆ, Drago, Komponente ličnosti okrivljenika — važna pretpostavka individualizacije krivične sankcije, *Odvjetnik*, 7—8, 1986, str. 7.

³¹ KOBE, Peter, Upoznavanje ličnosti učinioca krivičnog djela, *JRKKP*, 4, 1974, str. 448.

³² RASCH, Wilfried, *Forensische Psychiatrie*, Stuttgart, 1986., str. 19.

³³ BOKONJIC, Risto, Mogućnosti ustanovljenja stepena uračunljivosti in tempore criminis sa posebnim osvrtom na značaj »objektivnih« metoda, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 1983, str. 11.

³⁴ KAPAMADŽIJA, Borislav, *Sudska psihijatrija*, Matica srpska, 1972, str. 143.

psihijatrijskoj nauci ima više različitih pravaca i škola (simptomatološka, dinamička), da se mišljenja psihijatara razlikuju u vezi s uzrocima pojedinih oboljenja (npr. shizofrenije) ili pitanja da li se u nekim slučajevima uopće radi o duševnoj bolesti (npr. psihopatije), onda nam se nameće zaključak da su psihijatrijska vještačenja svakako najkompliciranija, ali istovremeno manje pouzdana od vještačenja drugih znanstvenih disciplina (toksikološka, saobraćajna itd.).

Međutim, napredak suvremene psihijatrije, a osobito modernih metoda ispitivanja — radiologijska, elektrografska i kompjutorska tehnika — omogućuju psihijatrima preciznije dijagnoze sa što manje hipoteza i proizvoljnosti, a sve više izvjesnosti o stanju duševnog zdravlja počinioca krivičnog djela. Da bi uopće mogli imati povjerenje u rad vještaka psihijatra, pravnici bi morali imati elementarna znanja o mogućnostima današnje psihijatrije. Na taj bi način najbolje znali i iskoristiti vještakovo znanje u postupku, tražeći od njega ona saznanja koje im on može dati, rukovoditi vještačenjem i vršiti svoju funkciju presuđivača krivične stvari, a ujedno imati i povjerenje javnosti u pravnu sigurnost, koja pokazuje strah od psihijatra presuđivača. Tek uspostavljanjem međusobnog povjerenja suradnja pravnika i psihijatara dobila bi novu kvalitetu koja bi omogućila uspješnije ostvarivanje zajedničkog cilja — razumijevanja čovjeka, pravednog suđenja i presuđivanja adekvatnom pravnom odlukom na osnovi nalaza i mišljenja koje sadrži ekspertiza vještaka i, konačno, zaštite društva.

Summary

PSYCHIATRIC FINDING AND OPINION AS THE BASIS FOR THE DECISION OF THE COURT CONCERNING CRIMINAL RESPONSIBILITY

The communication between lawyers and physicians always interested those concerned with the theory and practice in both disciplines. They collaborate most closely in psychiatric testimony during criminal trials when medicine and law — two different disciplines and different systems of thought and knowledge — meet in a common task of trying to understand better the man and his behaviour and so to secure a fairer trial. The development of modern psychiatry and up-to-date techniques of interrogation make possible better diagnosing, and so psychiatric testimony becomes more and more important and a necessary method for judicial determination concerning criminal responsibility of the accused. The main problem concerns the psychiatric expert finding and its importance in judicial determination concerning criminal responsibility. The question is whether, and in what degree, the judge should adhere to the expert finding and opinion, whether he may disagree with the expert finding and opinion when drawing his own conclusion, and whether he may establish facts differently in regard to the expert finding and opinion, i.e., the expert's opinion replace with his own. This question is discussed in this paper from the aspect of our positive law, general theoretic standpoint, and according to our judicial practice.

GENEZA IDEJE NARODNOG SUVERENITETA

Mr Nado GRUBIĆ, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.31
Izvorni znanstveni članak
Ur.; 1. III. 1987.

Ideja suvereniteta naroda najčešće se vezuje uz djelo J. J. Rousseaua.

Nesumnjivo je da se Rousseau — vidjevši narod ne samo kao nosioca suvereniteta već i kao onu snagu koja će taj isti suverenitet i vršiti — pojavljuje kao pisac koji je prvi oblikovao teoriju o suverenitetu naroda te mu, stoga, pripada i istaknuto mjesto u razmatranju o toj ideji.

Smatramo, međutim, da na tragove ideje suvereniteta naroda u političkoj i pravnoj misli nailazimo znatno ranije. Njedri ih, još, znamenito djelo Marsilija Padovanskog (Marsilius Patavinus) — »Defensor pacis« (1324).

Osim tih, u članku se tretiraju i druga mišljenja ideje suvereniteta naroda, primjerice ona čiji su protagonisti: N. Kuzanski, J. Calvin, F. Hotman, J. Althusius, J. Locke.

1. Ustavni dokumenti gotovo svih država sadrže — na ovaj ili onaj način formuliranu — ideju suvereniteta naroda. Spomenut ćemo samo neke od njih. Ustav Italije iz 1947. god. utvrđuje: »Suverenost pripada narodu koji je obavlja u oblicima i u granicama Ustava« (čl. 1).

Ustav Kube iz 1976. god. utvrđuje: »U Republici Kubi sva vlast pripada radnom narodu koji je obavlja ili neposredno ili preko narodnih skupština i ostalih državnih organa koji proizlaze iz njih« (čl. 4).

Ustav Kine iz 1978. godine propisuje: Sva vlast u Narodnoj Republici Kini pripada narodu. Narod obavlja državnu vlast preko Nacionalnog narodnog kongresa i lokalnih narodnih kongresa« (čl. 3).¹

Ustav SFRJ iz 1974. godine, proklamirajući načelo suvereniteta naroda te modalitete njegova ostvarivanja, propisuje: »Radnička klasa i svi radni ljudi nosioci su vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima« (čl. 88, st. 1).

»Radni ljudi ostvaruju vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima odlučivanjem na zborovima, referendumom i drugim oblicima osobnog izjašnjavanja u osnovnim organizacijama udruženog rada i mjesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, preko delegata u organima upravljanja tih organi-

¹ Usp. V. Mratović—N. Filipović—S. Sokol: »Ustavno pravo i političke institucije«, Zagreb, 1981, str. 211.

zacija i zajednica, samoupravnim sporazumijevanjem i društvenim dogovaranjem, preko delegacija i delegata u skupštinama društveno-političkih zajednica te usmjeravanjem i kontrolom rada organa odgovornih skupština» (čl. 89).²

Ta činjenica je, ujedno, i dostatan razlog našeg propitivanja korijena i razvoja ideje suvereniteta naroda u političkoj i pravnoj misli.

2. Rađanje te ideje nalazimo u djelu »Defensor pacis« (1324) Marsilija Padovanskog.

Ishodište zakonodavne (tj. suverene) vlasti Marsilije, naime, vidi — u narodu. Narod je, pak, pojmljen u smislu »svih građana« ili, pak, njihova »najvrijednijeg dijela«.

Narod, prema Marsiliju, može donositi zakone neposredno, ili posredno: preko svojih predstavnika.

Višestruka je korist od takvog načina donošenja zakona. Građani će se, ponajprije, s više poštovanja odnositi spram njih, jer ih, kako rekosmo — sami i stvaraju. Bolji su, osim toga, zakoni koji su djelo svih građana od onih koji su djelo pojedinaca. Ukoliko bi, doista zakoni bili djelo nekolicine, to bi, ujedno, značilo da ta nekolicina upravlja onima što su isključeni iz njihova donošenja. Država u kojoj se to dešava ne može biti slobodna država.

Dok je narod nosilac zakonodavne vlasti, vladar je nosilac izvršne. Izvršna vlast proizlazi iz zakonodavne i njoj je odgovorna. Ukoliko nosilac izvršne vlasti ignorira volju naroda izraženu u zakonima, može biti smijenjen; njegove akte može poništiti ili zakonodavac sam ili, pak, onaj koga zakonodavac na to ovlasti.

Marsilijevo djelo je, dakle, iznjedrilo ideju narodne suverenosti, koju će četiri stoljeća kasnije uobličiti u doktrinu J. J. Rousseau.

Te ideje nastavit će razvijati Nikola Kuzanski (Nicolaus Cusanus), u djelu »Concordantia catholica« (1433). Vlast, pa tako i najviša (tj. suverena) vlast — po Nikoli Kuzanskom — legitimirana je suglasnošću i pristankom pojedinaca³ ili, pak, jednim općim društvenim ugovorom, čime je, opet — samo na drugi način — aktualizirana »suglasnost i pristanak pojedinaca« (»concordantia et consensu subiectivo«).

² I naši su prethodni ustavni dokumenti, također, sadržavali princip suvereniteta naroda.

Tako je savezni Ustav iz 1946. god. proklamirao da u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji »sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu«, dok je Ustavni zakon iz 1953. god. propisao da u FNRJ »sva vlast pripada radnom narodu«.

Ustav Jugoslavije iz 1963. god. propisuje da je »radni narod jedini nosilac vlasti i upravljanja društvenim poslovima«.

³ »Pošto je priroda sve ljude stvorila slobodnim, to svaka vlast koja odvraća podanike od činjenja zla i koja njihovu slobodu nagoni na činjenje dobra pomoću straha od kazni ističe jedino iz saglasnosti i pristanka podanika, bilo da se vlast nalazi u pisanom pravu ili u živom pravu koje je u vlastodršcu. Jer, pošto su ljudi po prirodi podjednako jaki i podjednako slobodni, to prava i uređena vlast jednog nad drugim, s obzirom na to da vlastodržac ima podjednaku prirodnu vlast s drugima, može da bude postavljena samo izborom i saglasnošću drugih, isto kao što se i pravo stvara njihovim pristankom.« R. Lukić, »Istorija političkih i pravnih teorija«, Beograd 1982, str. 221; S. SOKOL; »Oblikovanje shvaćanja o temeljima i organizaciji vlasti u predrevolucionarnoj građanskoj političkoj i pravnoj misli.« Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu; 1—2/1983, str. 111.

Taj se ugovor, naime, sklapa između podanika i vladara s ciljem stvaranja države. Vladar — što je ugovorom i precizirano — mora raditi u interesu podanika. Ukoliko to ne čini, tj. ukoliko se ne pridržava odredbi ugovora, podanici ga mogu smijeniti, čime se ujedno i pokazuje da su, in ultima linea, upravo »podanici« subjekti vlasti pa tako i najviše, tj. suverene vlasti.

Ideja o narodu kao nosiocu suvereniteta podastřta je i u govoru Philippea Pota, održanom u Toursu (1484), na Skupštini triju staleža.

»On je smatrao: ako volja božja ustanovljuje kraljeve, narod je taj koji tu volju izražava, pa stoga kralj vrši samo onu vlast koju je narod na njega prenio. Narod je prema tome davalac vlasti (donateur du pouvoir) a njegovu volju zastupa Skupština triju staleža. Iz toga je Pot zaključio da Skupština triju staleža može i sama donositi zakone i odluke bez kraljeve sankcije, štoviše da se kralju ne može priznati ni mogućnost protivljenja njenim odlukama.«

Ideju narodnog suvereniteta prepoznajemo, dalje, i u spisu »Institutio christiana« Jeana Calvina. Vladari su, smatra Calvin — u odnosima s podanicima — dužni poštovati moralne norme i brinuti se za njihovo dobro. Ukoliko to ne čine, podanici, odnosno njihovi predstavnici, legitimirani su na — otpor,⁴ što nam, zapravo, sugerira misao o narodu kao nosiocu najviše, tj. suverene vlasti. Upravo će se na Calvinovu »pravu otpora vladaru« temeljiti i Althusiusova ideja narodne suverenosti. No, o tome nešto kasnije.

Zastupnici ideje suvereniteta naroda bili su i tzv. monarhomasi:⁵ aktivni borci — u hugenotskim redovima — protiv apsolutne monarhije i katoličke reakcije u Francuskoj. Jedan od njih, F. Hotman, u djelu »Franco-Gallia« (1573) pokazuje povijesnu istinu ograničenosti francuske monarhije (izbornost monarha, donošenje zakona od strane staleške skupštine koji su obvezivali i kralja). Iz činjenice da je staleška skupština predstavljala narod, Hotman zaključuje da je kralj samo organ naroda, ne i suveren; istinski suveren je sam narod.

Sušтина njihova nauka sadržana je, međutim, u djelu »Vindiciae contra tyrannos« (»Obrana protiv tirana«). Djelo je objavljeno (1579) pod pseudonimom Junius Brutus; smatra se, međutim, da ga je napisao H. Languet u suradnji s Ph. Plessis-Mornayom.

U njemu se raspravlja osnova monarhove vlasti te pravo otpora vladaru. Tretirajući ta pitanja, dolazi se na ideju društvenog ugovora. Kralj, naime legitimira svoju vlast dvama ugovorima: prvi se sklapa između boga, s jedne strane, te kralja i naroda, s druge; drugi, pak, između kralja i naroda.

⁴ »No, ukoliko su sada narodna nadleštva uspostavljena za zauzdavanje vladara... ja ne zabranjujem da se ova nadleštva, u slučaju obesnih izgreda vladara, shodno svojoj dužnosti, tome suprotstave, tako da ukoliko zatvore oči pred kneževskim besom bez samosavlđivanja i kneževskim izrugivanjima nižem narodu, onda izjavljujem da njihovo pretvaranje znači zaboravljanje dužnosti, jer su očigledno izdali slobodu naroda, čiju zaštitu, protivno božjem nalogu, ne mare.«

J. CALVIN, »Institutio christiana«, lib. IV, cap. XX; citirano prema Lj. TA-DIĆ, »Tradicija i revolucija«, Beograd 1972, str. 52.

⁵ Njihove su rasprave nastajale, uglavnom, ad hoc: kao reakcija na neke krave događaje ondašnjeg vremena, primjerice Bartolomejsku noć. Razumljiv je, stoga, njihov pretežno pamfletistički i nesistematski karakter.

Prvim ugovorom narod postaje izabrani božji narod, narod prave vjere, koji ju je dužan poštovati; kralj, međutim, postaje božji vazal.

Ukoliko monarh prekrši taj ugovor, narod mu može i mora pružiti otpor, jer: čemu pokornost kralju, koji ne poštuje božje zakone?!

Taj, pak, otpor ne pruža niti o njemu odlučuje cijeli narod, već samo kraljevi savjetnici, organi vlasti (magistrati) i predstavnici okupljeni u staleškim skupštinama.

Drugim ugovorom narod prenosi na vladara s v o j u suverenost, pod uvjetom da je on vrši za narodno dobro. Monarh je, između ostalog, dužan štiti narod od vanjskog neprijatelja, a siromašne pojedince od bogatih. Dužan je poštovati zakone, tu »mudrost mnogih« i brinuti se o njihovoj provedbi. Vlast nije čast, već teret, nije imunitet, već služba, nije dokolica, već dužnost i poziv. Ako se kralj ne pridržava ugovora, narod stječe pravo na povraćaj svoje suverenosti. Takvoga monarha — tiranina predstavnici naroda mogu, štoviše, i silom privesti vršenju njegovih dužnosti⁶ ili, pak, razvlastiti. Podanici, zbog toga, mogu u pomoć pozvati i vladare drugih država, a oni su se dužni odazvati pozivu.

Priskrbivši suverenitet naroda te označivši, istovremeno, kralja kao njegov organ, monarhomasu su osigurali značajno mjesto u razvoju ideje suvereniteta i anticipirali Rousseaua, koji će dva stoljeća kasnije formulirati doktrinu narodne suverenosti.

Monarhomasima je blizak i kalvinista J. Althusius. Njegovo djelo »Politica methodice digesta« (1603) pokušaj je sistematskog izlaganja ideje narodne suverenosti, odnosno — s tim u vezi — prava otpora vladaru. Dovođeći »do važenja pojam naroda kao suverena«, Althusius je »narodu ... dao sjaj koji je do tada imala kruna.«⁷

Svoj nauk Althusius zasniva na pojmu društvenog ugovora. I njegovo je polazište ideja dvostrukog društvenog ugovora: prvi se sklapa između svih članova društva (pactum assotiationis); njime se stvara država⁸, koja je samo jedan od oblika društva. Drugi ugovor (pactum subjectionis) sklapa se između društva, s jedne, i vladara s druge strane.

Njime se vlast, odnosno suverenitet⁹ prenosi na vladara ili na druge odgovarajuće organe. Autentični nosilac suvereniteta je, dakle, n a r o d.

⁶ »Kralj vrši vlast na temelju ugovora između vladara i naroda. Ugovora prešutnog ili izričitog, prinudnog ili građanskog, čiji čuvari su savjetnici kraljevi. Onaj koji prekrši ugovor je stvarni tiranin. Magistrati imaju pravo da ga, ako ne mogu drugačije, i silom privedu vršenju njegovih dužnosti.«

»Windiciae contra tyrannos«; citirano prema S. SOKOL, nav. dj., str. 113.

⁷ BLOCH, »Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo«, Beograd 1977, str. 47.

⁸ »Do stvaranja zajednice dolazi putem izrečenog ili prećutnog sporazuma. Njime se oni koji žive u zajednici obavezuju na sporazumevanje o svemu što je za združeni život nužno i korisno.« J. ALTHUSIUS, »Politica methodice digesta; citirano prema A. KREŠIĆ—R. VUJIČIĆ, »Država i politika«, Beograd 1968, str. 145.

⁹ »Pravo države nad svim njenim članovima je pravo da uspostavi opštu disciplinu i poredak na državnoj teritoriji ... To pravo države naziva se i pravom vrhovne vlasti ... Ono se ... naziva i opšta vladalačka vlast ... jer ona ne priznaje nikakvu drugu ni višu ni jednaku ili ravnopravnu vlast ...«

Ibidem, str. 152.

» ... vrhovna vlast uvek leži u narodu.«¹⁰

Osim što je nedjeljiv, suverenitet je i nezastariv i neprenosiv.

»Vrhovna vlast je svojstvena političkoj celini ... Ona je dah njenog života, njeno srce i njen duh. Politička celina živi svojom vrhovnom vlašću, bez nje će propasti ili biti nedostojna naziva političke celine.«¹¹

Narod je »ne može ... ni proizvoljno preneti na nekog drugog, baš kao što čovek ni svoj vlastiti život ne može predati drugome.«¹²

Narod, istina, može njegovo vršenje prenijeti na efore, pod kojima Althusius razumijeva u prvom redu stalešku skupštinu i organe koje je ona izabrala.¹³

Funkcije efora, kao narodnih predstavnika, ove su: oni biraju, odnosno imenuju najviše organe vlasti, nadziru njihov rad i razrešuju ih dužnosti ukoliko postanu tirani; to se odnosi i na samog vladara.

Ideje monarhomaha, odnosno Althusiusa, pokazuju stvarne interese građanske klase, izražene u postulatu veće slobode tj. liberalizacije ekonomskih odnosa, kojima je monarhijska apsolutistička vlast postajala zaprekom.

3. Na liniji ideje narodnog suvereniteta i politička je misao J. Lockeja, objelodanjena u djelu »Dva ogleđa o građanskoj vladi« (1690).

I Lockeovo je polazište ideja tzv. prirodnog stanja. Nasuprot Hobbesu, Locke smatra da prirodno stanje nije stanje »rata svih protiv sviju«, pri čemu je »čovjek čovjeku vuk«, već stanje relativnog »mira, dobre volje, međusobne potpore i čuvanja.« To je stanje savršene, slobode i jednakosti ljudi.¹⁴ U prirodnom stanju egzistira prirodni zakon, koji se sastoji iz božjih zapovijedi i koji »upravlja njime«. Um, predstavljajući taj zakon, odvrća ljude od nanošenja zla tuđem životu, zdravlju, slobodi ili posjedu.

Upravo se po postojanju prirodnog zakona prirodno stanje bitno i razlikuje od stanja rata.

Ipak, stanje slobode i jednakosti, prirodno stanje, ima i svoje slabe strane; u njemu je čovjek upućen na samopomoć: naime, da sam kažnjava prekršitelje prirodnog zakona, što, opet, rezultira pristranošću — teško je biti sudac u vlastitoj stvari. Upravo će potreba za organiziranim borbom protiv prekršitelja prirodnog zakona te za efikasnijom zaštitom privatnog

¹⁰ Ibidem, str. 144.

¹¹ Ibidem

¹² Ibidem

¹³ »Dopuštam jedino toliko, da se ta vrhovna vlast povremeno poveri nekom vladavocu ili drugim nosiocima da u neku ruku njome upravljaju, unapređuju je i u njoj gazduju ... Vladalac je ovlašćen da je čuva samo kao zastupnik. A narod koji u svom stalnom samoupravljanju ostaje besmrtnan, može je posle smrti ovlašćenoga ponovo nekome predati; to može biti jedan ili više njih koji izgledaju podobni za to.«

Ibidem.

¹⁴ U prirodnom stanju, ljudi imaju slobodu »da određuju svoje radnje i raspoložu svojim posediima i ličnostima ... u granicama prirodnog zakona, a da ne pitaju za dopuštenje nekog drugog čoveka ili da zavise od njegove volje.« Osim toga, u njemu »su sva vlast i jurisdikcija uzajamni, pošto niko nema više vlasti od drugoga«, jer »je svim stvorenjima rođenje donelo iste prirodne sposobnosti«, stoga »svi ljudi ... treba da budu ... jednaki ...«

J. LOCKE, »Dvije rasprave o vladi«, Beograd 1978, str. 11.

vlasništva¹⁵ iznjedrili potrebu ustanovljenja političke zajednice. Ona se stvara ugovorom.¹⁶

Njime svatko prenosi, u mjeri neophodnoj za ostvarenje zajedničkih interesa, svoja prirodna prava na društvo, dobrovoljno se podvrgavajući tako ustanovljenoj vlasti.

»Stoga gde god je izvestan broj ljudi na ovaj način ujedinjen u jedno društvo tako da se svako odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, jedino je tamo političko ili građansko društvo.«¹⁷

Od trenutka oformljenja, politička zajednica se ponaša prema zakonu i volji većine.¹⁸

Drugim se ugovorom ustanovljuje država. Njime narod prenosi vršenje vlasti ili na pojedince, ili na manjinu, ili pak, zakonodavnu vlast zadržava za sebe — povjeravajući je svojim predstavnicima.

»Ova zakonodavna vlast nije samo najviša vlast države već je i sveta i neizmjenjiva u rukama u koje ju je zajednica jednom predala.«¹⁹

Već prema tome kome je povjereno njeno vršenje — pojedincu, manjini ili narodu u cjelini — države se dijele na monarhije, oligarhije i demokracije. Bez obzira na to tko vrši vlast, njen je nosilac uvijek narod, kojemu, stoga, pripada i suverenitet. Ugovorom kojim narod prenosi vršenje vlasti na pojedinca, nekolicinu ljudi ili svoje predstavnike, prenosi sa samo njen posjed, ne i vlasništvo. To je, naime, svojevrsan oblik mandata.²⁰ Zakonodavna vlast je, stoga, najviša, ali ne i apsolutna. Ona uvijek mora voditi računa o interesima naroda; stoga joj Locke određuje i granice. One se ogledaju u ovome: zakonodavna vlast mora upravljati na osnovi javno ustanovljenih zakona²¹ koji nemaju nikakav drugi cilj osim dobra naroda.

Bez suglasnosti naroda ta vlast ne smije propisivati poreze na narodnu imovinu, niti može na drugoga prenijeti donošenje zakona.

¹⁵ Ispravno upozorava G. PETROVIĆ »da sam termin vlasništvo Locke shvaća šire, podrazumijevajući pod njim čovjekov »život, slobodu i imovinu«. (»Engleska empiristička filozofija«, Zagreb 1979, str. 77).

¹⁸ »... kojim se postiže uzajamna saglasnost da se stupi u jednu zajednicu i stvori jedno političko telo.«

J. LOCKE, nav. djelo, str. 17.

¹⁷ Ibidem, str. 52.

¹⁹ »Jer, pošto je ono što dela neka zajednica samo saglasnost njenih pojedina i kako je to neophodno za ono što je jedno telo da bi se kretalo u jednom pravcu, onda je nužno da ovo telo ide onim putem kuda ga vodi veća sila, koju predstavlja saglasnost većine.«

Ibidem, str. 57.

²⁰ Ibidem, str. 75.

²¹ Usp. S. SOKOL: »Oblikovanje shvaćanja o temeljima i organizaciji vlasti u predrevolucionarnoj građanskoj političkoj i pravnoj misli«, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1—2/1983, str. 115.

²¹ »... a ne da budu nedosljedni u pojedinačnim slučajevima, već da imaju jedno pravilo za bogatog i siromašnog, za miljenika na dvoru i seljaka za pluom.«

J. LOCKE: nav. djelo, str. 81.

Ukoliko zakonodavna vlast zanemaruje cilj zbog kojeg je i ustanovljena, narod može raskinuti ugovor o podvrgavanju i ustanoviti novu zakonodavnu vlast.

»I stoga zajednica neprestano zadržava vrhovnu vlast da bi očuvala sebe od napada i zlih namera bilo koga, pa čak i svojih zakonodavaca, kad god su tako lakoumni ili zli da odrede i izvršavaju rđave namere protiv slobode i svojine podanika.«²²

Locke, osim zakonodavne, razlikuje još i izvršnu i federativnu vlast.

Izvršna je ustanovljena radi izvršavanja zakona i primjene sankcija. Za razliku od zakonodavne, ona mora stalno postojati, jer nema potrebe da se konstantno donose novi zakoni, ali se, zato, oni moraju konstantno izvršavati.

Treća vlast je postojala i u prirodnom stanju; obuhvaća »vlast rata i mira«, sklapanje liga i saveza te, općenito, zastupanje interesa jedne zajednice i njenih pripadnika spram ostalih zajednica.

Premda je izvršna vlast okrenuta prema »unutra« (primjena zakona unutar određene političke zajednice), a federativna prema »vani«, one su ipak »sjedinjene« u tome smislu što ih vrše isti organi.

Obje, naime, prilikom svoga djelovanja trebaju državnu prinudu; neophodno je da se ona stekne u istim rukama: u protivnom bi moglo doći do »nereda i propasti«.

Iako nosilac izvršne vlasti može, istovremeno, sudjelovati i u vršenju zakonodavne — kao što je to slučaj u ustavnoj monarhiji — to ne može poslužiti kao argument eventualne supermacije izvršene nad zakonodavnom vlašću. Razumljivo je, onda da je to još manje moguće kad je njihovo vršenje potpuno odvojeno.

I izvršna, i federativna vlast su u potpunosti subordinirane zakonodavnoj, jer ih je ona — kao vrhovna vlast — i ustanovila.

Budući da zakonodavac nije u mogućnosti da zakonom predvidi sve što bi moglo biti korisno i dobro za zajednicu, izvršnoj se vlasti ostavlja izvjesno polje autonomije da to ocijeni sama, pa da — u sklopu s tom ocjenom — i postupi. To se naziva prerogativima. Njihov je nosilac monarh: i to samo dotle dok ih upotrebljava na dobro zajednice, »jer prerogativa nije ništa drugo do vlastičinjenja opšteg dobra bez pravila.«²³

Odgovor na pitanje: da li se i kada ta vlast koristi na dobro naroda — dat će narod sam. To je interesantno, osobito s aspekta Lockeova poimanja pripadništva suvereniteta. On, naime, »smatra da narod do kraja u svakom slučaju zadržava suverenost kao nosilac najviše vlasti, suveren je narod (N. G.), a ne zakonodavac.«²⁴

Narod, istina, vršenje suverenosti prenosi na svoje predstavnike, budući da su jedino oni u stanju procijeniti što je u skladu s njegovim interesima. Locke, međutim, potencira njihovu odgovornost narodu.

I Lockeova misao o suverenosti zapravo je izraz njegova klasnog horizonta: pod narodnim suverenitetom on je, zapravo, razumijevao suverenitet

²² Ibidem, str. 84.

²³ Ibidem, str. 93.

²⁴ S. SOKOL: nav. djelo, str. 117.

građanske klase; stoga se i zalagao za nemogućnost njegova otuđenja. Time je, uvelike, anticipiran Rousseau.

4. J. J. Rousseau je otišao korak dalje od Lockea i svih onih ranijih pisaca koji su zastupali tezu o narodu kao nosiocu suvereniteta (M. Pado-vanski, monarhomasi, J. Althusius i dr.). On je, naime, vidio narod ne samo kao nosioca već i kao onu snagu koja će taj isti suverenitet i vršiti. Tako se Rousseau pojavljuje kao pisac koji je prvi oblikovao teoriju o suverenitetu naroda te mu, stoga, pripada istaknuto mjesto u razvoju ideje suvereniteta.

Iako su za razumijevanje njegova nauka, na ovaj ili onaj način, relevantna gotovo sva njegova djela, ipak posebno mjesto među njima pripada djelu »Društveni ugovor« (1762).²⁵

I Rousseau polazi od tzv. prirodnog stanja. Prirodno stanje, ta »istin-ska mladost svijeta«, nije ni »opći rat svih protiv svih«, niti razvijeni društveni život, već stanje disperzije i izoliranosti. Ono je karakterizirano odsutnošću bilo kakve nejednakoosti (osim zanemarive fizičke nejednakosti: u visini, dobi, zdravlju) i zavisnosti ljudi; svatko je bio jednako slobodan.

Izmirenje te prirodne slobode pojedinaca s faktom njegove potčinjenosti državnoj vlasti temeljno je Rousseauovo nastojanje.

»Čovjek se rađa slobodan, a posvuda je u okovima. Tako se on smatra gospodarom, a ipak je istina da je rob više od njih. Kako je došlo do te promjene? Zanemarujem to. Sto bi je moglo učiniti zakonitom? Vjerujem da mogu odgovoriti na to pitanje.«²⁶ Odgovor je dat u društvenom ugovoru.²⁷ Njime se, naime, utemeljuje politička zajednica, odnosno vlast.

Rousseau izričito odbacuje ugovor o podvrgavanju, proglašavajući ga ilegitimnim.

»Tako su posve u pravu oni koji smatraju da akt po kojemu se jedan narod podvrgava svojim vođama nije ugovor. To je samo povjereništvo ... U državi postoji samo jedan ugovor, ugovor o udruživanju, i on sam u njoj isključuje svaki drugi. Ne bi se mogao zamisliti nikakav drugi javni ugovor koji ne bi narušavao prvi.«²⁸

Rousseau je, tako, prevladao dotadašnju podjelu na ugovor o udruživanju ili društveni ugovor u užem smislu (pactum associationis) i ugovor o podvrgavanju »političkom autoritetu« (pactum subjectionis).

Time je ustanovljeno — po svojim implikacijama veoma značajno — načelo »da narod postoji samo kao slobodan narod slobodnih građana.«²⁹

»Ako, dakle, narod laokumno obeća poslušnost, on se tim činom raspada, gubi svojstvo naroda. U trenutku kada dobije gospodara, ne postoji više suveren i, prema tome, političko tijelo biva uništeno.«³⁰

²⁵ »... tko god doista želi uvažiti moj nazor o nekoj stvari, tamo ga treba potražiti.«

²⁶ J. J. ROUSSEAU »Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor«, Zagreb 1978, str. 94.

²⁷ Uspr. J. ANDRASSY »Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti«, Zagreb 1927, str. 12.

²⁸ J. J. ROUSSEAU nav. djelo, str. 126—127. i 151.

²⁹ D. LALOVIC »Poredak slobode«, Politička misao, I/1979, str. 14.

³⁰ J. J. ROUSSEAU nav. djelo, str. 107.

Narodu, dakle, pripada suverenitet — ta najviša, apsolutna vlast u državi. Narod ga, štoviše, sam i vrši. Taj se, pak, suverenitet manifestira preko opće volje (volonté générale), pri čijem stvaranju sudjeluje svaki građanin. »Trajna volja svih članova države jest opća volja. Po njoj su oni građani i slobodni. Kada se u narodnoj skupštini predlaže neki zakon, narod se ne pita da li prihvaća prijedlog ili ga odbija, već da li je on sukladan ili nije općoj volji, koja je njihova. Svatko glasajući pristaje na to, i na osnovi prebrojenih glasova objavljuje se opća volja.³¹

Rousseau razlikuje opću volju, koja je uvijek usmjerena na zajednički interes, opće dobro, od volje svih (volonté de tous), koja je puki zbroj pojedinačnih volja i izražava privatni interes. U prirodi je opće volje da teži jednakosti, dok je pojedinačna sklona povlasticama. Opća je volja opća jer je to »volja cijelog naroda«: zato ona i može biti »čin suverenosti i stvara zakon.«

Da bi se opća volja doista očitovala kao opća, nužno je da u državi nema zasebnih udruženja i da svaki građanin glasa po vlastitoj volji.

»Ali kada se rovari, stvaraju udruženja na štetu glavnog, volja svakog od tih udruženja postaje opća u odnosu prema svojim članovima i pojedinačna u odnosu prema državi. Onda se, dakle, može reći da nema više onoliko glasača koliko i ljudi, već samo toliko koliko i udruženja.«³²

Sve su značajke opće volje sadržane u volji većine; »kad ih u njoj nema, ma koja strana prevladala, nema više slobode.«³³ To, dalje, znači da³⁴ »volju manje uopćava broj glasova nego zajednički interes što ih sjedinjuje«³⁵ jer, piše Rousseau, »ako nema nijedne točke u kojoj se svi interesi slažu, nikakvo društvo ne može postojati.«³⁶

Rousseau, zapravo, izjednačuje opću volju sa suverenošću. Po Rousseauu, jedna od karakteristika suverenosti jest neotuđivost.

»Tvrdim, dakle, da se suverenost, zato što je ona samo izvršavanje opće volje, nikada ne može otuđiti i da suveren, koji nije ništa drugo do kolektivno biće, može biti predstavljen samo samim sobom.«³⁷

Iz istog razloga zbog kojeg je neotuđiva, suverenost je i nedjeljiva.

»Jer volja je ili opća ili to nije, ona je volja cijelog naroda ili samo jednoga dijela.«³⁸

Suverenost, dalje, ne može biti ni predstavljena.

»Suverenost se ne može predstavljati iz istog razloga zbog kojeg se ne može ni otuđiti. Ona je bitno sadržana u općoj volji, a volja se nikada ne predstavlja. Ona je ili to što jest ili nešto drugo, srednjega nema. Narodni zastupnici nisu, dakle, i ne mogu biti njegovi predstavnici, oni su samo njegovi povjerenici, oni ništa konačno ne mogu zaključiti. Engleski narod misli da je slobodan, ali se veoma vara. On je slobodan samo u toku izbora za

³¹ Ibidem, str. 156.

³² Ibidem, str. 110.

³³ Ibidem, str. 156.

³⁴ Uspr. D. LALOVIĆ, nav. članak, str. 15.

³⁵ J. J. ROUSSEAU, nav. djelo, str. 112.

³⁶ Ibidem, str. 107.

³⁷ Ibidem

³⁸ Ibidem

članove parlamenta. Čim su oni izabrani, on ponovo postaje rob i ne znači ništa. Načinom korištenja kratkih trenutaka svoje slobode zaista pokazuje da je zavrijedio da je izgubi.«³⁹

I četvrta, elementarna karakteristika suvereniteta jest nepogrešivost.

»Iz ovoga što je prehodilo proizlazi da je opća volja uvijek ispravna i da uvijek teži javnoj koristi...«⁴⁰

Ona je nepogrešiva jer uvijek izražava autentičnu volju zajednice: ne može se, naime, raditi za drugoga a da se, istovremeno, ne radi za sebe; glasajući za sve, svatko misli na sebe.

Rousseau je pledirao za potpunu neposrednu demokraciju u zakonodavnoj funkciji.

Budući da je zakon samo izraz opće volje, u zakonodavnoj funkciji narod ne može biti predstavljen. Zakone, naime, putem referendumata donosi narod sam, dok članovi predstavničkog tijela — kao opunomoćenici naroda — daju samo inicijativu za njihovo donošenje i oblikuju prijedloge.

Postulat neposredne demokracije u zakonodavstvu zasniva se na dvjema pretpostavkama: prvo, teritorijalno i brojem stanovnika u maloj državi, i drugo, na dostatnosti malog broja jednostavnih zakona, čime bi bila stvorena tehnička pretpostavka da narod u cjelini vrši zakonodavnu funkciju.⁴¹

Rousseau je, sučeljen sa stvarnošću, dopuštao i mogućnost da u velikim državama zakone donosi i predstavničko tijelo. Pri tome je, međutim, nastojao osigurati efikasnu kontrolu birača nad predstavničkim tijelom, nastojeći ga — što je više moguće — učiniti »vjernim odrazom opće volje.«

To se, po Rousseauovu mišljenju, može postići učestalim izborima, propisivanjem ograničenja reizbornosti zastupnika te ustanovljenjem imperativnog mandata.⁴²

I odnos zakonodavne i izvršne funkcije je vrlo indikativan za Rousseauovo viđenje suvereniteta. Za Rousseaua su one dvije različite državne funkcije: zakonodavnu karakterizira volja, a izvršnu sila.

»Svako slobodno djelanje ima dva uzroka koji se stječu da ga proizvedu: jedan moralni, odnosno volju što određuje čin, drugi fizički, odnosno silu što ga izvršava... Političko tijelo ima iste pokretače, i tu također razlikujemo snagu i volju. Potonju zovemo zakonodavnim vlašću, prvu izvršnom vlašću.«⁴³

³⁹ Ibidem, str. 149.

⁴⁰ Ibidem, str. 109.

⁴¹ Usp. I. KRBEK, »O dvjestogodišnjici društvenog ugovora J. J. ROUSSEAU«, Zagreb 1962, str. 32.

⁴² »Drugo sredstvo je prisiliti predstavnike da točno slijede svoje instrukcije i da polažu strogi račun... onima koje predstavljaju o svom vladanju u skupštini. S time u vezi mogu se samo diviti nemarnosti, bezbrižnosti, i, usudujem se kazati, stupidnosti engleskog naroda, koji pošto je svoje poslanike naoružao najvišom vlasti, nije tomč dodao nikoju uzdu za sređivanje upotrebe koju imaju punih sedam godina kroz koje traje njihova komisija.« »Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau, t. II, Genève 1782, str. 283; citirano prema I. KRBEK, nav. djelo, str. 33.

⁴³ J. J. ROUSSEAU, nav. djelo, str. 126.

Zakonodavnu funkciju, nadalje, karakterizira općenitost⁴⁴ — »materija na osnovi koje se određuje opća je kao i volja koja određuje«⁴⁵ dok se izvršna funkcija uglavnom⁴⁶ iscrpljuje u pojedinačnim aktima.

Premda »onaj koji stvara zakon zna bolje od ikoga kako se on mora provoditi ili tumačiti«, ne bi bilo dobro da ga on i izvršava jer »ništa nije opasnije od utjecaja privatnih interesa na javne poslove«;⁴⁷ ukoliko se taj utjecaj ne bi isključio, »pravo i činjenično stanje bilo bi toliko pomiješani da se više ne bi znalo što je zakon, a što nije, i tako izopačeno političko tijelo uskoro bi bilo izvrgnuto nasilju protiv kojeg je bilo ustanovljeno.«⁴⁸

Rousseau pledira za subordiniranost izvršne zakonodavnoj funkciji, a to obrazlaže ovako:

»Osnova političkog života je u suverenoj vlasti. Zakonodavna vlast je srce države, izvršna vlast joj je mozak što pokreće sve njezine dijelove. Mozak se može paralizirati, a pojedinac još živi. Čovjek ostaje slabouman i živi, ali čim srcu prestaju funkcije, biće je mrtvo.«⁴⁹

I izvršna je funkcija, dakle, pod suverenom vlašću naroda. »Samo je odnos dviju vlasti prema suverenosti različit: zakonodavna vlast čini njenu bit, a izvršna samo emanaciju. Rousseau, prema tome, zastupa koncepciju jedinstva državne vlasti koja se sastoji od zakonodavne i izvršne funkcije pri čemu su organi izvršne funkcije podređeni zakonodavnoj, jer nju obavlja, ispoljavajući svoju suverenost odnosno opću volju, sam narod u cjelini.«⁵⁰

Postoji, međutim, konstantna opasnost da se izvršna funkcija — nadordinirajući se zakonodavnoj — iz »sluge« pretvori u »gospodara«⁵¹, i tako uništi političko tijelo⁵² »isto kao što starost i smrt uništavaju konačno i čovjekovo tijelo.«⁵³

Ta je tendencija uvjetovana: prvo, činjenicom da je narod predstavljen u vršenju izvršne funkcije te, stoga, oni koji ga predstavljaju inkliniraju tome da postupaju po svojoj, a ne općoj volji; drugo, činjenicom da

⁴⁴ »Kada kažem da je cilj zaokna uvijek opći, smatram da zakon razmatra podanike sve zajedno i djelanja apstraktno, nikada nekog čovjeka kao pojedinca ili neko pojedinačno djelanje... Svaka djelatnost što se odnosi na neki pojedinačni cilj ne pripada zakonodavnoj vlasti«. Ibidem, str. 115.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Stavljajući u nadležnost izvršne funkcije odlučivanje o vanjskoj politici, Rousseau nam podastire dokaz nedosljednosti svoje misli.

⁴⁷ J. J. Rousseau: nav. djelo, str. 133.

⁴⁸ Ibidem, str. 151.

⁴⁹ Ibidem, str. 146.

⁵⁰ S. SOKOL: »Politički sistem Jakobinske republike«, Zagreb 1979, str. 18.

⁵¹ »Kao što pojedinačna volja neprestano djeluje protiv opće volje, tako i vlada stalno djeluje protiv suverenosti. Ustrojstvo se sve više kvari što se to vladino nastojanje više povećava, i kako ovdje nema druge volje tijela koja bi se, odupirući se vladarevoj, s njome izjednačila, prije ili kasnije mora se dogoditi da vladar podredi suverena i prekine društveni sporazum. I u tome je nerazdvojno i neizbježno zlo...«

J. J. ROUSSEAU, nav. djelo, str. 144.

⁵² »Posve je izvjesno da je Rousseau u egzekutivi, ma kako organizirana bila, vidio opasnost za suverenost društva, tj. za njegovu opću volju« Š. KURTOVIĆ, »Rousseau i jedinstvo vlasti«, Politička misao, 3/1978, str. 458.

⁵³ J. J. ROUSSEAU, nav. djelo, str. 144.

izvršnoj funkciji na raspolaganju stoji sila, a zakonodavnoj samo volja; treće, činjenicom dobre organiziranosti i stalne aktivnosti izvršne funkcije prema samo povremenom djelovanju zakonodavne.⁵⁴

Preveniranje te tendencije zahtijeva da se na povremenim narodnim skupštinama na kojima narod donosi zakone propita: odgovara li suverenu dosadašnji oblik vlade, odgovara li narodu da njime upravljaju oni koji su to do tada činili. Rousseau se, dakle, zalaže za stalan oblik nadzora zakonodivne nad izvršnom funkcijom, s mogućnošću »periodičnog mijenjanja njenih vršilaca.«⁵⁵

Vidjevši ishodište vlasti u narodu, a ne u državi i njenim organima, Rousseau je učinio značajan napor k destrukciji etatističko-dogmatske koncepcije suvereniteta⁵⁶, podastrijevši tako dovoljno argumenata za kvalifikaciju njegova djela kao »propovijedi na gori pomlađenih naroda«.⁵⁷

Rousseauova misao o suverenitetu naroda je kasnije — u francuskoj pravnoj i političkoj doktrini — dvojako interpretirana:

1. Po shvaćanju pučkog ili podijeljenog suvereniteta (*souveraineté populaire*), suverenitet je podijeljen između svih pojedinaca koji čine narod, tako da je svaki od njih nosilac jednog djela suvereniteta.

2. Po shvaćanju nedjeljivog ili nacionalnog suvereniteta (*souveraineté nationale*), suverenitet pripada narodu kao nedjeljivoj cjelini. Pod narodom se, pri tome, razumijeva neprekinuti niz prošlih, sadašnjih i budućih generacija.⁵⁸

Najznačajniji protagonisti te koncepcije su A. Esmein i Carré de Malberg. No, prikaz njihovih shvaćanja »probija« okvire zadane našom temom.

5. Nastanak i razvitak ideje suvereniteta naroda u najužoj je svezi s razvojem kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Ta je, naime, ideja već u svojim začetima predstavljala idejnu transpoziciju političkih težnji građanske klase. Ona je, uz to — da parafraziramo S. Sokola — odijevala najrazličitijih ruha ovisno o društveno-ekonomskim pretpostavkama koje su je kondicionirale — pri čemu se ekonomska snaga građanske klase u odnosu na aristokraciju, te stupanj ideologizacije njene svijesti o sebi pokazuju najrelevantnijim.

Ideja suvereniteta naroda tijekom XVI st. gubi atribut »sporadičnosti«, te zadobivanjem onoga neophodnog stupnja potrebitosti i očitosti postaje ishodište svih drugih revolucionarnih načela građanske klase pa, razumljivo, i konstantom njene političke i pravne misli.

⁵⁴ Uspr. S. SOKOL, nav. djelo, str. 18—19.

⁵⁵ Ibidem, str. 19.

⁵⁶ Uspr. S. RADOVANOVIĆ, »O suverenitetu države u suvremenim uslovima sa posebnim osvrtom na SFRJ«, Novi Sad 1979.

⁵⁷ E. BLOCH nav. djelo, str. 61.

⁵⁸ Usp. MRATOVIĆ—FILIPOVIĆ—SOKOL, »Ustavno pravo i političke institucije«, Zagreb 1981, str. 214.

Summary

THE GENESIS OF THE IDEA OF NATIONAL SOVEREIGNTY

Contrary to the usually accepted thesis that the idea of sovereignty originated in J.J. Rousseau's work, the author argues that this idea may be found in the work 'Defensor Pacis' by M. Padovanski from 1324. The author also discusses other writers from N. Kozansky to J. Locke.

RAZVOD BRAKA U RIJECI POČETKOM 20. STOLJEĆA PRIMJENA MAĐARSKOG ZAKONA O BRAKU, ZAKONSKI ČLANAK XXXI IZ 1894. GODINE

Mr. NENAD HLAČA, asistent
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.627.2
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. III 1987.

1. *Pravopolitički položaj Rijeke tijekom povijesti i pripadnost vrhovništvu Ugarske uvjetovali su primjenu Mađarskog zakona o braku, zakonski članak XXXI iz 1894. godine. U razdoblju nakon prvog svjetskog rata, za D'Annunzijeve okupacije, u doba Slobodne Riječke Države do 1924. god. bilo je u okviru nadležnosti pravosudnih organa moguće dobiti razvod braka. Jedini uvjet za stjecanje nadležnosti suda bilo je riječko državljanstvo.*

2. *Mađarski zakon o braku, u usporedbi s rješenjima koja su postojala u pravnim sistemima stare Jugoslavije i evropskih zemalja, zasebno Italije, bio je moderan zakon koji je predviđao građanski oblik braka i omogućavao slobodan razvod braka.*

3. *Izmijenjeni društveni odnosi i nastojanja talijanskih državljana da zaobiđu propise nacionalnog zakonodavstva koje nije dozvoljavalo razvod braka doveli su nakon prvog svjetskog rata do enormnog porasta broja brakorazvodnih parnica u Rijeci 1920, 1921. i 1922. godine. Nakon aneksije grada od strane Italije 1924. god. donesen je Dekret kojim je ukinuta primjena Mađarskog zakona o braku uvode njem rješenja koja su postojala u zakonodavstvu Italije.*

1. Geografski položaj grada Rijeke i specifična pravopolitička odvojenost od zaleđa čini se da su osnovni razlozi koji su tijekom povijesti utjecali na nastanak ideje samodovoljnosti u ekonomskom pogledu te nezavisnosti i autonomnosti u političkom smislu. Otvorenost grada različitim utjecajima i niska cijena transporta pothranjivali su taj vid izoliranosti i privredne neovisnosti o zaleđu. Početkom 18. st. u Beču se osniva veliko Udruženje za trgovinu s istokom; donose se akti koji čine osnove pomorskog zakonodavstva Austro-Ugarske. Trgovačka provincija na austrijskom dijelu obale protezala se i na područja koja nisu bila nasljedne zemlje Austrije, pa je stoga Marija Terezija obećala da neće ugrožavati stečena prava i stare slobode. Marija Terezija prihvatila je ideju da se i Ugarskoj omogući slobodan izlaz na more; i to upravo na području grada Rijeke. Rijeka je za Ugarsku trebala postati slobodnom lukom, »izlaz u svijet«,

ono što je Trst tada bio za Austriju.¹ Donesena je 1776. god. Ordonansa kojom su Rijeci priznate maksimalne privilegije, zagarantirana autonomnost te status slobodnog grada, a imenovan je i guverner. Taj ustupak Ugarskoj značio je prepreku za uspostavljanje veza s Hrvatskom kao prirodnim zaleđem. Slijedeći radikalni korak učinjen je 23. IV 1779, kada je izmijenjena Ordonansa iz 1776. god. i Rijeka je direktno kao corpus separatum pripojena Ugarskoj.² Jedan od značajnih sadržaja autonomije bilo je i rješenje da se na području grada ima primjenjivati pravo koje važi u Ugarskoj. Za Napoleonovih pohoda Rijeka je bila inkorporirana u Ilirske provincije. Nakon restauracije opet se obnavlja Trgovačka provincija austrijske obale koju je Marija Terezija ustanovila stoljeće ranije, ali u koju je sada uključena i Rijeka, što nije odgovaralo Ugarskoj koja je ostala bez slobodnog izlaska na more. Međutim, već 1822. god. slijedi povratak ugarskog guvernera. To razdoblje obilježava značajan ekonomski prosperitet. U revoluciji 1848. god. ispoljile su se ideje za izdvajanjem Ugarske. Hrvatske trupe pod Jelačićem ulaze u grad 3. VI 1848. god. i cijelo područje grada proglašeno je dijelom Hrvatske. Političkim životom grada i dalje je vladala ideja autonomije. Prevladavajuća su bila stajališta prema kojima je grad, ukoliko već nije bilo mogućnosti za potpunu samoupravu, bolje prepuštiti već od ranije poznatom modelu zajedništva s Ugarskom. Provizorijem do kojeg je došlo izmjenom teksta već zaključene Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. god. grad Rijeka proglašen je za corpus separatum. Rijeka je postala zasebno državno-pravno područje, ali priklonjena vrhovništvu Ugarske.³ Sve do 1918. god. Rijeka je kao corpus separatum bila izraz aneksionističkih pretenzija Ugarske prema Hrvatskoj. Završetkom prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske dolaze do izražaja apetiti Italije za prisvajanjem Rijeke. Slijedi izuzetno razdoblje povijesti grada. Gabrielle D'Annunzio okupirao je 1919. god. grad i organizirao državno-pravne elemente vlasti. Čulinović smatra da u to vrijeme nije bilo elemenata državnosti, te da akti koje donosi Consiglio Nazionale nemaju zakonodavni karakter. »Kroz svo to vrijeme Rijeka je ostala integralni dio Države SHS, a od 1. 12. 1918. god. Kraljevine SHS.«⁴ Djelovanje toga »Consiglio Nazionale« i sav njegov zakonodavni, administrativni i sudski rad nije drugo nego povreda međunarodnog prava od strane vlade Kraljevine Italije.⁵ Italija i Jugoslavija zaključile su 1920. god. Rapallski ugovor koji je, iako deklaratornog karaktera, bio osnova za nastanak Riječke Države kao »vječno slobodnog grada«. »Od Rapallskog ugovora nastaje novo državno-pravno stanje za Rijeku, jer prema čl. 4 tog ugovora nastaje Riječka država. Ona se tim ugovorom javlja kao novi subjekt u međunarodnom pravnom pogledu.«⁶ Elemente državnosti u punom smislu nalazimo u jednom kratkom vremenskom intervalu (24. IV 1921-3. III 1922). Izborima za riječku Konstituantu

¹ GIGANTE, Silvino, *Storia del comune di Fiume*, Firenze, 1928, str. 77.

² *Ibid.*, str. 78.

³ ČULINOVIĆ, Ferdo, *Državno-pravni razvitak Jugoslavije*, Osijek, 1976, str. 51.

⁴ ČULINOVIĆ, Ferdo, *Riječka država od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Zagreb, 1953, str. 65.

⁵ *Loc. cit.*

⁶ *Ibid.*, str. 185.

i pobjedom autonomaša pod vodstvom Riccarda Zanelle država Rijeka postaje subjekt međunarodnog prava. »Za kratkotrajne vladavine riječkih autonomaša javljaju se izrazitije osnovni elementi riječkih državnosti. Po Rapallskom ugovoru Rijeka je imala predstavljati zasebno državno-pravno područje koje ne bi spadalo u državni teritorij Italije ni Kraljevine SHS. S tim u vezi priznavalo se i zasebno riječko državljanstvo za pripadnike ove Riječke države.«⁷ U tim razdobljima kontradiktornosti faktičnog i pravnog stanja, osobito nakon 1918. god., izuzimajući razdoblje Riječke Države, ipak su djelovali segmenti pravnog poretka. Za cijelog toga razdoblja do anektiranja Rijeke od strane Italije 1924. god., bez obzira na nedostatke formalno-pravne naravi tih kvazi-suverenih entiteta, sudovi djeluju, presude se donose, nije važno u čije ime, na bračne odnose primjenjuje se Mađarski zakon o braku iz 1894. god., učinci pravnomoćnih presuda upisuju se u matične knjige. Sklapaju se i razvode brakovi, pravna zaštita ipak funkcionira, a one bazne državno-pravne kategorije kao da nisu bitne. Institut stečenih prava, osobito u slučaju ličnih-statusnih prava kao što je pravo na brak, daje osnaženje tim pravnim odnosima.

2. Različita pravna rješenja o razvodu braka u Evropi 19. st. i početka 20. st. posljedica su povijesnih utjecaja katoličke crkve. U onim zemljama u kojima je utjecaj te crkve bio naročito jak (Italija, Španjolska, Malta, Irska) dogma o nerazrješivosti braka uporno je branjena. U bračnom pravu stare Jugoslavije vladalo je šarenilo pravnih rješenja, što je posljedica vjekovne političke podijeljenosti i utjecaja religija. Područje grada Rijeke osobito je interesantno, možemo reći i neistraženo, budući da su različiti utjecaji tijekom povijesti bili česti iako se radilo o uskom geografskom prostoru. Prema izvorima rimskog prava slijedi da je razvod braka bilo lako dobiti. Pravna priroda braka bila je određena isključivo voljnim elementom. Brak je, kao što je i nastajao, mogao prestati na osnovi suglasnih izjava volja (divortim) ili jednostranim otpustom (repudium).⁸ Proglašenjem braka sakramentom, nerazrješivom zajednicom tijela i duha na Tridentnskom koncilu (1545-1563) za nekoliko će stoljeća sav pravni režim braka na područjima na kojima je primat imala rimokatolička crkva biti prenesen u nadležnost crkve i duhovnih sudova. Utjecaj katolicizma umanjen je protestantizmom, prema kojem »... je brak smatran ustanovom koju je čovjeku dao bog, ali podređenu građanskim zakonima.«⁹ Pod tim utjecajima u 16. st. dozvoljava se razvod braka u Njemačkoj, Holandiji i skandinavskim zemljama. U Francuskoj je Ustav iz 1791. god. proglasio brak građanskopravnim ugovorom; Zakonom od 20. IX 1792. god. uveden je razvod braka; francuski Code Civil iz 1804. god. sadržavao je odredbe o razvodu braka.¹⁰ Ta rješenja o razvodu braka smatrana su modernim i naprednim.

⁷ Ibid., str. 239.

⁸ FRANCESCHELLI, Vincenzo, *La separazione di fatto*, Milano, 1978, str. 25.

⁹ Ibid., str. 28.

¹⁰ U diskusiji povodom donošenja Code Civila Portails »... je izrazio mišljenje po kojem je obaveza građanskih zakonika da reguliraju razvod braka u skladu sa slobodom kulta vjere... budući da izvjesne vjeroispovjesti dozvoljavaju razvod braka« PLANIOL, Marcel, *Traité élémentaire de droit civil*, Paris,⁷ 1915, tome I, str. 363. Prilikom diskusije u postupku izrade Code Civila i sam je Napoleon isti-

Međutim, restauracijom, već 1816. god., katolička je religija opet postala državnom religijom i ukinute su mogućnosti razvoda braka. Ipak je 1930. god. razvod braka ponovo uveden u pravni sistem Francuske oduzimanjem katolicizmu karaktera državne religije.¹¹ Postrevolucionarna previranja u Francuskoj ukazuju na oprečnost stajališta buržoazije i krutih dogmi katoličke crkve, te kanonskih propisa o braku koji nisu dozvoljavali razvod braka. Dopuštanje razvoda braka značilo bi rušenje cijele koncepcije o braku kao sakramentu, nerazrješivoj zajednici tijela i duha. Razvod braka bio je uveden u Italiju za Napoleonovih pohoda. U Napoleonovim provincijama u razdoblju od 1. I 1809. do 13. VI 1815. god. bila su razvedena samo tri braka.¹² Prva postnapoleonovska kodifikacija u Italiji izvršena je 1819. god. donošenjem Zakonika Kraljevstva Dviju Sicilija. Predviđeno je (art. 67) da se u domeni braka uspostavi stanje prema Tridentском koncilu, ali je ipak bio zamjetan utjecaj francuskog Code Civila, prema kojem je bila moguća rastava uz intervenciju javnog organa. Napuštena je mogućnost da do razvoda dođe na osnovi puke suglasnosti bračnih drugova.

U pojedinim područjima Italije (Toscana) recipirana su do ujedinjenja rješenja francuskog Code Civila, ali ne i ona rješenja koja su se odnosila na razvod braka.¹³ Građanska forma braka bila je uvedena u slobodnom Piemontu od 1850. do 1852. godine. Na području Lombardije i Veneta od 20. IV 1815. god. primjenjivao se Austrijski građanski zakonik. U izvjesnoj mjeri postojala je tolerantnost prema različitim religijama, tako da je, na primjer, mogao biti razveden brak protestanata. Brak rimokatolika nije mogao biti razveden, ali je postojala mogućnost rastave od stola i postelje. God. 1865. u Italiji je nakon ujedinjenja donesen Građanski zakonik (Codice Civile); na zakonodavnom planu ostvarene su ideje Risorgimenta o jednakosti građana. Codice Civile iz 1865. god. uveo je za sve obavezni građanski oblik braka. To je rješenje egzistiralo sve do Concordata iz 1929. god. kojim je režim obveznog građanskog braka zamijenjen fakultativnim. Braku koji je zaključen prema Kanonskim propisima o braku priznaju se građanskopravni učinci. U doba donošenja Codice Civile iz 1865. god. utjecaj katoličke crkve bio je u Italiji toliko jak da nisu mogla biti usvojena rješenja francuskog Code Civile o razvodu braka. Prema francuskom Code Civilu brak je smatran društvenim institutom, iako je sama zakonodavna tehnika bila inspirirana crkvenopravnim rješenjima. Do pokušaja reforme rješenja Codice Civile iz 1865. god. došlo je 1901. god. prijedlogom zakona koji je predviđao da se duži period rastave ima smatrati kao brako-razvodni uzrok, ali prijedlog toga zakona nije bio prihvaćen.¹⁴ Rješenja Codice Civile iz 1865. god. u talijanskom su pravnom sistemu egzistirala

cao kako su razvod braka i rastava od stola i postelje što ju je priznavalo Kanonsko pravo dva zasebna instituta koji u pravnom sistemu moraju paralelno egzistirati. Franceschelli, op. cit. str. 30.

¹¹ Planiol, op. cit., str. 360.

¹² Franceschelli, op. cit., str. 40.

¹³ Ibid., str. 44—45.

¹⁴ Ibid., str. 56.

sve do 1. XII 1970. god. kada je donesen Zakon (no. 898) o razvodu braka.¹⁵ S obzirom na predmet ovog rada, treba ukazati i na rješenja u zakonodavstvima drugih evropskih država o razvodu braka početkom 20. stoljeća. Razvod braka bio je dozvoljen u većini evropskih zemalja osim Španjolske, Portugala, Italije i Austrije, čija su zakonodavstva zabranjivala razvod braka.¹⁶ Razvod braka u francuskom pravnom sustavu bio je modificiran Zakonom iz 1884. godine. Teoretske rasprave pristalica i protivnika razvoda braka moguće je sažeti mišljenjem Planiola: »Razvod braka je zlo, ali i nužnost, budući da je lijek za još veće zlo.«¹⁷ U pravnim sistemima evropskih zemalja koje su početkom stoljeća dozvoljavale razvod braka, francuski Zakon iz 1884. god. švicarski Zakon o razvodu braka iz 1874. god. te njemački i nizozemski građanski zakonik kao tipične brakorazvodne uzroke sadrže stilizirane ove okolnosti: preljub, zlonamjerno napuštanje, osuda za izvršeno krivično djelo i neizlječivo ludilo.¹⁸

Pravni partikularizam stare Jugoslavije u domeni bračnoga prava karakterizirala je heterogenost pravnih izvora. Tako je, na primjer, na području Hrvatske i Slavonije bračni statut bio određen propisima koji su važili za pojedinu vjeroispovjest. Za rimokatolike nije bio dozvoljen razvod braka, ali je bilo moguće donijeti odluku o rastavi od stola i postelje u okviru nadležnosti duhovnih sudova.¹⁹ Austrijski građanski zakonik koji je sadržavao normiranu materiju bračnog prava primjenjivao se na području Dalmacije, dijela Istre (Kastav, Krk, Pag i Rab). Utjecaji rimokatoličke crkve ponešto su ublaženi (Zakoni iz 1868. i 1870. god.). Za bračne sporove rimokatolika predviđena je nadležnost redovnih sudova, omogućeno je sklapanje građanskog braka za nuždu i dozvoljeno sklapanje braka osobama koji nisu prihvatile neku od vjeroispovjesti. Na području Bosne i Hercegovine primat je imalo konfesionalno bračno pravo pojedine vjeroispovjesti. Srpski građanski zakonik iz 1844. god. primjenjivao se na području Srbije i Makedonije. Crkveni propisi i rješenja srpske pravoslavne crkve imali su znatan utjecaj. Položaj pripadnika rimokatoličke vjere reguliran je Konkordatom iz 1914. god. kojim je za bračne sporove ustanovljena nadležnost duhovnih sudova. I za pravno područje Crne Gore karakterističan je primat konfesionalnih prava pojedinih crkava uz Konkordat zaključen s Vatikanom 1886. godine. Neosporno je da na tim područjima u domeni braka primat imaju vjerske organizacije. Pravni partikularizam imao je za posljednicu nejednakost građana pred zakonom i mnoštvo teško savladivih prepreka u ostvarivanju elementarnih ljudskih prava na zaključenje, a naročito na razvod braka. Jedini izuzetak bilo je pravno područje Vojvo-

¹⁵ TRABUCCHI, Alberto, *Istituzioni di diritto civile*, Padova,²⁷ 1985, str. 279: »Razvod braka moguće je dobiti tek nakon što je protekao petogodišnji period odvojenog života bračnih drugova. Katolički brak može se raspustiti samo izuzetno ako se dokaže da nije bio konzumiran. Prema art. 3. Zakona predviđa se da brak može biti razveden kada ne može biti uspostavljena duhovna zajednica između muža i žene.«

¹⁶ Planiol, op. cit., str. 362.

¹⁷ Ibid., str. 364. Statistički podaci pokazuju trend porasta broja razvedenih brakova u Francuskoj: 1886. god. 2950, 1910. god. 13049, 1913. god. 15000.

¹⁸ Ibid., str. 365.

¹⁹ PROKOP, Ana, *Komentar Osnovnom zakonu o braku*, Zagreb, 1953, str. 8.

dine i Međimurja na kojem je važio Mađarski zakon o braku — zakonski članak XXXI iz 1894. godine. »Pokazalo se da se u takvom stanju lako može izigravati zakon. Svi oni koji po pravu koje je za njih vrijedilo nisu mogli sklopiti brak, a još češće koji po pravu koje se na njih odnosilo nisu mogli dobiti razvod braka, da bi zaključili novi brak nastojali su to postići bilo promjenom vjere, bilo pripadnošću nekom pravnom području preko općinske pripadnosti, zavičajnosti.«²⁰ U teoriji porodičnog prava prešlo se preko povijesti grada Rijeke, specifičnog pravno-političkog statusa od 1918. do 1924. godine, te preko činjenice da se Mađarski zakon o braku primjenjivao i na ovom području. Nesumnjivo je da je Mađarski zakon o braku bio moderniji i napredniji od ostalih pravnih izvora koji su važili na područjima stare Jugoslavije. Za sve je građane bez obzira na vjeroispovjest bila obavezna građanska forma braka. Sudbenost u bračnim sporovima pripadala je isključivoj nadležnosti civilnih sudova.²¹ Pravno područje na kojem se primjenjivao Opći austrijski građanski zakonik u domeni bračnog prava karakterizira izraziti utjecaj rimokatoličke crkve. Paragraf 205 AGZ predviđao je da brak može prestati samo na način i u slučajevima propisanim crkvenim normama.² Istovjetno rješenje sadržavao je i Codex Iuris Canonici iz 1918. god. koji je u kan. 1118 propisao »... valjani, tvrdi i izvršeni brak ne može se razriješiti nikakvom ljudskom vlašću i s nikakvih razloga osim smrti...«²³ Izvjestan pomak priznavanju prava vjeroispovjesti učinjen je na području na kojem se primjenjivao Opći austrijski zakonik Zakonom iz 1868. god. uvođenjem građanske ženidbe »... za osobe koje ne priznaju nikakvu vjeru niti ne spadaju nikakvoj vjeroispovjesti.«²⁴ Srpski građanski zakonik iz 1844. god. i pravila srpske pravoslavne crkve dozvoljavali su razvod braka. Razvod braka bio je omogućen Židovima i protestantima.

Mađarski zakon o braku primjenjivao se od 1. X 1895. godine. Valja upozoriti na odredbu paragrafa 146 što izričito precizira da je Ministarstvo ovlašteno donijeti akt kojim se pravna snaga toga Zakona ima protegnuti na grad Rijeku i pripadajuće mu područje. Zakonom je bilo predviđeno da brak prestaje smrću jednoga bračnog druga, proglašenjem jednoga bračnog druga nestalim i sudskim »razrješenjem« braka. »Brak se može razrešiti samo pravomoćnom sudskom presudom i to samo iz onih uzroka koji su predviđeni zakonom kao bračni razrešni uzroci.«²⁵ Bračni razrešni ili brakorazvodni uzroci u teoriji su kvalificirani kao apsolutni ili kao relativni. »Apsolutni razrešni uzroci su oni na osnovu se kojih za slučaj postojanja ima brak razrešiti, a relativni su pak oni kod kojih sudija razrešava brak samo onda ako na osnovi slobodnog ocenjivanja, od strane bračnih stranaka podnesenih odnošaja i činjenica i obzirom na sve okolnosti

²⁰ EISNER, Bertold, *Porodično pravo*, Zagreb, 1950, str. 28.

²¹ TOMAC, Dragutin, *Ustav i bračno pravo*, Zagreb, 1925, str. 19.

²² RUŠNOV, Adolfo, Tumač Obćemu austrijskomu građanskomu zakoniku, Zagreb, 1893, str. 254.

²³ BELIĆ, Matija, *Zbirka Kanonskih propisa o braku*, Zagreb, 1937, str. 75.

²⁴ Rušnov, op. cit., str. 195.

²⁵ BOGDANFI, Gliša i NIKOLIĆ, Nikola, *Opšte privatno pravo koje važi u Vojvodini*, Pančevo, 1925, str. 204.

konkretnog slučaja pronađe da je bračni odnošaj narušen u tolikoj mjeri da je održavanje bračne zajednice postalo nemoguće.²⁶ Kao apsolutni brakorazvodni uzroci (par. 76) bile su stilizirane ove okolnosti: preljub, brakolomstvo, protuprirodan blud, bigamija; dobrovoljno napuštanje bez pravog razloga (par. 77); rađenje o glavi i teško zlostavljanje (par. 78); osuda na tešku kaznu (par. 79). Kao relativni brakorazvodni uzroci predviđane su ove činjenice ili okolnosti: teška povreda bračnih dužnosti, navođenje i nagovaranje djece koja pripadaju obitelji na krivična djela ili nemoralan život, tvrdoglavo nastavljanje nemoralnim životom, osuda poslije sklapanja braka na robiju ili tamnicu te zatvor zbog prijestupa učinjena iz koristoljublja (par. 80). Radilo se o naprednom zakonodavstvu koje je već tada relativiziralo brakorazvodne uzroke, što ukazuje na shvaćanje braka kao važnog društvenog instituta. »Brak se na osnovi razrešnih uzroka sadržanih u paragrafu 80 može razvesti samo onda ako se može ustanoviti da je bračni odnošaj u tolikoj mjeri narušen da je bračni život u pogledu bračnog druga koji traži razrešenje nesnošljiv.«²⁷ Rastavom od stola i postelje provjeravala se namjera bračnih drugova da se njihov brak razvede zbog relativnih brakorazvodnih uzroka iz par. 80. Kada se radilo o razvodu braka na osnovi apsolutnih brakorazvodnih uzroka (par. 76, 77, 78), tada se odluka o odvojenom životu bračnih drugova mogla izbjeći samo ukoliko je bilo očito da saniranje bračnih odnosa nije moguće. Odvojeno življenje po par. 99 moglo se odrediti tek nakon što je bio proveden dokazni postupak, a samo odvajanje izricao je sud rješenjem. U toku brakorazvodnog postupka sud je po službenoj dužnosti vodio računa o zaštiti interesa maloljetne djece bračnih drugova. Mađarski zakon o braku iz 1894. god. sadržavao je i elemente teorije sankcije budući da je sud u presudi o razvodu braka morao jednoga od bračnih drugova proglasiti krivim.²⁸ Glava VI Zakona (par. 104-107) sadržavala je odredbe o rastavi od stola i postelje. U svim onim slučajevima kada je bilo moguće inicirati brakorazvodni postupak, o dispoziciji stranke ovisilo je da li će tražiti razvod braka ili rastavu. Presuda kojom je bila izrečena rastava od stola i postelje protekom dviju godina mogla je biti prevedena u presudu o razvodu braka (par. 107). Uspoređujući rješenje koja su u pravnim sistemima evropskih zemalja početkom stoljeća postojala o razvodu braka, a zasebno ona što su postojala na pravnim područjima stare Jugoslavije, možemo zaključiti da je Mađarski zakon o braku učinio kvalitetan pomak.

U nesređenim društvenim prilikama do kojih je u Rijeci došlo tijekom, a osobito nakon prvog svjetskog rata, sociološka podloga primjene toga Zakona u potpunosti je izmijenjena. Iako se radilo o primjeni formalno istoga zakonskog teksta, sve do 1924. god. materijalnoppravna osnaženja izmjenjivala su se sa svakom promjenom vlasti. U tim aneksionističkim težnjama Italije naročito je zanimljiv paralelizam koji je postojao u talijanskom i pravnom sistemu grada »države« Rijeke. Psiho-sociološki faktori koji su prevladali u gradu te nastojanja talijanskih državljana da zaobiđu primjenu nacionalnog zakonodavstva koje nije dozvoljavalo razvod

²⁶ Ibid., str. 205.

²⁷ Ibid., str. 212.

²⁸ Ibid., str. 222.

braka bili su osnovnom izmijenjenom podlogom za primjenu Zakona iz 1894. godine. U tim nastojanjima k autonomiji grada valja ukazati na rješenja o državljanstvu, budući da je stjecanje riječkog državljanstva bilo osnova za priznanje nadležnosti suda u brakorazvodnim parnicama. Podaci iz izvora o riječkom državljanstvu nešto su iz kasnijeg razdoblja (1923. god.), ali značajni su što i dalje sadrže sklapanje braka kao osnovu za stjecanje riječkog državljanstva, a govore i o razvodu braka. U Službenom glasniku (*Bolletino Ufficiale*) od 31. X 1923. god. publiciran je Dekret o državljanstvu (*cittadinanza*). Tim aktom predviđene su osnove stjecanja i gubitka riječkog državljanstva. Bilo je predviđeno (art. 4) da žena koja nije riječkog državljanstva sklapanjem braka s riječkim državljaninom stječe riječko državljanstvo. Zadržava ga udovica te i žena čiji je brak razveden. Predviđalo se da je državljanstvo moguće steći i na osnovi dozvole (*concessione*) organa vlasti (art. 5), a treba spomenuti da je jedan od uvjeta bila i mogućnost uzdržavanja obitelji. Učinci te odluke odnosili su se na suprugu i djecu osobe koja je dobila državljanstvo. Kada su bračni drugovi bili sudski rastavljeni (*separazione legale*), žena je mogla steći državljanstvo neovisno o suprugu (art. 7). Žena koja je imala riječko državljanstvo gubila ga je sklapanjem braka s osobom koja nije bila riječki državljanin (art. 11). Državljanstvo se gubilo i stjecanjem nekoga drugog državljanstva.

Podaci iz arhivske građe o broju razvedenih brakova osobito su interesantni.²⁹ Prema registru paternitetskih i bračnih sporova koji je vođen od 1909. do 1915, proizlazi da je 1909. god. pokrenuto 11 brakorastavnih parnica (*socioglimento*), 1910. god. -32, 1911. god. -54, 1912. god. -47, 1913. god. -31, 1914. god. 50. Ti podaci pokazuju da se radilo o gotovo ustaljenom trendu bez zamjetnijih oscilacija. Pored razvoda kao osnove prestanka braka naišli smo u tome razdoblju na jedan predmet rastave od stola i postelje (predmet II 1909-182 *separazione da letto e mensa*), te jedan predmet poništenja braka (predmet II 1912-157 *annulamento*).³⁰ Podaci iz urudžbenog zapisnika Parničnog i krivičnog suda u Rijeci za razdoblje 1918-1922. god. potvrđuju naše hipoteze o enormnom porastu brakorazvodnih parnica. Budući da se radi o urudžbenom zapisniku, svi su bračni sporovi podvedeni pod istu vrstu upisa (*raspust-scioglimento*), ali s obzirom na podatke iz Registra o omjeru bračnih sporova u razdoblju 1909-1915. god. može se zaključiti da prevladavaju brakorazvodne parnice. Od 1220 predmeta Građanskog i krivičnog suda iz 1918. god. vođeno je 14 bračnih sporova. God. 1919. već je bilo 66 bračnih sproveda. Trend porasta evidentan je 1920. god. kada su od 454 svih sudskih predmeta bile pokrenute 122 brakorazvodne parnice. Sudska godina 1920. zaključena je pečatom s natpisom »*Regenza Italiana del Carnaro, Tribunale civile e penale di Fiume*«. Slijedi 1921. god. sa 229 bračnih sporova od ukupno 812 sudskih predmeta. Te iste godine prema podacima iz matične knjige vjenčanih, u Rijeci je zaključeno 460 brakova. Posljednja godina za koju su nam bili dostupni podaci

²⁹ Sva građa, sudski registri i presude, na talijanskom je jeziku. Građa u Historijskom arhivu Rijeka za povijest grada početkom 20. st. još nije sređena te stoga zahvaljujemo što nam je ipak omogućen uvid u izvore.

³⁰ HAR-Rijeka, PR-3, 156, Registro delle petizioni in paternità e scioglimento di matrimonio, Cause civili 1909—1915.

jest 1922. Tada je od 1616 sudskih predmeta bilo 466 bračnih sporova! Te iste godine u Rijeci je zaključeno 380 brakova.³¹ Treba napomenuti da je brakorazvodne postupke pokretao velik broj tužiteljica. Izvršen je uvid u nekoliko sudskih spisa do kojih smo mogli doći, budući da obimna arhivska građa za povijest Rijeke toga razdoblja još nije sređena.

U predmetu P I B 1026/2-1919 tužiteljica je tražila razvod braka. Spis je kompletan, a sadrži pozive na ročišta te dokaze o riječkom državljanstvu i podatke iz matičnih knjiga (brak zaključen u Rijeci 1908. god.). Presuda je donesena 6. XII 1920. god. u ime Njegova Veličanstva Vittorija Emanuela III' *Re D' Italia'* od strane »Tribunale Civile e Penale di Fiume«. Kao brakorazvodni uzrok navedeno je bezrazložno napuštanje bračne zajednice od strane jednoga bračnog druga duže od šest mjeseci krivnjom supruga po Mađarskom zakonu o braku iz 1894. god. art. 85. Presudu je donijelo vijeće od tri člana. Imovinske posljedice razvoda nisu raspravljane budući da to stranke nisu zahtijevale. Kako u braku nije bilo djece, nije bilo potrebno odlučivati o povjeravanju djece na čuvanje i odgoj. Tužbu radi razvoda braka u predmetu P I 392/1920 također je podnijela tužiteljica; brak je zaključen u Firenzi 1906. godine. Presuda je donesena u ime »suverenog naroda Rijeke« (In Nome del popolo sovrano di Fiume), a na pečatu iste presude stoji tekst »Regenza Italiana del Carnaro-Tribunale Civile e Penale di Fiume«. Tužiteljica je priložila dokaze o riječkom državljanstvu. Kao brakorazvodni uzrok u presudi je navedeno bezrazložno napuštanje bračnog druga za period duži od šest mjeseci. U predmetu P I 434/5-1921 donesena je presuda o razvodu braka, a kao uzrok opet je navedeno napuštanje duže od šest mjeseci. Brak je razveden po par. 77 Mađarskog zakona o braku, a zaključen je u Firenzi 1915. godine. Priložena je potvrda o riječkom državljanstvu. Maloljetni sin povjerava se na čuvanje i odgoj majci do sedme godine života, a nakon toga djedu i baci po majčinoj strani. Ukoliko majka prije zaključi brak, tada se dijete odmah ima povjeriti djedu i baki. Predmet P I 983/1922 interesantan je budući da se pojavio problem nadležnosti riječkog suda. Naime, brak je zaključen u Crigliano Calabro 1910. god., posljednje prebivalište supruga bilo je u Udinama. U tužbi je kao uzrok bilo navedeno bezrazložno napuštanje duže od šest mjeseci. Budući da u predmetu nije bilo potvrde niti dokaza o riječkom državljanstvu kao osnovi za priznavanje mjesne nadležnosti suda, spis je zaključen rješanjem kojim se sud proglasio nenadležnim. Pod brojem P I 1357/2-1923 uveden je predmet razvoda braka zaključenog u Napulju 1919. godine. Priloženi su podaci o zajedničkoj maloljetnoj djeci, dokazi o riječkom državljanstvu, te podaci iz matičnih knjiga u Napulju. Presuda o razvodu braka donesena je 8. XII 1923, a kao brakorazvodni uzrok navedeno je napuštanje zajednice duže od šest mjeseci. Dvoje maloljetne djece povjerava se na čuvanje i odgoj djedu i baci po majci, a roditelji su dužni doprinositi njihovu uzdržavanju. Brakorazvodni postupak u predmetu P I 206/1924 također je inicirala tužiteljica. Brak je zaključen u Genovi 1907, a kao uzrok poreme-

³¹ HAR-Rijeka, PR-3. 50, Urudžbeni zapisnik građanskih predmeta od 1918. do 1922. god.

ćenosti zajedničkog života naveden je nemoralan život supruga uz napuštanje zajednice života. Priložena je i presuda krivičnog suda kojom je suprug 1914. god. bio osuđen. Spis sadrži dokaze o pokrenutom postupku za dobivanje riječkog državljanstva. U tome predmetu presuda nije donesena.

Uvidom u navedenih šest brakorazvodnih predmeta iz razdoblja od 1918. do 1924. god. koji su trudom radnika u Arhivu dobiveni »metodom slučajnog uzorka« može se ipak doći do nekih zaključaka. Riječko državljanstvo bilo je osnovni uvjet za priznavanje nadležnosti suda. O toj okolnosti vidimo provjeru u svim predmetima. Iz tih nekoliko predmeta te iz urudžbenog zapisnika proizlazi da su tužiteljice često pokretale brakorazvodne postupke. Kao brakorazvodni uzrok obično je navođeno bezrazložno napuštanje duže od šest mjeseci. Posljedice prvog svjetskog rata, poluborbene pohodi i migracije stanovništva ozbiljno su narušavali stabilnost brakova. Neosporo je većina brakova bila zaključena u Italiji (Firenza, Napoli, Genova, Calabria). Riječki sud je u pregledanim predmetima tražio provjeru podataka o braku i maloljetnoj djeci u registrima pred kojima su u Italiji zaključeni brakovi. S obzirom na broj bračnih sporova, slijedi da se »Tribunale Civile e Penale di Fiume« u tome razdoblju gotovo specijalizirao za brakorazvodne postupke.

U talijanskoj pravnoj literaturi toga perioda postavljen je pod utjecajem prakse problem priznavanja sudskih presuda donesenih na novopripojenim područjima. Budući da se radilo o primjeni materijalno-pravnih odredbi bivše Austrije (na primjer područje Trsta) ili Mađarskog zakona o braku iz 1894. god. u Rijeci, otvarao se problem da li su to austrijske ili mađarske presude, te da li je neophodno provođenje delibacionog postupka pred talijanskim sudovima.³² Osobito su interesantni slučajevi vođeni pred Apelacionim sudovima u Italiji radi priznavanja presuda o razvodu braka donesenih u Rijeci. Istaknuto je da je velik broj talijanskih državljanina nakon dobivanja riječkog državljanstva u Rijeci pokretao brakorazvodne parnice. Presude koje su u Rijeci donesene 1920. god. u ime Njegova Veličanstva Vittorija Emanuela III kralja Italije, primjenom Mađarskog zakona o braku, smatrane su u Italiji kao strane presude. Apelacioni sud u Milanu razmatrajući problem priznavanja presude o razvodu braka donesene u Rijeci 1920. god. zauzeo je ovo stajalište: »... presuda o razvodu braka koja je u Rijeci donesena primjenom Mađarskog zakona o braku za bračne drugove koji su izgubili talijansko i dobili riječko državljanstvo nije u suprotnosti s javnim redom i talijanskim pravnim poretom, te stoga učinci te presude mogu biti priznati u skladu s međunarodnom Haškom konvencijom iz 1902. god. i na pravne odnose Italija-Rijeka, budući da se grad Rijeka ima smatrati kao međunarodno pravni sukcesor Austro-Ugarske

³² CAVAGLIERI, Arrigo, La condizione giuridica delle nuove provincie Italiane prima dell'annessione, Archivio Giuridico «Filippo Serafini», 4, 1922, str. 64—73.

CAMMEO, Franco, I poteri legislativi dei commissari civili nelle nuove provincie durante l'occupazione bellica, Giurisprudenza Italiana, 3, 1921, str. 229—240.

monarhije.«³³ Presuda o razvodu braka donesena u Rijeci tretirana je kao strana sudska odluka iako je donesena u ime kralja Italije. Izraženo je stajalište da je neophodno pokrenuti delibacioni postupak u Italiji jer naznaka na presudi u čije se ime donosi ne može izmijeniti pravnu nadležnost organa koji ju izriče, a koja se uvijek procjenjuje u kontekstu vrhovnog političkog tijela, što je u Rijeci tada bio Consiglio Nazionale.³⁴ Rijeka nije dijelila pravni status okupiranih područja, kao na primjer Trst koji je bio pod vojnom okupacijom. Grad je smatran samostalnim političkim tijelom i prije osnivanja Riječke Države, s punim državnopravnim ovlaštenjima, a Consiglio Nazionale bio je proglašen predstavnikom suverene vlasti.³⁵ U pravnoj literaturi postavljen je problem priznavanja presude o razvodu braka osoba koje su kao talijanski državljani zaključile brak u Italiji, a zatim postupajući in fraudem legis promijenile državljanstvo samo da bi mogle razvesti brak, te nakon toga tražile priznanje te presude u Italiji.³⁶ Status Rijeke omogućavao je razvod braka talijanskih državljana budući da su odredbe o stjecanju riječkog državljanstva, a time i nadležnosti suda, vrlo široko tumače. Postupak za razvod braka za »građane nove države« bio je brz i jednostavan. »S moralnog i političkog gledišta za žaljenje je da talijanski državljani tako brzo i u kratkom vremenu mogu postati strani državljani poradi ostvarivanja privatnih ciljeva ne mareći pri tome na očuvanje visokih ciljeva javnog poretka.«³⁷ Ta stajališta ukazuju na nezamislivost instituta razvoda braka u tadašnjem pravnom sistemu Italije.

3. Posljedice prvog svjetskog rata, do tada najvećeg u povijesti čovječanstva, ostavile su dubok trag u psihi stanovništva. Kraj rata obilježava klasno raslojavanje, raste broj nezaposlenih, tako da je od 20000 zaposlenih 1914. god. u 1921. god. bilo zaposleno svega 1000 ljudi. Istovremeno nekolicina privilegiranih zgrće znatna sredstva ilegalnim novčanim transakcijama. Grad je otvoren fašistima iz Italije, vlada kaos, anarhija. »U prvim poslijeratnim godinama započinje u Rijeci onaj lanac bezakonja koji je na unutrašnjem planu vodio do fašizma, a na međunarodnom planu do različitih diktatura i drugog svjetskog rata.«³⁸ U tome košmaru ideja dolazi neminovno do preispitivanja osobnih sistema vrijednosti i gubljenja izgrađenih orijentira. Mussolini posjećuje Rijeku decembra 1918. god. i drži govor u kojem ističe moralnu i materijalnu zainteresiranost iredentizma za riječki pothvat.³⁹ Katolička crkva doktrinom o nerazrješivosti braka utjecala je tijekom povijesti na izgrađivanje religiozno-etičkih shvaćanja o braku i porodičnim odnosima. Institut razvoda braka teško se probijao upravo zbog oprečnosti shvaćanja braka kao dogme i braka kao društvene

³³ CAVAGLIERI, Arrigo, Corte D'Appello di Milano - Divorzio - Sentenza del Tribunale di Fiume emessa in nome del Re D'Italia, Il Foro Italiano, 1, 1921, str. 209—218.

³⁴ Ibid., str. 211.

³⁵ Ibid., str. 212.

³⁶ Ibid., str. 215.

³⁷ Ibid., str. 218.

³⁸ DALMA, Giovanni, Svjedočanstvo o Rijeci i Riccardu Zanelli, Dometi, 3-4-5, 1980, str. 39.

³⁹ MANDIĆ, Oleg, Mussolini i Rijeka, Dometi, 4, 1977, str. 69—76.

kategorije. Utjecaji su osobito bili jaki u zemljama s izraženom katoličkom tradicijom kao što je Italija. Kriza moralno-religioznih kategorija koje su bile u osnovi kanonske doktrine o braku naročito dolazi do izražaja u burnim društvenim previranjima u Rijeci početkom 20. st., kada neminovno dolazi do izmicanja ustaljenih mehanizama kontrale. Rijeka nije imala svoje biskupije, već je potpadala pod Senjsko-Modrušku biskupiju, koja je podupirala hrvatizaciju grada postavljanjem slavenskih svećenika. Tvrdi se da je jedan od elemenata aneksionističke politike Italije prema Rijeci bilo nastojanje — koje je podržavao Vatikan, te liberalna i fašistička strujanja — da se osnuje samostalna Riječka biskupija.⁴⁰ Apostolski administrator Don Celso Constantini dolazi u Rijeku 30. X 1919. god. s ciljem da obavi predradnje za osnivanje samostalne Riječke biskupije. Čini se da je nesređeno političko stanje u gradu, problemi i sukobi u odnosima svjetovne i crkvene vlasti, te bujanje antiklerikalnih oblika ponašanja sputavalo Don Celsa Constantinija u provođenju zadataka.⁴¹ Industrijalizacija, urbanizacija, preslojavanje sa svim popratnim posljedicama očito nisu bili pogodna klima za ostvarivanje ideje Vatikana o obnavljanju duhovnog jedinstva vjernika oko Riječke biskupije.⁴² »Don Celso Constantini znatno je pomagao aneksionistima i sudjelovao u mnogim iredentističkim akcijama nalazeći se uvijek na strani gorljivih redentista.⁴³ Tek nakon aneksije Rijeke Bulom pape Pija XI dolazi do osnivanja autonomne Riječke biskupije 25. IV 1925. god., koja je direktno podvrgnuta Svetoj stolici. Neposredno zatim između Vatikana i Italije zaključen je Concordat kojim je država priznala osnivanje Riječke biskupije. Neosporno, taj je čin bio značajna potvrda smirivanja situacije i prešutnog odobravanja aneksionističkih pretenzija Italije, a ukazuje i na podržavanje iredentizma od strane Vatikana.⁴⁴ Psihološki pritisak straha, nesigurnosti, česti smrtni slučajevi, uništavanje imovine nedvojbeno su utjecali na kvalitet odnosa u porodici. D' Annunzio je osobnim primjerom ukazivao na ideje ekstremnih socijalista i anarhista o slobodnoj ljubavi.⁴⁵ Marinetti, osnivač i vođa futurizma, bio je jedan od prvih koji je pohitao u Rijeku nakon ulaska D' Annunzija. U Futurističkom manifestu nalazimo neke ideje koje su značajne za izgrađivanje »novih« sadržaja u odnosima među spolovima. Marinetti slavi rat kao higijenu svijeta, prezire žene, postavlja cilj destruiranja moralizma i feminizma. U tom obožavanju tehnike i »... seksualnost postaje tehnička vještina — ljubavna mašina...«.⁴⁶ Te nekrofilne crte karaktera, od kojih valja istaći mržnju prema ženama, osobito će doći do izražaja u masovnoj histeriji razvijenog fašizma.

⁴⁰ PELOZA, Makso, *Riječka Metropolija*, Rijeka, 1973, str. 17.

BLAŽEKović, Tatjana, *Postanak Riječke biskupije i njezino djelovanje do početka drugog svjetskog rata*, *Jadranski zbornik*, 5, 1961—1962.

⁴¹ Blažeković, op. cit., str. 140—141.

⁴² Peloz, op. cit., str. 25.

⁴³ Čulinović, op. cit., *Riječka država*, str. 211.

⁴⁴ Blažeković, op. cit., str. 139.

⁴⁵ Mandić, op. cit., str. 70, spominje neke od D'Annunzijevih »pothvata« koji ma je izgrađivanu sliku vojnika-pjesnika-ljubavnika potvrđivao egzibicionizmom.

⁴⁶ FROMM, Erich, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb, 1976, 2. knjiga, str. 165.

Rijeka kao industrijski centar, s osobito brojnom ženskom radnom snagom i izraženom disproporcijom u odnosu spolova, što je bila i posljedica prvog svjetskog rata, ulaskom D' Annunzija i brojnih »pustolova« postaje središnom u kojoj popuštaju patrijarhalni moralni okovi. Ukazano je na umanjen značaj crkve. Raslojavanje stanovništva utjecalo je i na postojanje različitih modela obiteljskog života. Bogati sloj građanstva i dalje održava kult smirenog, patrijahalnoga obiteljskog života. Upozoreno je na odredbe o riječkom državljanstvu, naročito na one koje su bile povezane s brakom. Riječko je državljanstvo bilo stepenicom za stjecanje građanskih prava, i mnogi su pohrlili u Rijeku smatrajući da će tu naći uvjete za materijalni prosperitet. Osim toga, i to latento, poluratno stanje, odgovaralo je arditima, bivšim ratnicima, ostavljajući im iluzije o ostvarivanju izopačenoga socijaliziranog sistema što ga je donio rat, izobličujući uobičajene sisteme vrijednosti.⁴⁷ Sve te konfliktne situacije u društvu i nemogućnost da pojedinci zadovolje svoje osnovne potrebe i aspiracije na različite se načine manifestiraju na porodicu.⁴⁸ U toku svega toga kriznog razdoblja, pa i u onom kratkom periodu postojanja Riječke Države (1921-1924), bio je dopušten razvod braka. Uspoređujući nješenja zakonodavstva o braku Italije toga razdoblja s izraženim utjecajem katoličke doktrine, proizlazi da su u Rijeci izgrađivane potpuno oprečne idejne sfere vrijednosti obiteljskog života. Rijeka je tretirana kao poligon za pražnjenje tih antiklerikalnih, futurističkih tendencija. »Dezintegrirane ličnosti potencijalni su nosioci poremećenih porodičnih odnosa, tako i poremećenih društvenih odnosa, obzirom da je manja vjerovatnoća da će nestabilna ličnost biti u stanju da rešava konfliktne situacije u porodici i društvu.«⁴⁹ U anksionističkim pretenzijama Italije prema Rijeci ipak je zamjetan stupanj samostalnosti pravnog režima. Za primjenu Mađarskog zakona o braku iz 1894. god. postojala je sada izmijenjena društvena stvarnost. U Italiji je u tom razdoblju koje prethodi Concordatu iz 1929. god. a sve do 1970. god. bio je onemogućen razvod braka. Specifičnost pravnog režima grada Rijeke bila je interesantna za talijanske državljanke koji su dolzili u Rijeku i radi razvoda braka. Razvod braka u formalnom smislu omogućavao je Mađarski zakon o braku, dok je materijalnopravno osnaženje za trajanja provizija izvršeno Dekretom br. 407 iz 1919. god.) kada je u Službenom glasniku (Bolletino Ufficiale) proglašeno da se na području grada Rijeke ima primjenjivati austro-ugarsko civilno i talijansko krivično pravo. Presude su u to vrijeme izricane u ime kralja Italije. Država Rijeka također je preuzela »bivše« zakonodavstvo, s razlikom što su se tada presude izricale »U ime suverenog naroda Rijeke.« Riječko državljanstvo kao uvjet stjecanja građanskih prava u gradu-državi olako je priznavano mnogobrojnim došljacima iz Italije. Iznoseni su podaci o porastu broja brakorazvodnih parnica, što ukazuje na izigravanje odredbi nacionalnoga-talijanskog zakonodavstva. U literaturi se iznose staja-

⁴⁷ Ibid., str. 39.

⁴⁸ GOLUBOVIC, Zagorka, Porodica kao ljudska zajednica, Zagreb, 1981, str. 236.

⁴⁹ Ibid., str. 237.

lišta da su odredbe o razvodu braka vrlo široko tumačene, postupovne odredbe omogućavale su »brz« razvod, a uza sve to gradske-državne vlasti nisu postavljale ograničenja.⁵⁰ Ne čudi, stoga, što je jedan od prvih akata talijanske vlasti nakon aneksije Rijeke (20. III 1924) bio zakonski dekret br. 352 kojim je institut razvoda braka u potpunosti napušten, uz istovremeno uvođenje rješenja koja su postojala u talijanskom zakonodavstvu.⁵¹

---

⁵⁰ BARONE, Domenico i GAETANO, Paolo, *Legislazione di Fiume*, Roma, 1926, str. XVI—XVII.

⁵¹ *Loc. cit.* Osim različitih rješenja koja su postojala u pogledu razvoda braka, treba ukazati na neke razlike u zakonodavstvima Italije i Rijeke (bivše Austro-ugarsko zakonodavstvo). Organizacija starateljske zaštite prema talijanskom Codice Civile smatrana je neefikasnom i kompliciranom, pa je predlagano da se u budućim reformama usvoji model AGZ-ea kao korisnije i uspješnije rješenje. Talijanski CC zabranjivao je utvrđivanje vanbračnog očinstva, dok je AGZ dosta široko predvidio mogućnosti za utvrđivanje očinstva.

Summary

THE DIVORCE IN RIJEKA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY —
THE APPLICATION OF THE 1894 HUNGARIAN MARRIAGE LAW

1. The legal and political position of Rijeka during its history and the state of belonging to Hungary brought about the application of the 1894 Hungarian marriage law. It was possible to obtain a divorce within the competence of the judiciary in the period after World War I, during D'Annunzio's occupation and the Independent State of Rijeka (1921—1922) and until 1924. The only condition for obtaining the jurisdiction of the court was the citizenship of Rijeka.

2. The Hungarian marriage law, in comparison with the legal systems in prewar Yugoslavia and other European countries and particularly Italy, was a modern law anticipating a civil form of marriage and permitting a free divorce.

3. The practice to abuse law by Italian citizens and changed social conditions gave rise to an enormous number of divorce suits in Rijeka in 1920, 1921 and 1922. The Decree which abolished the application of the Hungarian marriage law by introducing decisions existing in the Italian legislature was issued after the town had been annexed by Italy in 1924.

IMOVINSKOPRAVNI ASPEKT BRODA U GRADNJI

Dr. Vinko HLAČA, izv. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.792
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1 III. 1987.

Na brod u gradnji primjenjuju se norme pomorskog prava. Radi se o normama kojima se reguliraju odnosi povodom gradnje broda i njegove predaje odnosno isporuke naručitelju. Gradnja broda poduzima se na osnovu ugovora između naručitelja gradnje i brodograditelja, a izvodi se pod obaveznim nadzorom ovlaštenog registra brodova. Ugovor kojim se pored ostalog određuje i kome pripada brod u gradnji, mora biti sastavljen u pismenom obliku. Brodograditelj je dužan izvoditi gradnju prema ugovoru i pravilima brodograđevne struke, te izgraditi brod sposoban za plovidbu koja se potvrđuje ispravama, koje gotov brod mora imati. Brodograditelj prilikom isporuke broda naručitelju izdaje svjedodžbu o gradnji broda, koja zajedno s ostalim ispravama koje mora imati izgrađeni brod čini zbirku isprava, koje su potrebne za upis novoizgrađenog broda u odgovarajući upisnik brodova.

Rizici i štete kojima je izložen brod u gradnji pokrivena su u pravilu osiguranjem koje se zaključuje na temelju uvjeta osiguranja, koji se u pomorskom osiguranju utvrđuju za brodove u gradnji. Brodograditelj je odgovoran naručitelju broda za nedostatke i za zakašnjenje u izvršenju gradnje. Odgovornost brodograditelja za nedostatke na izgrađenom brodu traje i nakon njegove isporuke u roku predviđenom u zakonu. Taj garantni rok iz zakona može se modificirati ugovorom, što se u praksi čini davanjem garancije za kvalitet broda u određenom trajanju.

1. Uvodne napomene. Brod u gradnji definira se kao konstrukcija iz koje nastaje brod. Zakonsku definiciju pojma broda u gradnji daje Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (u daljnjem tekstu ZOPUP).¹ Prema toj definiciji, brod u gradnji jest gradnja broda od trenutka polaganja kobilice ili sličnog postupka gradnje do trenutka upisa u upisnik brodova (čl. 6 t. 24). Najčešći postupak gradnje broda u brodograđevnoj praksi jest polaganje kobilice na navoz, odakle se vrši porinuće broda u more, a sličan je postupak i gradnja broda u suhom doku koji se napuni morem da bi brod mogao zaplivati. Polaganje kobilice trenutak je kada nastaje brod u gradnji. Taj trenutak je značajan za brod ne samo stvarno nego i pravno. Još iz rimskog

¹ Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi objavljen je u Službenom listu SFRJ, 22/77 od 22. IV 1977, a stupio je na snagu 1. I 1978.

prava zna se pravilo da se vlasništvo broda u cjelini određuje prema vlasništvu kobilice (*nam proprietas totius navis carinae causam sequitur*).²

Stvarnopravni aspekt broda u gradnji nije jedini koji se pojavljuje u trenutku polaganja kobilice. Od toga trenutka nastaju brojni javnopravni i obveznopravni odnosi u vezi s brodom u gradnji. Njihovo približno jednako reguliranje ostvareno je u zemljama nama bliske pomorske tradicije i legislative, kao što su Italija i Francuska. Najbliži je našem Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi talijanski Plovidbeni zakonik iz 1942. (*Codice della navigazione*, 1942), čije norme o vlasništvu broda u gradnji i stvarnim pravima, formi ugovora o gradnji broda i upisu u javne knjige, tehničkom nadzoru nad gradnjom i suspenziji gradnje po nalogu vlasti, odgovornosti brodograditelja za nedostatak i zastari iz naslova jamstva i dr. na identičan ili sličan način uređuju pravne aspekte broda u gradnji.

Brod se može graditi za vlastite potrebe i s vlastitim materijalom za svoj račun, ali je to u praksi vrlo rijedak slučaj i iznimka od pravila da se brod gradi za račun naručitelja na temelju njegove narudžbe, odnosno na temelju ugovora o gradnji. Takvu gradnju broda na temelju ugovora regulira naš ZOPUP u odredbama koje normiraju ugovor o gradnji broda kao imenovani ugovor pomorskoga prava (čl. 424—435). Francuska doktrina smatra da je ugovor o brodogradnji trgovački ugovor na koji se primjenjuje Code de Commerce.³ Talijanski Plovidbeni zakonik propisuje da se na ugovor o gradnji broda primjenjuju norme koje reguliraju ugovor o appalto (*contratto d'appalto*) u Građanskom zakoniku (*Codice civile*). Zato talijanska doktrina ugovor o gradnji broda naziva »appalto di costruzione«.⁴

Propisi za brodogradnju nalaze se u domaćim zakonima i međunarodnim konvencijama koje obavezuju Jugoslaviju. Najvažnije konvencije koje se tiču gradnje broda u vezi s osposobljavanjem broda za plovidbu jesu: Međunarodna konvencija o zaštiti ljudskog života na moru (SOLAS), 1974/86, Međunarodna konvencija o teretnim linijama, 1966, Međunarodna konvencija o baždarenju pomorskih brodova, 1969, Međunarodna konvencija o sprečavanju zagađivanja mora s brodova (MARPOL), 1973, i Konvencija o međunarodnim pravilima za izbjegavanje sudara na moru, 1972. Za brodogradnju su značajne i međunarodne konvencije koje reguliraju pojedine institute pomorskog prava, kao što su Međunarodna konvencija o upisu prava na brodovima u gradnji, 1967, Međunarodna konvencija za izjednačavanje nekih pravila o pomorskim privilegijama i hipotekama, 1926. (1967) i Međunarodna konvencija za izjednačavanje nekih pravila o privremenom zaustavljanju pomorskih brodova.

Gradnja broda izvodi se pod obaveznim nadzorom Jugoslavenskog registra brodova; on ima javna ovlaštenja u vršenju nadzora koje obavlja na temelju vlastitih tehničkih pravila i pravila iz međunarodnih konvencija, što se tiču sigurnosti brodova i njihove sposobnosti za plovidbu.⁵

² ROMAC, Ante, Pojam mora i broda u izvorima rimskog prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1, 1976, str. 62.

³ RIPERT, George, Droit maritime I, Paris 1950, str. 341.

⁴ ALBANO, Raffaele, Studi sulla costruzione della nave e dell'aeromobile, Milano 1960, str. 111.

⁵ Jugoslavenski registar brodova (skraćeno Jugoregistar) sa sjedištem u Splitu osnovan je 1949. godine. Njegove nadležnosti i ovlaštenja utvrdio je Zakon o Jugoslavenskom registru brodova (Službeni list SFRJ, 39/74).

2. Ugovaranje gradnje. Na brod u gradnji primjenjuju se specifične norme pomorskog imovinskog prava. Za ugovaranje gradnje glavni su izvor prava norme ZOPUP-a, a dopunski je izvor Zakon o obveznim odnosima (u daljem tekstu ZOO).⁶ Gradnja broda poduzima se na osnovi ugovora kojim se brodograditelj obvezuje da će svojim materijalom ili materijalom naručitelja izgraditi brod, a naručitelj se obvezuje da će platiti cijenu broda. U tome ugovoru, koji ZOPUP ne definira, ima elementa ugovora o prodaji, ali pretežu elementi ugovora o djelu. Taj ugovor definira ZOO u članu 600 koji kaže: »Ugovorom o djelu izvođač (poduzetnik, izvođač radova) se obvezuje da obavi određeni posao, kao što je izrada ili popravak neke stvari ili izvršenje kakva fizičkog ili intelektualnog rada i sl., a naručilac se obvezuje da mu za to plati naknadu«. U slučaju gradnje broda nesumnjivo se radi o izradi stvari, a to je brod, on se u imovinskopravnom smislu smatra za stvar, koja se upravo gradnjom stječe i postaje nečije vlasništvo.

U citiranom tekstu ZOO-a očito je da zakon, određujući pojam ugovora o djelu, daje širok okvir u kojem se različite izvedbe i radovi mogu pojaviti kao predmet ugovora. Za brodogradnju je to vrlo značajno, jer se prilikom gradnje broda moraju organizirati velike pripreme i izvršiti silni radovi čiji je rezultat izvedba djela, a to je plovni objekt ili brod. Prema tome, rezultat brodograditeljeva rada koji proizlazi iz izvedbe radova na objektu gradnje predmet je ugovora o gradnji broda. Ugovaranje gradnje ide za postizavanjem sporazuma o predmetu ugovora. U trenutku kada su stranke ugovora, brodograditelj i naručitelj, postigle sporazum o predmetu ugovora, sklopljen je ugovor o gradnji broda.

3. Forma ugovora. U ugovornom pravu vlada načelo neformalnosti ugovora. Prema tome načelu ne traži se forma za sklapanje ugovora, osim u slučaju kada zakon izričito zahtijeva da neki ugovor bude sklopljen u pismenoj formi. Tako je, na primjer, u ZOO-u pismeni oblik ugovora propisan za ugovor o građenju, ugovor o licenci, ugovor o zastupanju, ugovor o jamstvu, a ti su ugovori vrlo česti i u brodogradnji budući da se sklapaju u vezi s izvršenjem ugovora o gradnji broda.

Poznato je u pravu da zakonodavac propisuje za neki ugovor strogu formu (*forma a substantiam i ad solemnitatem*) kada takvom ugovoru pridaje naročitu važnost i veće ekonomsko značenje u poslovnom prometu. Nekad je forma propisana u svrhu dokazivanja postojanja ugovora (*forma ad probationem*), ali nije obavezna za sklapanje ugovora. Posebnu formu ugovora o kojoj ovisi pravovaljanost ugovora (*forma ad solemnitatem*) propisao je naš zakon i za ugovor o gradnji broda.⁷ Prema članu 24 ZOPUP-a ugovor o gradnji broda te izmjene i dopune toga ugovora moraju biti sastavljeni u pismenom obliku. U protivnom, ugovor o gradnji koji nije u pismenoj formi nema pravni učinak. Prema članu 72 st. 1 ZOO-a ugovor je sklopljen kada stranke koje preuzimaju obveze iz ugovora o gradnji potpišu ispravu o ugovoru.

⁶ Zakon o obveznim odnosima (ZOO) objavljen je u Službenom listu SFRJ, 29/78.

⁷ TRIVA, Siniša i drugi, Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi s napomenama i komentarskim bilješkama, Zagreb, 1981, str. 166.

4. Vlasništvo i pravo raspolaganja. Pitanje vlasništva odnosno prava raspolaganja brodom u gradnji prosuđuje se po odredbama ugovora o radnji. Ako brodograditelj gradi brod za sebe i svoj račun onda je on vlasnik odnosno nosilac prava raspolaganja brodom u gradnji. Ali, ako postoji ugovor o gradnji broda, onda se postavlja pitanje da li je vlasnik odnosno nosilac prava raspolaganja brodom u gradnji brodograditelj ili naručitelj. Pravo vlasništva odnosno raspolaganja na brodu u gradnji ima naručitelj ako su stranke tako ugovorile. Ako stranke tako ne ugovore ili u tom pogledu ništa ne ugovore, smatra se da brod u gradnji pripada brodograditelju. Tu zakonsku pretpostavku propisanu u članu 425 ZOUP-a stranke ugovora ne mogu pobijati (*praesumptio juris et de jure*).

Vlasnik ili nosilac prava raspolaganja može zahtijevati upis tih prava na brodu u gradnji, koja se upisuju u posebni upisnik brodova u gradnji. Upisnik pomorskih brodova u gradnji vodi lučka kapetanija, koja je dužna udovoljiti zahtjevu za upis ako ga postavi vlasnik ili nosilac prava raspolaganja koji je određen i nominiran u ugovoru o gradnji broda. Upisnik pomorskih brodova u gradnji valja razlikovati od upisnika pomorskih trgovačkih brodova u koji se upisuje brod kada je izgrađen i upućen u plovidbu.⁸

Strancima se u našoj zemlji mora dopustiti upis stranih prava na brodovima koji se grade u jugoslavenskim brodogradilištima prema Konvenciji o upisu prava na brodovima u gradnji koju je Jugoslavija ratificirala 1971. godine.

5. Dužnosti brodograditelja. Primarna je dužnost brodograditelja izvođenje gradnje i izgradnja broda. O tome na koji je način izvođač radova odnosno brodograditelj dužan izvesti radove, govore opći propisi iz člana 607 ZOO-a i posebni propisi iz člana 426 ZOUP-a, koji reguliraju to pitanje. Prema čl. 426 brodograditelj je dužan obaviti gradnju broda prema ugovoru i pravilima struke, te na način da se brodu mogu izdati isprave o sposobnosti za plovidbu predviđene zakonom, te druge isprave predviđene ugovorom o gradnji broda. Među tim drugim ispravama koje ugovor redovito predviđa sreće se Svjedodžba o klasi, koju izdaje klasifikacioni zavod na zahtjev brodograditelja. Ako se brod gradi za stranog naručioca koji će nakon završetka gradnje upisati brod u strani upisnik brodova, brodograditelj je dužan izgraditi brod prema ugovoru i pravilima struke, te na način da se brodu mogu izdati isprave predviđene ugovorom o gradnji broda. Za brodove koji se upisuju u domaći upisnik, brodograditelj je dužan izdati isprave koje naš zakon predviđa i one iz ugovora, a za brodove koji se upisuju u strani upisnik isprave koje predviđa ugovor.

Bez isprava kojima brod dokazuje sposobnost za plovidbu izgrađeni brod ne može dobiti dozvolu isplovljenja iz brodogradilišne luke, a ako se brod zbog toga ne može predati naručiocu, to znači da brodograditelj nije ispunio svoju osnovnu dužnost iz ugovora o gradnji.⁹ Druga mu je dužnost da izgradi i preda brod u ugovorenom roku. O roku gradnje ZOPUP ništa ne propisuje, pa ukoliko ugovor nije predvidio rok dovršetka gradnje, brodograditelj je dužan izgraditi brod u roku koji je razumno potreban za izgradnju takvoga objekta.

⁸ JAKAŠA, Branko, Udžbenik plovidbenog prava 2, Zagreb, 1983, str. 80.

⁹ Ibid., str. 99.

6. Nadzor gradnje. Nad gradnjom broda vrši se obavezni i dobrovoljni nadzor. Obavezni nadzor obavlja se na temelju zakonskih propisa, odnosno zakonskih ovlaštenja koja ima Jugoregistar, a dobrovoljni na temelju ugovora koji obično detaljno regulira pravo naručitelja da u toku gradnje vrši nadzor. To pravo naručitelja proizlazi iz člana 427 ZOPUP-a čije su odredbe dispozitivne naravi, pa stranke imaju pravo da ugovorom propišu način obavljanja nadzora u brodogradilištu, gdje nadzor nad gradnjom vrše naručiteljevi inspektori.¹⁰

Jugoregistar obavlja nadzor nad gradnjom u svrhu utvrđivanja sposobnosti za plovidbu broda i provjere da li trup broda, strojni i drugi uređaji, oprema i sredstva na brodu odgovaraju zahtjevima tehničkih pravila Jugoregistra i propisa o sigurnosti broda iz međunarodnih konvencija i domaćih zakona. Prema pravilima Jugoregistra, nadzor nad gradnjom broda obuhvaća:

— odobrenje tehničke dokumentacije koja se odnosi na gradnju broda i ugradnju strojeva, uređaja i opreme u brod, kao i tehničke dokumentacije koja se odnosi na izradu strojeva, uređaja i opreme za brod u tvornicama,

— nadzor gradnje trupa broda i ugradnje strojeva, uređaja i opreme u brod,

— nadzor u tvornicama nad izradom materijala, strojeva, uređaja i opreme namijenjenih za ugradnju u brod,

— izdavanje isprava kojima se potvrđuje izvršenje nadzora nad gradnjom broda i njegove sposobnosti za plovidbu.

Jugoregistar vrši tehnički nadzor, a inspekcijski nadzor nad sposobnošću broda za plovidbu provodi lučka kapetanija. Taj nadzor obuhvaća provjeru valjanosti isprava odnosno svjedodžbi o sigurnosti, utvrđivanje da li stanje broda odgovara podacima navedenim u svjedodžbama, provjeru ispravnosti propisane opreme i uređaja, strojeva i sredstava na brodu. Ako se prilikom nadzora utvrdi neki nedostatak, lučka kapetanija će tražiti njegovo otklanjanje, a ako stanje broda ugrožava sigurnost ljudi ili sam brod, zabraniti će njegovu plovidbu i isplavljenje.¹¹

7. Brodske isprave. Prema članu 74 ZOPUP-a pomorskom brodu čija je sposobnost za plovidbu utvrđena u postupku nadzora što ga provodi Jugoregistar izdaju se isprave o sigurnosti odnosno svjedodžbe o sposobnosti broda za plovidbu, koje se zasnivaju na odredbama Međunarodne konvencije o zaštiti ljudskog života na moru (SOLAS) i Međunarodne konvencije o teretnim linijama. Te isprave ili svjedodžbe su: svjedodžba o sigurnosti putničkog broda, svjedodžba o sigurnosti konstrukcije teretnog broda, svjedodžba o sigurnosti opreme teretnog broda, svjedodžba o sigurnosti radio-telegrafskog uređaja teretnog broda, međunarodna svjedodžba o teretnoj liniji, svjedodžba o sigurnosti nuklearnog putničkog i teretnog broda. Brod mora imati i svjedodžbu o baždarenju, koja se izgrađenom brodu daje na osnovi Međunarodne konvencije o baždarenju pomorskih brodova.

¹⁰ Naručiteljevi inspektori te inspektori Jugoregistra stručnjaci su brodogradne i drugih struka kvalificirani za vršenje tehničkog nadzora nad gradnjom broda.

¹¹ Vidi o tome čl. 158 i 159 ZOPUP-a.

Za pokusnu vožnju koju brod u gradnji mora obaviti prije isporuke naručitelju obavezna je svjedodžba o sposobnosti pomorskog broda za obavljanje pokusne vožnje. Uvjeti za izdavanje te svjedodžbe propisani su u tehničkim pravilima Jugoregistra prema kojima se utvrđuje konstruktivna i tehnička sposobnost brodova za plovidbu.

Pored navedenih isprava koje se izdaju na temelju međunarodnih konvencija i zakona, u ZOPUP-u su predviđene i druge isprave koje mora imati novi brod kada ulazi u sastav brodovlja trgovačke mornarice.¹² Novoizgrađeni brod mora imati i one isprave za koje se brodograditelj obavezao da će ih izdati na temelju ugovora o gradnji broda. Najvažnija je isprava među takvima svjedodžba o klasi broda. Svjedodžbom o klasi potvrđuje se da brod u pogledu konstrukcije, opreme, protupožarne zaštite, strojnog i drugih uređaja, plovnosti, kvalitete ugrađenog materijala i proizvoda, potpuno ili u stupnju koji Jugoregistar ili drugi klasifikacioni zavod smatra dovoljnim, udovoljava zahtjevima njegovih pravila o gradnji brodova i njihovoj klasifikaciji.¹³

8. Odgovornost brodograditelja. Odgovornost brodograditelja na brodu u gradnji može nastati zbog:

- a) nepravilnog izvršenja radova,
- b) zakašnjenja u izvršenju radova,
- c) neispunjenja ugovora o gradnji.

Nepravilno izvršenje radova koje se očituje u utvrđenim nedostacima može nastati kao posljedica pogrešne i nekvalitetne izvedbe te kao posljedica upotrebe slabog ili nedovoljno kvalitetnog materijala. Ukoliko nastupe štetne posljedice na radovima za koje se brodograditelj obvezao da će ih izvršiti na objektu, brodograditelj odgovara po kriteriju odgovornosti za uspjeh izvedbe, odnosno objektivnom kriteriju koji podrazumijeva primjenu pravila struke u izvođenju gradnje što ih brodograditelj mora poznavati i provesti u primjeni. Ta stroža, tzv. profesionalna odgovornost bazirana na kauzalitetu propisana je u članu 426 ZOPUP-a. Od toga principa odgovornosti na temelju kauzaliteta zakon predviđa nekoliko iznimaka, odnosno slučajeva kada brodograditelj odgovara na principu pretpostavljene krivnje. Slučajevi su kada brodograditelj neće odgovarati:

- a) za nabavljeni materijal, dijelove broda ili predmete koji pripadaju brodu od osoba koje odredi naručitelj, ako dokaže da su nakon ugradbe pokazali nedostatke koje on nije mogao otkriti upotrebom dužne pažnje,
- b) za štetne posljedice koje nastupe iz načina izvođenja radova što ih diktira naručitelj ne prihvaćajući upozorenje brodograditelja o mogućnosti nastupa štete,
- c) ako naručitelj naredi brodograditelju da upotrijebi materijal dobiven od naručitelja, iako mu je skrenuo pažnju na nedostatke materijala,
- d) ako naručitelj zahtijeva da se izvedu radovi prema projektu čije je nedostatke brodograditelj uočio kad mu je projekt dostavljen i na njih upozorio naručitelja.

¹² Za brodske isprave pomorskih brodova vidi čl. 70—90 ZOPUP-a.

¹³ Popis tehničkih pravila koja je izdao Jugoregistar dat je u prilogu VI spomenute knjige u bilješkama pod 7.

U slučajevima kada ZOPUP propisuje odgovornost na opisani način, kao i u drugim slučajevima ugovorne odgovornosti za koje vrijedi načelo pretpostavljene krivnje propisano u ZOO-u, brodograditelj se može osloboditi odgovornosti pozivom na eksculpacione razloge kao što su viša sila i krivnja naručitelja ili osoba za koje on odgovara.¹⁴

Odgovornost brodograditelja za zakašnjenje odnosno nepravovremeno izvršenje gradnje nije posebno regulirana u ZOPUP-u, pa treba učinke zakašnjenja u izvršenju gradnje tumačiti prema odredbi člana 262 ZOO-a. Pravila iz toga člana vrijede i za slučaj neispunjenja ugovora.¹⁵ Izričita odredba člana 262 stava 2 o tome kaže ovo: »kad dužnik ne ispuni obvezu ili zakasni s njezinim ispunjenjem, vjerovnik ima pravo zahtijevati i naknadu štete koju je uslijed toga pretrpio«. Uz pravo na naknadu štete, po zakonu, naručitelj u slučaju zakašnjenja izvedbe ima pravo na ugovorenu kaznu ili penale, koji se u brodogradnji redovito ugovaraju u korist naručitelja gradnje. Prema članu 266 st. 1 ZOO-a vjerovnik ima pravo na naknadu obične štete i izmakle koristi kad dužnik ne ispuni ugovornu obvezu.

9. Garancija brodogradilišta. Isporukom broda i njegovim isplavljenjem iz brodogradilišta ne prestaje odgovornost brodograditelja za funkcioniranje broda i njegovih dijelova, te za skrivene mane i nedostatke na brodu za koje brodograditelj odgovara u predviđenom roku. Odgovornost brodograditelja iz naslova jamstva propisana u zakonu (zakonska garancija) obično se u praksi detaljno regulira ugovorom (ugovorna garancija). Osnovna je obaveza brodogradilišta iz garancije da otkloni u garantnom roku nedostatke otkrivene na brodu ili da to omogući naručitelju u brodogradilištu koje sam izabere. Već samo otkrivanje nedostataka daje pravo naručitelju da traži njihovo otklanjanje od brodogradilišta, kojem ne treba dokazivati krivicu za otkrivene nedostatke.¹⁶ Logično je da brodogradilište može odgovarati samo za one nedostatke i ono nefunkcioniranje broda koji proizlaze iz radova izvedenih na brodu. Ako su nedostaci posljedica uzroka koji nisu u vezi s izvedenim radovima, brodogradilište ne može biti za njih odgovorno (prirodna habanja, mehanička oštećenja i sl.). Razumljivo je da garancija ne pokriva izvanredne okolnosti koje izazovu nedostatke ili kvar na brodu (slučajevi više sile), kao ni krivicu naručitelja ili trećih za nastale nedostatke ili kvar na izgrađenom brodu. Obveze brodogradilišta iz garancije traju do isteka garantnog roka. Taj rok iz zakona može se modificirati ugovornom garancijom kojom se redovno utvrđuje i opseg odgovornosti brodogradilišta.¹⁷

10. Otklanjanje nedostataka. Brodogradilište je prema članu 431 ZOPUP-a dužno na svoj trošak i rizik otkloniti u primjerenom roku nedostatke i kvarove na brodu ako je za njih odgovorno prema propisima iz člana 426, 427 i 429 ZOPUP-a. Zakon dijeli nedostatke na vidljive i nevidljive, odnosno skri-

¹⁴ O načelu pretpostavljene krivnje detaljnije VEDRIŠ, Martin, *Osnove imovinskog prava*, Zagreb, 1977, str. 310.

¹⁵ Detaljnije o problemu neizvršenja ili neispunjenja ugovora KONSTATI-NOVIĆ, Mihajlo, *Savjetovanje o problemima neizvršenja ugovora i ugovornih obaveza*, Beograd 1962, str. 33.

¹⁶ O garanciji za kvalitetno djelo vidjeti RADEŠIĆ, Jakov, *Garancija za trajan kvalitet i odgovornost za štetu od stvari sa nedostatkom*, Beograd 1972, str. 12.

¹⁷ *Ibid.*, str. 13.

vene i neskrivene (čl. 432). Ta je dioba važna zbog stavljanja prigovora na nedostatke, uz koji je vezana prekluzija naručiteljeva prava da traži otklanjanje nedostataka. Nakon primopredaje broda naručitelj koji nije protestirao zbog nedostataka nema prava tražiti od brodogradilišta otklanjanje nedostataka koji su bili vidljivi i koje je naručitelj mogao otkriti dužnom pažnjom.

Nedostaci na brodu mogu biti otklonjivi i neotklonjivi, bitni i nebitni. Ako su nedostaci neotklonjivi ali ne i bitni, naručitelj ima pravo na odgovarajuće sniženje cijene, no raskid ugovora ne može tražiti, ali ima pravo raskinuti ugovor kad se nedostatak ne može otkloniti i kad je bitan. Bitan je npr. onaj nedostatak koji bi onemogućio normalno iskorištavanje broda. U svim navedenim slučajevima otkrivenih nedostataka naručitelj ima pravo i na naknadu štete.

11. Cijena gradnje. Cijena gradnje je novčana naknada koju je naručitelj dužan platiti za brod u gradnji.¹⁸ Cijena broda koju mora platiti naručitelj za izgrađeni brod određuje se ugovorom, a ako stranke cijenu nisu ugovorile, onda se cijena određuje na osnovi stvarnih troškova koje je u gradnji imalo brodogradilište. Ti se stvarni troškovi sastoje od vrijednosti utrošenog materijala, sredstava i rada izvršenog na brodu obračunatog po primjerenoj satnici.

Određivanje i plaćanje naknade ili cijene za izvršeni rad izvođaču, odnosno graditelju broda, ne regulira ZOPUP nego opći propis iz ZOO-a (čl. 623). Jedino što za cijenu broda govori ZOPUP u članu 430 odnosi se na povećanje troškova izgradnje zbog nepredviđenih okolnosti, pa ukoliko izvanredno porastu, brodograditelj ima pravo na povećanje ugovorene cijene gradnje razmjerno povećanju cijena materijala i dr. Ali, brodograditelj nema pravo na veću cijenu broda ako je do povećanja cijene došlo u vrijeme kada je svojom krivnjom zakasnio s izvršenjem gradnje broda.

12. Osiguranje gradnje. U toku gradnje broda velike materijalne vrijednosti i sredstava koja se ugrađuju u brod, te sam brod u gradnji do njegove isporuke naručitelju, izloženi su rizicima od mogućih šteta, koje bi ekonomski mogle uništiti brodogradilište ako bi ih ono samo snosilo. Zato postoji osiguranje koje preuzima rizike od mogućih šteta kojima je izložen brod u gradnji.¹⁹

Na osiguranje broda u gradnji primjenjuju se odredbe ZOPUP-a koje reguliraju ugovor o pomorskom osiguranju. Te odredbe prema članu 689 st. 2 primjenjuju se i na osiguranje brodova u gradnji i stvari namijenjenih njihovoj izgradnji. Budući da ti propisi imaju pretežno dispozitivni karakter, stranke su slobodne prilikom sklapanja ugovora o osiguranju gradnje da prihvate one uvjete osiguranja koji najbolje odgovaraju njihovim interesima. Ti uvjeti postoje u praksi osiguranja i nalaze se u klauzulama Instituta londonskih osiguravatelja za rizike brodogradnje, koje čine sastavni

¹⁸ Prema čl. 600 Zakona o obveznim odnosima ugovor o djelu je naplatan posao.

¹⁹ Osiguranje brodogradnje svrstava se u pomorska osiguranja koja u Jugoslaviji obavljaju specijalizirane osiguravajuće organizacije u sastavu Zajednice osiguranja, kao što je npr. CROATIA u SR Hrvatskoj.

dio police osiguranja broda u gradnji.²⁰ Polica osiguranja je isprava o ugovoru o osiguranju koju osiguratelj izdaje prilikom sklapanja ugovora.

U klauzuli 5 Institutskih klauzula za osiguranje brodova u gradnji navode se rizici i štete koji se smatraju pokrivenim tim osiguranjem. Osiguranje »protiv svih rizika« koje pruža klauzula 5 obavezuje osiguratelja da naknadi svaku štetu što bi nastala osiguraniku kao posljedica nekog od pokrivenih rizika koji po svojoj naravi i suštini pripadaju rizicima brodogradnje. Prema takvim uvjetima osiguranja iz klauzule 5 osiguranik (brodograditelj ili naručitelj) ima pravo na odštetni zahtjev pozivom na činjenicu nastanka štete zbog nastupa osiguranog rizika, a na osiguratelju je da dokaže postojanje činjenice koja isključuje njegovu obvezu da naknadi štetu osiguraniku. To pravo osiguranika odnosi se ne samo na štete koje brod u gradnji pretrpi u brodogradilišnoj luci nego i na one štete koje brod pretrpi ili prouzroči za vrijeme plovidbe i pokusnih vožnji prije isporuke naručitelju, kada prestaje osiguranje gradnje.²¹

13. Primjena prava. Na ugovore o gradnji domaćih brodova uvijek se primjenjuje domaće pravo, a na ugovore o gradnji stranih brodova primjenjuje se pravo koje stranke ugovore. Za ugovore o gradnji s elementom inozemnosti autonomija volje stranaka opće je prihvaćeno načelo u pogledu određivanja mjerodavnog prava. Prema članu 1008 ZOPUP-a na odnose iz ugovora o gradnji broda primjenjuje se pravo mjesta brodogradilišta ako stranke za taj ugovor ili dio toga ugovora nisu izabrale pravo koje će se primijeniti ili ako se u cijelosti ili djelomično izabrano pravo ne može primijeniti.²²

14. Zastara tražbine. Za skrivene nedostatke na izgrađenom brodu koji se otkriju u toku jedne godine, računajući od dana predaje broda naručitelju, brodograditelj odgovara uz uvjet da ga naručitelj o nedostacima pismeno obavijesti.²³ Rok od godine dana u kojem se nedostaci moraju pismeno reklamirati prekluzivan je, što znači da istekom toga roka prestaje odgovornost brodograditelja za skrivene nedostatke broda. Ako su skriveni nedostaci pismeno reklamirani, zastara brodograditeljevih obveza nastupa kada istekne rok od godinu dana koji se računa od dana kada je brodograditelj obaviješten o nedostacima na brodu.²⁴ Nakon isteka toga zastarnog roka naručitelj gubi pravo tražiti otklanjanje nedostataka na izgrađenom brodu ili naknadu troškova njihova otklanjanja ukoliko je sam poduzeo otklanjanje nedostataka otkrivenih u propisanom roku.

²⁰ Originalni naziv za ove klauzule koje koriste jugoslavenski osiguratelj glasi: Institute Clauses for Builder's Risks, Cl. 13., 1/12/1972. Oznaka »Cl. 13.« znači broj obrasca u zbirci uvjeta.

²¹ FRANASOVIĆ, Ante, *Osiguranje brodova u izgradnji, Osiguranje i privreda*, Zagreb, 3—4, 1972, str. 10.

²² KATICIĆ, Natko, *Novi ogleđi o međunarodnom privatnom pravu i o procesu prava*, Zagreb, 1977, str. 138.

²³ Najčešće se u praksi ugovorom između brodograditelja i naručitelja uređuju pitanja reklamacionog roka i načina utvrđivanja i otklanjanja nedostataka.

²⁴ Vidi čl. 433 ZOPUP-a.

Summary

PROPERTY-RIGHTS ASPECT OF THE SHIP UNDER CONSTRUCTION

The maritime law standards are applied to the ship under construction. These are standards regulating relations during the building of the ship and its delivery to the client. The building of a ship is undertaken on the basis of a contract between the client and the shipbuilder, and it is carried out under the inspection of an authorized register of ships. The contract — determining also the ownership of the ship — must be made in the written form. The shipbuilder is obliged to build the ship in accordance with the contract and the rules of the shipbuilding profession, and build a seaworthy ship and this must be certified by appropriate documents. When delivering the ship to the client, the shipbuilder issues a certificate concerning the building of the ship, and which, with other necessary documents, is required for the registration of the ship.

The possible risks and damages for the ship under construction are usually covered by an insurance established for such ships in maritime insurance. The shipbuilder is responsible to the client for all the defects in the ship and for the delay in delivery. The shipbuilder's responsibility continues even after the delivery according to law. This guarantee period set by law may be modified by an agreement, and this is usually done in practice by giving a guarantee for the ship for a definite period of time.

SELJAČKE OPĆINE PO KOPARSKOM STATUTU IZ 1423. GODINE

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.25 (949.712)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1. III. 1987.

Autor prije svega analizira širenje koparskoga distrikta po darovanju Konrada II iz 1035. god. i daje nove prijedloge za ubikaciju toponima iz te isprave. Nakon toga autor prelazi na pitanje autentičnosti spomenute darovnice i dolazi do zaključka da je ona vjerodostojna te da za nju nije bio razlog nagrada Kopranima zbog neprilika koje su oni, po vladajućem mišljenju, pretrpjeli od koruskog vojvode Adalberona, već da je ona dio smišljene politike Konrada II usmjerene na slabljenje Mletaka i Adalberona.

Autor analizira i vijesti o autonomiji i samoupravi koparskih Slavena te utvrđuje da su oni živjeli pod vlastitim organima i s vlastitim pravnim sustavom, osobito u pogledu imovinskog i bračnog prava.

Primjena moderne rimskopravne koncepcije o jedinstvenom tipu vlasništva, kojom se u odnosu na Slavene služi Koparski statut u svjetsnoj suprotnosti prema srednjovjekovnoj koncepciji podijeljena vlasništva, iskorištena je za svojevrsnu eksproprijaciju Slavena seljaka.

1. Seljačke općine srednjega vijeka pobuđuju u znanosti sve veći interes. To je jedan od razloga zbog kojeg se 700. obljetnici Vinodolskog zakona posvećuje osobita pažnja. Seljačke su općine bile važan čimbenik otpora prema izrabljivanju, ali su one ujedno bile i nenadomjestivi organ koji je feudalcu pomagao da bezbolnije skuplja rentu od podložnoga stanovništva. Zato je feudalac bio zainteresiran za dobro funkcioniranje seoskih općina, ali se ujedno njih i bojao. Jedan je od bezbrojnih primjera takvoga dvosjeklog položaja srednjovjekovnih općina odredba Vinodolskog zakona po kojoj (niedno više općinsko ...) ne mozi biti (...)jako ne bude onde knezova človika i ako ka dela suprot učine zgublaju vse svoje blago i budi knezu zgora rečenom.¹

Razmjerno je bogat izvor za upoznavanje autonomije i samouprave seljačkih općina i Koparski statut iz 1423. godine.² Njegove su odredbe utoliko in-

¹ Vinodolski zakon, čl. 57. Tekst po L. MARGETIĆ. Iz vinodolske prošlosti, Rijeka 1980, str. 138.

² O porijeklu srednjovjekovnih općina vidi ibid., str. 155—158 s literaturom.

teresantnije što se iz njihova teksta vidi da su donesene vjerojatno u drugoj polovici XIII stoljeća. Osobitost je seljačkih općina u koparskom zaleđu još i u tome što je njihov feudalni gospodar koparska općina.

Prije nego što bacimo pogled na odredbe Koparskoga statuta što se odnose na prava Slavena, stanovnika koparskog dikstrikta, potrebno je analizirati neke vijesti o samome zaleđu Kopra.

2. Prema ispravi Konrada II iz 1035. god. namijenjenoj Kopru, taj istočno franački vladar darovao je

svim stanovnicima naprijed rečena grada Kopra polovicu »Castronovo«, »Tamni izvor«, »Veliku Vardu«, »Mavrovo polje«, »Kozji grad«, »Dvor Bruze« i (dalje) prema Momljanu ono što pripada samostanu svetoga Mihovila te uz »Argilu« sve do slanog mora.³

O kojim je to lokalitetima riječ? O tome je do sada dao svoje mišljenje De Franceschi,⁴ čije je tumačenje prihvatio i Benussi,⁵ bez sumnje najkompetentniji talijanski povjesnik za stariju istarsku povijest; on je identificirao *Fontana Fusca* (»Tamn izvor«) s Oskurušom, »Veliku Vardu« (*Vardaveglia*) s Brdom, »Mavrovo polje« (*Valle Mauriaca*) s Merišćem, »Kozji grad« (*Turris Capriaca*) s »Carvoić«, »Dvor Bruze« (*Curtis Bruze*) s Brizom, a rijeku »Argaonem« s Dragonjom.

Premda je Kos⁶ već 1911. upozorio na to da je *Vallis Mauriaca* Movraž, on je prihvatio ostale De Franceschijeve i Benussijeve prijedloge ubikacije, neke s izvjesnim kolebanjem, a to je imalo za posljedicu da Konradova darovnica ima prilično nepovezan izgled, jer kao da nabroja pojedina mjesta bez nekoga suvislog geografskog kontinuiteta.

Nema sumnje da je *Vallis Mauriaca* doista Movraž (*Valmorasa*), da je *Curtis Bruze* doista Briz, uz koji se nalazi i zaselak Kurtini, i da *Mimiliano* nije drugo nego Momjan. Ta mjesta koja se mogu nesumljivo identificirati leže u polukrugu oko Kopra, na udaljenosti od oko 15 kilometara, i to, što je neobično važno, od sjeveroistoka prema jugozapadu. Uz to, čini nam se da je pravilnije identificirati rijeku »Argaonem« s Argilom, što teče sjeverno od Momjana i utječe u Dragonju, koja se ulijeva u more u Piranskom zaljevu. U svakom slučaju, i Argila-Dragonja leži u nastavku toga polukruga

² Koparski statut iz 1423. god. tiskan je 1688. god. u Mlecima pod naslovom *Statuta Iustinopolis, Metropolis Istriae, Venetiis MDCLXVIII*. Najstariji rukopis čuva se u riječkome Historijskom arhivu u fondu Statuti općina, Sign. K-3. Pisac je, čini se, prije 1429. godine. Centar za historijska istraživanja u Rovinju priprema izdanje Koparskog statuta prema tome rukopisu.

³ *omnibus in predicta civitate Justinopoli habitantibus, videlicet Castronovo medietatem, Fontanam Fuscam, Vardaveglam, Vallem Mauriacam, Turrem Capriacam, Curtem Bruze, per latere Mimiliano que pertinet ad monasterium sancti Michaelis et per Argaonem usque ad marem.*

Navedeno prema B. BENUSSI, *Nel Medio evo*, Parenzo 1897, str. 690.

⁴ C. DE FRANCESCHI, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1872, str. 124.

⁵ B. BENUSSI, loc. cit.,

⁶ F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana 1911, str. 64: »(...) Oskuruš (?), Brda, Movraž, Hervoju (?) in dvor Briz (...) ter zemljo poleg Dragonje«. To je preuzco i D. GRUBER, *Povijest Istre*, Zagreb 1924, str. 59.

prema jugozapadu, Daple, sva sigurno utvrđena mjesta nastavljaju se jedno iza drugog, pa je posve opravdano tražiti i ona preostala mjesta po istome ključu. I doista, Fontana Fusca, što smo preveli s »Tamni izvor«, najvjerojatnije je latinski prijevod za mjesto Črni kal, jer je *fuscus* = taman, a *fontana* = izvor. Ovdje pod izvorom ne treba razumjeti izvor »čiste« vode, već, dakako, kaljužu.

Dalje, *Vardavegla* bit će »Vela Varda«, tj. Velika straža, a južno od Črnoga kala nalazi se brdo koje se zove Varda (nedaleko od Kubeda), koje je ujedno i najviši brijeg u okolici Rižane.

Tako dobivamo zadovoljavajuće objašnjenje za većinu mjesta u polukrugu, s time da sva identificirana mjesta slijede jedno iza drugoga. Ako je to tako, onda treba postupati na isti način i s preostalim toponimima. »*Castronovo*« mora se nalaziti sjeverno od Črnog kala (Sočerb?), a *Turris Capriaca* mora biti između Movraža i Briza (nije li ta *turris* današnja Gradina?).

Rezultat je naših istraživanja vrlo zadovoljavajući jer ne samo što nijedna ubikacija ne izaziva nikakve poteškoće nego se na taj način dobiva vrlo uvjerljiva predodžba o znatnom proširenju koparskoga distrikta, koji je prije te darovnice obuhvaćao vjerojatno samo područje oko Kopra do prvih većih uzvisina oko njega, u najboljem slučaju približno negdje do mjesta Marezige.

Usput budi rečeno, kasnije se koparski distrikt još više proširio i obuhvatio čak Rakitovac jugoistočno od Movraža i Šternu jugoistočno od Momjana. To se svakako dogodilo prije 1423. godine, tj. godine kada je na snagu stupio izmijenjeni (i sačuvani) Koparski statut.⁷

3. Benussi⁸ je ustvrdio da su ispravu iz 1035. god. krivotvorili Koprani da bi je mogli predočiti caru Fridriku II 1222. god. s molbom da im potvrdi one povlastice koje su se nalazile u njoj, a koje im je osporavao akvilejski patrijarh. Osnovni Benussijev dokaz protiv autentičnosti isprave bio bi u tome što je u to doba (tj. oko 1035. godine) Kopar bio najuže povezan s Mlecima, pa da prema tome Konrad II nije imao razloga da Kopranima bilo što daruje.

Benussijeve analize nisu naišle na povoljan prijem u znanosti. Da spomenemo samo De Vergottinija, koji je ukratko naveo da Benussi »ima krivo« i da je car Konrad II »dodijelio Kopranima, da bi ih nagradio zbog nevolja koje su pretrpjeli vrlo vjerojatno od nemirnog karantanskog vojvode Adalberona (...) neka sela u koparskom zaleđu kao i gdje god inače bile »*res ipsius civitatis*«.⁹

N. Klaić¹⁰ slijedi koncepciju De Vergottinija, ali na mnogo decidiraniji način. Prema njezinu mišljenju »kad je grad pomogao caru protiv buntovni-

⁷ Podrobnosti u L. MARGETIĆ, Neka pravnopovijesna pitanja odnosa između Liburnije i Istre u antici i ranom srednjem vijeku, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zadru, u tisku.

⁸ BENUSSI, op. cit., str. 688—692.

⁹ G. DE VERGOTTINI, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo I, Roma 1924, str. 77—78.

¹⁰ N. KLAJČ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, str. 470.

ka¹¹ Adalberta Koruškog, car mu je za nagradu potvrdio¹² sela kao *res ipsius civitatis*.¹³

Hipotezu da je Kopar od Konrada II dobio 1035. god. sela u koparskom zaleđu iznio je, kao što je poznato, već Bresslau¹⁴ 1884. godine. Tu hipotezu Bresslau je temeljio na uvodnim riječima isprave iz 1035. god. po kojima Koprani mole cara «*quatenus eos ab infortunio et necessitatis oppressione, que pro nostra* (tj. Konrada II) *tollerant* (...) *fidelitate, sustentare*, tj. da ih podrži u nevolji i teškoj nuždi koje podnose zbog vjernosti prema nama«. Bresslau je iz tih riječi zaključio da je Kopar doživio velike nevolje od carevih neprijatelja, pa kako je jedan od carevih neprijatelja u to doba bio i koruški vojvoda Adalberon, te su nevolje morale očito dolaziti od njega.

Ipak, već je Lenel upozorio na to da je predložak, po kojem su te riječi ušle u ispravu, jedna isprava Otona III. Nema, dakle, ni indicija, a još manje dokaza o nekim stradanjima Kopra sa strane Adalberona.

Svakako nije nemoguće da je Konrad II u okviru uporne i uspješne politike slabljenja Mletaka i Adalberona doista obdario Koprane selima u njihovu daljem zaleđu. To bi se dobro slagalo s nekim drugim okolnostima. Naime, 19. svibnja 1027. god. Konrad II je sudio u Veroni u sporu između akvilejskog patrijarha Popona, svoga vjernog pristaše, i Adalberona.¹⁵ Spor je, dakako, dovršen u korist akvilejskog patrijarha. Dalje, 30. prosinca 1028. god. Konrad II potvrdio je svome vjernom pristaši grofu Vilimu velike posjede oko Savinje i Krke koje je on dobio od cara Henrika II i od samoga Konrada II, čime je car bez sumnje želio ojačati položaj svojih vazala u Karentaniji i time neizravno osloboditi Adalberona. U odnosu, pak, prema Mlecima Konrad je II 8. ožujka 1034. god.¹⁶ darovao akvilejskom patrijarhu svu zemlju između Piave i Livenze, dakle srce Furlanije. Time je zadan jak po-

¹¹ Usp. *ibid.* str. 376, gdje se ističe da je »Adalbert digao ustanak protiv cara« i da se to vidi »iz pisma nekoga svećenika wormskom biskupu«. Međutim, iz tog se pisma ne smije nikako zaključiti da je Adalberon doista digao ustanak, već samo to da je Konrad II s najvećim poteškoćama uspio nametnuti svoju volju sinu Henriku i drugima odanim mu velikašima, koji nikako nisu htjeli da se protiv Adalberona poduzima bilo što jer nisu bili uvjereni u njegovu krivnju. Car je proveo svoju volju na saboru samo na osnovi krhke optužbe o kojoj sastavljač pisma izvještava ovo: *Ergo dicunt ipsum Adalberonem confisum Cruvvtatis et Mirmidonibus regie potestati velle resistere* (Priča se (!) da se Adalberon namjeravao (!) usprotiviti kraljevoj vlasti uz pomoć Hrvata i Mirmidonaca). Dakle, Adalberon je bio smijenjen uz optužbu da bi se htio oduprijeti caru, a ne da mu se doista i odupro. Tako to, uostalom, shvaćaju i drugi povjesnici.

Valja naglasiti da je riječ o koruškom vojvodi Adalberonu, a ne Adalbertu. Postojao je, doduše, u to doba vojvoda Adalbert, ali to je druga ličnost, na čelu austrijske marke sve do 1055. godine.

¹² Vergottinijev »concede« N. Klaić shvaća, dakle, kao »potvrdio«. U ispravi stoji »concedimus«. Dakle, prema ispravi Konrad II je »dodijelio« sela, a ne samo potvrdio.

¹³ Car nije »potvrdio sela kao *res civitatis*«. Naime, u ispravi stoji »concedimus (...) *Castronovo medietatem, Fontanam Fuscom* (...) *ubicumque et res ipsius civitatis fuerint* itd«, dakle isprava govori o »drugim stvarima« grada Kopra, uz spomen tih sela. Tako to ispravno shvaća i De Vergottini.

¹⁴ H. BRESSLAU, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Konrad II*, 2. Band, Leipzig 1884, str. 134—135.

¹⁵ Kos, *op. cit.*, str. 47—49.

¹⁶ *Ibid.*, str. 60—61.

sredan udarac patrijaršiji u Gradu i Mlecima. Čini se da je darežljivost prema Kopru imala dvostruki cilj: što jače odvajanje Kopra od Mletaka i jačanje njegove samostalnosti u odnosu na Mletke i Adalberona. Za Konrada II ta su sela bila mrtvi kapital, dok su za Kopar imala životno značenje.

Ukratko, po svemu se čini da Kopar nije dobio sela u svom daljem zaleđu zbog toga što je pretrpio neke štete od Adalberona već je darovnica bila dio smišljenih nastojanja Konrada II da ojača one snage koje su mu mogle poslužiti u njegovoj politici prema Mlecima, Adalberonu i drugim protivnicima.

4. Koparski distrikt bio je, dakle, prilično velik. U njemu su živjeli gotovo isključivo Slaveni, pa zato Koparski statut stanovnike distrikta koji su se bavili poljoprivredom naziva naizmjenice bilo Slaveni (Slavi) bilo seljaci (contadini).

Slavenska sela u zaleđu Kopra uživala su značajnu autonomiju. Njihov je dnevni život bio reguliran mnogim vlastitim pravnim normama. Koparski statut spominje izričito dva velika pravna područja koja su bila autonomno regulirana slavenskim pravnim normama.

Prije svega, sporove u vezi s nekretninama sudilo se *secundum eorum consuetudinem* (prema njihovu pravnom običaju).¹⁷ Osim toga, u svakom selu postoji posebna *consuetudo matrimoniorum* (pravni običaj o brakovima).¹⁸ Sigurno je, međutim, da su ti pravni običaji imali jedinstveno pravno shvaćanje, uzevši ih bar u cjelini, te da su se sa svoje strane duboko razlikovali od koparskoga prava, po kojem je u Kopru glavni oblik braka bio tzv. »brak na istarski način«¹⁹ uz, dakao, brak na mletački način, koji zapravo nije drugo nego izvjesna modifikacija braka što ga poznajemo iz rimskog prava (brak s mirazom). Po svemu se čini da je slavenski tip braka u zaleđu Kopra imao dosta sličnosti u pravom ostalih susjednih slavenskih stanovnika, npr. u okolici Trsta, a taj je sa svoje strane bio, kao što je poznato, jedna varijanta franačkog sustava bračnoga imovinskoga prava zajednice imovine bračnih drugova stečene za vrijeme braka.

Može se postaviti vrlo vjerovatna teza da su slavenski seljaci živjeli po vlastitim propisima i u drugim granama prava, osobito u pogledu utvrđivanja poljske štete, međa i slično.

Svako selo imalo je svoga općinskoga poglavara, gasta i suce. Tako su se, npr., sporovi o nekretninama rješavali pred gastaldima i sucima sela²⁰, s time da je žalba nezadovoljne strane išla koparskom podestatu.

Pravo seljaka na zemlju koju su držali i obrađivali moglo bi se nazvati vlasništvom, shvaćenim kao ukupnost određenih ovlaštenja u odnosu na stvar, u smislu srednjovjekovnoga prava.²¹ Mogli bismo ga vrlo dobro usporediti s

¹⁷ Koparski statut, knj. IV, gl. 31.

¹⁸ Ibid., knj. II, gl. 68.

¹⁹ O tome detaljnije L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, str. 11—38 (II matrimonio all' usanza dell' Istria). Tamo i literatura te diskusije s tezama iznesenim u znanosti.

²⁰ Koparski statut, knj. IV, gl. 3.

²¹ L. MARGETIĆ, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, Stvarna prava, Zagreb, Rijeka, Cakovec 1983, osobito str. 164—165.

pravnim institutom *dominium utile*, izgrađenim od komentatora i vrlo proširenim u srednjem vijeku. Da bi se što bolje zaštitilo »pravog« vlasnika, Slavene se statutarnim odredbama uveliko ograničilo u njihovim pravima raspolaganja nekretninama.

Jedno od najvažnijih ograničenja vlasništva Slavena odnosilo se na zabranu prodaje u slučaju odlaska iz sela:

Želimo iskorijeniti loš pravni običaj Slavena, koji se protivi obim pravnim sustavima, a koji se udomio u nas zbog nemara vlasnika, i zato (...) određujemo da nitko, nakon što je otišao iz sela i predao se u vlast drugog gospodara, nema ovlast raspolaganja nekretninama, već neka one ostanu u cijelosti u vlasti pravoga vlasnika.²²

Iz tih se riječi nedvoumno može zaključiti da su se slavenski seljaci osjećali vlasnicima svojih zemalja, u skladu sa svojim običajnim pravom, s time da su kao takvi sklapali razne poslove otuđivanja. Statut ukida to pravo i stvara novu pravnu situaciju, znatno nepovoljniju za Slavene.

Osim toga, čak i ako se ne seli, slavenski seljak nije mogao potpuno slobodno otuđivati svoju zemlju:

određujemo da Slaven odnosno seljak ne može neku nekretninu ni prodati ni darovati ni na bilo koji način otuđivati nekom drugom osim vlastitom suseljanu istoga sela²³

jer je u protivnom bio kažnjen kaznom od 500 libra u korist općine, sam pravni posao bio je ništav, a protivna je strana uz to gubila novac koji je dala. Riječ je ovrlo staroj odredbi, možda iz sredine XIII stoljeća, jer se u istoj glavi Statuta nalaze izmene i dopune donesene 1318. i 1325. godine. Prema tim novelama, seljak ne može svoje nekretnine ni zalagati ni na drugi način obvezati.

Svakako treba razlikovati dvije vrste sela koparskoga distrikta. Naime, Statut razlikuje *villae communis* (općinska sela) od *villae concivium* ili *divisae* (sela pojedinih građana odnosno podijeljena sela). »Općinska sela« pripadaju općini, tj. koristi i dohoci slijevaju se u općinsku blagajnu, dok »razdijeljena sela« drže pojedini koparski građani. U odnosu na slavenske seljake moglo bi se to izraziti tako da u prvom slučaju kvazifeudalnu vlast nad seljacima ima koparska općina, a u drugom slučaju pojedinci. Početak toga razlikovanja treba tražiti svakako prije 1251. godine, kada je podestat Andrea Zeno zajedno s Velikim i Malim vijećem odredio da oni građani

koji su na dražbi ili privremeno dobili općinska sela²⁴

²² (...) *pravam utriusque iuris inimicam consuetudinem Sclavorum, quae dudum in nostrim partibus dominorum inertia inolevit, eradicare volentes (...) statuimus, ut nullus, postquam exierit a villa et se sub alterius domini dederit potestate, habeat aliquam de rebus immobilibus disponendi facultatem, sed integre in veri domini remaneant potestate.* (knj. IV, gl. 25).

²³ (...) *sancimus ne quis Sclavus vel rusticus utriusque sexus aliquod immobile vendere valeat vel donare vel aliquo modo alienare nisi eiusdem villae proprio convicino* (knj. IV, gl. 26).

²⁴ (...) *qui incantaverint vel in fine habuerint (...) villas comunis* (knj. IV, gl. 28).

smiju dolaziti u ta sela samo pet puta godišnje i samo sa šest konja.²⁵ Čini se da su građani za vrijeme tih posjeta sudili seljacima, bez sumnje zajedno sa seoskim sucima. Naime, odredba nastavlja da

sve kazne i novčane presude treba podijeliti u dva dijela, polovica općini, a druga polovica onima koji ih imaju.²⁶

Začudo, samo nekoliko redaka dalje stoji da

od svih novčanih presuda do kojih dođe prema seljacima općinskih sela gospodar sela ne treba dobiti dio²⁷.

Reklo bi se da je ta glava prilično nespretno izmijenjena poslije 1251, možda upravo 1423. godine.

5. Nije bez interesa razmotriti »teoretsko obrazloženje« kojim je grad Kopar oduzeo vlasništvo nad zemljama Slavenima koji su živjeli u koparskim selima. Evo prvih rečenica odgovarajuće glave:

Premda je od početka svijeta po prirodnom zakonu sve bilo zajedničko jer je bilo malo stanovnika na zemljama, a svatko je mogao prelaziti preko tuđe njive, porastom broja ljudi utvrđeno je po pravu naroda da je »ovo moje, ono tvoje«, a to pravo čini se da ima svoj početak (već) od (samoga) boga, koji je podijelio narode od naroda i plemena od plemena. Nakon toga pridodan je novi zakon pa je određeno i kanonskim i civilnim pravom da nitko ne smije bez posebna odobrenja vlasnika tuđe nekretnine prodati ili darovati ili prenijeti na drugoga na osnovi bilo kojeg prava, a niti ih zadržati za svoju potrebu bez vlasnikove suglasnosti. Zato ni viši crkveni funkcionari ne smiju otuđivati crkvene nekretnine, jer ih se smatra njihovim zastupnicima, a ne pravim vlasnicima.²⁸

Kompilator Koparskog statuta bio je nesumnjivo načitan pravnik koji je dobro poznao suvremena pravna shvaćanja komentatora (postglosatora) i kanonista. Dovoljno je upozoriti na to da su mu bile poznate mnoge regulacije civilnog prava. Da navedemo samo neke:

Knj. II, gl. 10 *non negantis sed probantis debeat probatio prevalere*; ibid. gl. 18 *a domino non opus, sed voluntas consideratur*; ibid. gl. 19 *quod*

²⁵ (...) *quinque vicibus in anno super dictas villas et sex equis tantum in vice* (loc. cit.).

Usp. Vinodolski zakon, član 4: I ošće, onda kda pojde gospodin biskup tada ima poiti s sedmimi koni po jidi osmo valžnik (kada putuje gospodin biskup, tada ima pravo putovati sa sedam konja na teret općine, osmo teretni konj).

²⁶ *omnia banna atque condemnationes debeant dividi in duabus partibus, medietas communi et alia medietas illis qui eos (tj. eas) habuerint.* (loc. cit.).

²⁷ *omnis condemnatio que orietur super villanos villarum comunis, quod domini villarum nullam partem debeat habere* (loc. cit.).

²⁸ Koparski statut, knj. IV, gl. 25: *Cum ab initio Mundi lege naturae omnia forent communia, quoniam raris erat habitator in terris, et uniuicuique liceret per agrum transire alienum, crescente plebis numero, iure gentium distinctum est, hoc est meum, illud tuum, quod ius a Deo videtur habuisse principium, qui populum à populo, et gentes à gentibus separauit; Post haec vero superueniente nouae legis gratia, tam iure canonico, quam civili sancitum est, vt nullus valeat possessiones alterius vendere vel donare vel in alterum aliquo iure transferre absque mandato domini spetiali; nec eas ad suum vsu inuito vero domino retinere; Vnde non liceat etiam Praelatis possessiones ecclesiae alienare, quia Procuratores super eis, et non veri domini iudicantur.*

in alieno loco edificatur, soli domino cedit; ibid. gl. 29 privilegum meretur amittere qui permissa sibi abutitur potestate; ibid. gl. 83 reum facit contumacia presentem; knj. IV, gl. 18 quidquid solo edificatur, solo domini cedit.

Zato nas ne treba čuditi da je kompilator Statuta zamišljao ovakav razvoj prava:

1. faza: sve je svima zajedničko
2. faza: bog razgraničava narode i uvodi pojam vlasništva
3. faza: civilni i kanonski zakoni zabranjuju otuđivati tuđe stvari.

Ovdje nije mjesto analizi porijekla i sadržaja kompilatorove koncepcije vlasničkopravnih odnosa tijekom tisućljetne povijesti čovječanstva. Dovoljno je primijetiti da je po njemu već sam bog kreirao pojam vlasništva, pa prema tome ono ulazi ne samo u pravnu nego i u moralnu i religijsku sferu. Ali, najzanimljivije je svakako to što se kompilator ne slaže s opće prihvaćenim srednjovjekovnim shvaćanjem o podijeljenom vlasništvu, koje su komentatori i teoretski razradili. Poput mnogih drugih pravnika srednjega vijeka, pa i kasnije, npr. ugarskog pravnika Verböczyja, kompilator Statuta iz jasnih ekonomsko-ideološko-političkih razloga nije htio priznati Slavenima seljacima nikakvo stvarno pravo na zemlju, premda su i njemu i drugima činjenice i odnosi koje je vrlo dobro znao proturječiti na tako jasan način da on nije mogao izbjeći da se zaplete u proturječnosti. On pokušava položaj Slavena seljaka usporediti s položajem crkvenih funkcionara, koji također ne mogu otuđivati nekretnine kojima rukuju, ali je ta usporedba posve deplasirana pa za nju ne treba uopće trošiti riječi. Ali, kada kompilator ističe da je koparski grad, odnosno da su koparski građani »*veri domini*«, onda on očito podsvjesno misli na razliku između *dominium directum* i *dominium utiles*. A pogotovo kada Statut zabranjuje Slavenima prodaju nekretnina prilikom odlaska iz sela, odnosno ako se ne sele, kupcima koji nisu suseljani, onda on time očito priznaje da su Slaveni mogli prodavati svoje zemlje uz uvjet da je kupac član iste seljačke općine. Drugim riječima, i po samome Statutu koparski su Slaveni ipak imali određeno stvarno pravo na zemlju, koje su mogli uz određene uvjete otuđivati — bez obzira na to da li će se to pravo nazvati koristovnim vlasništvom, trajnim zakupom, nasljednim zakupom ili drukčije.

Summary

PEASANT COMMUNES ACCORDING TO KOPAR STATUTE FROM 1423

The author analyses the expansion of the Kopar district after the endowment of Konrad II in 1035, and offers new suggestions for the toponyms ubication in this document. Then the author discusses the question of the authenticity of this endowment and comes to a conclusion that it is authentic and that the reason for it was not the reward to the people of Kopar on account of the troubles they suffered from the Duke of Adalberone from Koruška, but that it was a part of a well thought-out plan of Konrad II to weaken Venice and Adalberone.

The author also analyses the news of the autonomy of the Kopar Slavs and establishes that they lived under their own legal system, especially concerning property and marriage rights.

The application of a modern Roman legal conception concerning a unique type of property, which the Kopar Statute uses in relation to Slavs in contrast to the mediæval conception of divided property, was used for a particular expropriation of Slav peasants.

RASPORED RADNIKA S PREOSTALOM RADNOM SPOSOBNOŠĆU

Pravni fakultet u Rijeci
Dr. MARINKO Đ. UČUR, doc.

UDK 351.83
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1 III. 1987

Prava na osnovi invalidnosti, neposredne opasnosti od invalidnosti i izmijenjene radne sposobnosti utvrđena su zakonima. Radnici u organizacijama udruženog rada svojim samoupravnim općim aktima uređuju kako se ta prava ostvaruju. Na putu za realizaciju tih prava stoje brojne prepreke, koje se sve više manifestiraju u uvjetima naglašene nezaposlenosti. Invalidi rada ne smiju doći u teži položaj u odnosu na druge radnike u ostvarivanju prava na osobni dohodak, naknada osobnog dohotka, godišnjeg odmora, mogućnosti napredovanja, neprekidnosti staža osiguranja, zadovoljavanja stambenih i drugih potreba.

Potpuna zaštita radnika od invalidnosti gotovo je nemoguća, pa se prevencijom invalidnosti, kao sistemom mjera, ona pokušava spriječiti ili pak smanjiti.

Pravo je radnika kod kojeg nastupi smanjenje zdravstvene ili radne sposobnosti da radi na svojem poslu ili drugom odgovarajućem poslu, ako prema preostaloj radnoj sposobnosti može bez profesionalne rehabilitacije raditi na tom poslu. Radi se o posebnoj ekonomskoj i socijalno opravdanoj zaštiti određene kategorije radnika, koju treba realizirati u svim oblicima udruženja rada i sredstava.

Za potpunije razumijevanje prava na zaposlenje i raspored radnika s umanjenom radnom sposobnošću nužno je određivanje i razgraničenje pojmova i kategorija koji su u vezi s tim institutom, kao što su radna sposobnost, invalidnost, odgovarajući posao, uvjeti rada i dr.

Najveći broj invalida rada prihvaća bilo kakav posao. Sve je više stihije i slabog vrednovanja živog rada pod pritiskom ekonomističkog pragmatizma. Ovim radom naglašavamo da je pitanje invalida rada klasno pitanje.

1. UVOD

Sistem mirovinsko-invalidskog osiguranja integralni je dio udruženog rada, u kojem društvenoekonomski položaj korisnika bilo kojeg prava u tom osiguranju, a posebno invalida rada, treba u osnovi na bude izjednačen s položajem radnika u radnom odnosu koji nema svojstvo invalida rada.

Uz naglašene probleme nezaposlenosti još težom postaje nezaposlenost ili neadekvatna zaposlenost invalida sa preostalom radnom sposobnošću. Konkurencija je nepravedna: zapošljavaju se i na adekvatna radna mjesta

raspoređuju »zdravi« radnici, a invalidi rada češće primaju različite naknade (po nazivima i iznosima), čekaju raspored na druge odgovarajuće poslove, pa bez obzira na to što njihov broj raste, njihov položaj u praksi ima marginalno značenje.¹

S druge, pak, strane brojnim međunarodnim i nacionalnim pravnim i drugim dokumentima posvećuje se invalidima i drugim invalidnim osobama izuzetna pažnja. Ti dokumenti polaze od toga da se svim invalidima u svijetu osigurava društvena sigurnost i nalažu da njihov radni doprinos čini integralni dio programa društvenog razvoja svake zemlje, a njihov život da teče kao i život drugih ljudi.²

Polazište je zdrav i radno aktivan radnik, jer: »radni čovjek ima pravo na uvjete rada koji osiguravaju njegov fizički i moralni integritet i sigurnost«, »svatko ima pravo na zaštitu zdravlja«, »čovjek ima pravo na zdravu životnu okolinu«, »radnik ima pravo na zdravstvenu i drugu zaštitu i ličnu sigurnosti na radu.«³ Invalid rada ne smije doći u teži položaj zbog toga svojstva od onoga što je imao prije nastupanja invalidnosti (osobni dohodak, naknade, godišnji odmor, mogućnost napredovanja, neprekidnost staža osiguranja, zadovoljavanje stambenih i drugih potreba itd.).

Zapošljavanje radnika-invalida pristupamo kao složenoj društvenoj pojavi s raznovrsnim i mnogobrojnim problemima. Nisu invalidi rada »balast«

¹ MILENKOVIĆ, J., Profesionalna rehabilitacija, zapošljavanje i organizacija udruženog rada u prekvalifikaciji invalida rada, Zbornik: Društveni i stručni aspekti prevencije invalidnosti, Sarajevo, Institut za ergonomiju, 1982. str. 27: »... U svijetu danas živi oko 450 miliona invalidnih lica (svako deseto lice) od čega oko 150 miliona djece ometene u psihofizičkom razvoju... Broj od 250.251 invalida rada u SFRJ iz 1961. godine porastao je do 1980. godine na oko 721.000, od kojih pravo na invalidsku penziju koristi 572.754«; MIHAILOVIĆ, Dobrivoje, Zaštitne organizacije i zapošljavanje, organizacija i kadrovi, 1985. broj 2. str. 56, Beograd: »Od prvih posleratnih godina kada smo imali oko 54.000 invalida, do sada, njihov broj se uvećao za oko 14 puta, a procjenjuje se da će uskoro preći 800 hiljada. Ne ulazeći u razloge nastajanja ove pojave primjetan je ubrzan tok uvećavanja broja invalidnih lica, a posebno invalida rada«; Vidi i npr.: COTA, Z. — RISMONDO, M. Mirovinsko i invalidsko osiguranje, Zagreb, Narodne novine, 1979; ZECO, Sead, Beneficirani staž, Sarajevo, Institut za ergonomiju, 1982; FRIEDMANN — NAVILLE, Sociologija rada, Sarajevo, 1972; STUPAR, Mihailo, Socijalna politika, Beograd, 1963.

² Povelja ujedinjenih naroda (stupila na snagu 24. listopada 1945. godine); Opća deklaracija o pravima čovjeka od 10. XII 1948; Pakt o osnovnim ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, (ratificiran 1971); Konvencije Međunarodne organizacije rada (MOR): broj 102 o minimalnim normama socijalne sigurnosti 1952; broj 48 o međunarodnom uređivanju prava iz invalidskog, starosnog i zdravstvenog osiguranja, 1935; 121 o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalne bolesti (rat. 1970) i Preporuka broj 99 koja se odnosi na stručno osposobljavanje i preosposobljavanje invalida, 1958; Niz međunarodnih ugovora o socijalnom osiguranju i zapošljavanju koje je Jugoslavija zaključila u svrhu zaštite svojih građana u inozemstvu (vidi RISMONDO — ŠIMETIĆ, Zbirka međ. ugovora o soc. osiguranju i zapošljavanju, Zagreb, 1984); Ustav SFR Jugoslavije iz 1974. godine proklamira pravo čovjeka na zdravu životnu okolinu u skladu s ratificiranom Deklaracijom o čovjekovoj okolini (usvojena 1972), Službeni list SFRJ, broj 9/74; Ustav SR Hrvatske, Narodne novine, broj 8/74; Zakon o udruženom radu, Službeni list SFRJ, broj 53/76; član 189 st. 1 alina 4, član 177 st. 4 i 5 u vezi s članom 179, čl. 168 st. 3; i drugi; Zakon o osnovnim pravima iz mirovinsko invalidskog osiguranja, Službeni list SFRJ, 22/83. Republički i pokrajinski zakoni o radnim odnosima; o zaštiti na radu; o mirovinsko-invalidskom osiguranju; o zdravstvenom osiguranju i drugi.

proizvodnje te »oni koji opterećuju produktivnost rada« i »povećavaju socijalna davanja«. Oni su dio organizacije, dio onih što rade i dio onih što žive od rada i rezultata rada, ali i dio klase kao cjeline u Jugoslaviji: nerazdvojni dio i najugroženiji dio. Stvaranje uvjeta za zapošljavanje invalida rada na poslovima i radnim zadacima gdje njihove preostale radne sposobnosti mogu biti iskorištene, bez opasnosti od daljeg pogoršanja zdravstvenih i radnih sposobnosti, nije samo ekonomska već i etičko-humana relacija. Mogućnost statusa radnog odnosa sa preostalom radnom sposobnošću, znači »prižnanje« društva da ono želi invalidima rada vratiti dio njihova generičkog bića i sposobnost vlastitog ispoljavanja suštinskih ljudskih sposobnosti: naglašavajući individualnu i socijalno-grupnu njihovu poziciju. Time se naglašava položaj pojedinog invalida rada, ostvarivanje pojedinačnih prava toga radnika, od kojih ovisi njegov materijalni položaj, njegova osjećanja, društveni ugled i odnos drugih prema njemu i društva u cijelosti.

S druge, pak, strane iz organizacija udruženog rada nerijetko se vrši pritisak na komisijske ocjene radne sposobnosti da radnike s preostalom radnom sposobnošću upute u mirovinu pod motivom da im je u organizaciji udruženog rada teško osigurati odgovarajući posao. U okviru toga, brojna su pitanja koja se mogu samo interdiciplinarno utvrditi i analizirati, te tako pokušati na njih dati što potpuniji odgovor.

Izdvajanje pitanja nastavka rada invalida i njihova rasporeda na odgovarajuće poslove u organizacijama udruženog rada, u ovom radu, samo je pokušaj da se iz složenog i društveno značajnog kompleksa problema invalida rada u okviru mirovinsko-invalidskog osiguranja naglase ona pitanja koja se često postavljaju u praksi organizacija udruženog rada i zajednica mirovinsko-invalidskog osiguranja, ili ih još češće postavljaju sami invalidi rada u vezi s pravom, obavezom i mogućnostima rasporeda invalida rada u osnovnoj organizaciji u kojoj su u radnom odnosu, obaveza i mogućnost rasporeda invalida rada i jedne u drugu organizaciju udruženog rada (ili radnu zajednicu), u okviru iste ili druge radne odnosno složene organizacije udruženog rada. Još je interesantnije analizirati mogućnost (a i obavezu) zapošljavanja invalida rada u drugu osnovnu organizaciju (radnu zajednicu) koja nije udružena u navedene organizacije.

Naglašena kompleksnost i integralnost ovog pitanja, dakako, zahtijeva više prostora nego što ga autor ima na raspolaganju, pa uz ostale okolnosti i to je razlogom njegove nepotpune obrade.

2. PRAVA I OBAVEZE U PREVENCIJI INVALIDNOSTI

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada imaju pravo i dužnost da, u skladu sa samoupravnim sporazumom o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji, zakonom, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima osiguravaju »... zaštitu invalida rada i drugih invalidnih osoba osiguravanjem njihove prekvalifikacije odnosno dokvalifikacije i po-

³ Ustav SFR Jugoslavije — cit., član 161, 162, 168 i 192.

slova odnosno radnih zadataka na kojima mogu raditi prema izvršenoj pre-kvalifikaciji odnosno dokvalifikaciji«. ⁴ Samoupravnih općim aktom kojim se uređuje radni odnos mora biti uređena »zaštita invalida te drugih invalidnih osoba«.

Samoupravno uređivanje prava i dužnosti uvjetovano je multidisciplinarnim i interdisciplinarnim istraživanjem i praćenjem brojnih elemenata, kategorija i pojmova, a posebno uvjeta rada radnika u organizacijama udruženog rada u kojima se obavljaju poslovi i radni zadaci što zahtijevaju posebnu zaštitu i sigurnost rada i radnika zbog mogućnosti smanjenja ili gubljenja radne sposobnosti. ⁵ Zakonitosti radnih procesa treba više usmjeravati i potčinjavati zahtjevima humanizacije i otklanjanju štetnih utjecaja na rad i radnika.

Invalidnost dobiva u sve većoj mjeri karakter najozbiljnije društvene patološke pojave. Radnu sposobnost radnika treba sačuvati i produžiti njegovu angažiranost do zakonom određenog maksimuma kako bi se garantirala socijalna sigurnost, veći standard radnika, rad učinio lakšim i manje štetnim za zdravlje i tu sposobnost.

Promjene u sferi tehnologije nezaobilazan su uvjet za opstanak i održavanje konkurentnosti brojnih organizacija udruženog rada. Sve te promjene u procesu rada moraju se usmjeravati i potčinjavati zahtjevima humanizacije rada i dokidanja različitih štetnih utjecaja te osiguranja uvjeta za što veći psihički i fizički integritet svih radnika. Razvijat će se novi poslovi za znatno štetnijim djelovanjem, koji utječu na smanjenje radne sposobnosti radnika, oštećivat će zdravlje i radnikove radne sposobnosti, a mjere zaštite na radu moći će više ili manje pomoći, stvarajući privid neutraliziranja negativnih posljedica rada i uvjeta rada.

2.1. Potpuna zaštita radnika od invalidnosti gotovo je nemoguća. Zato govorimo o *prevenciji invalidnosti* kao sistemu mjera kojima se sprečava ili, pak, smanjuje nastanak invalidnosti. Navedeni sistem mjera unaprijed se planira i programira kao složena organizirana društvena djelatnost utemeljena na humanističkim osnovama i procesu oslobađanja rada od neželjenih rizika. Te mjere su: zaštita radnika i unapređenje životne i radne okoline, zdravstvena zaštita i unapređenje medicine rada, zaštita radnika na radu, sigurnost mjera i sredstava zaštite na radu i njihova primjena na svim poslovima i radnim zadacima, a posebno ondje gdje je veća opasnost od nastupanja invalidnosti i sl. Sa prevencijom invalidnosti susrećemo se već prilikom zasnivanja radnog odnosa postavljajući i utvrđivajući određene posebne uvjete koje mora radnik posjedovati da bi se zaposlio i rasporedio na određene poslove i radne zadatke.

Cilj prevencije invalidnosti jeste sprečavanje ili maksimalno neutraliziranje uzroka invalidnosti. Uzroci su brojni, kako medicinski tako i nemedicinski. U medicinske ubrajamo: bolest i profesionalna oboljenja, a u nemedicinske: povrede na radu i izvan rada, socijalne i druge uzroke koji utječu na dezintegraciju zdravlja i radne sposobnosti.

⁴ Zakon o udruženom radu — cit.: čl. 189 st. 1 al. 4 u vezi s članom 179 st. 2 i 3 (t. 6).

⁵ Discipline koje se ovim problemom bave su ergonomija, sociologija, psihologija, medicina, tehnika, pravo i dr.

Prevenција invalidnosti podrazumijeva eliminiranje negativnih posljedica teških uvjeta rada, zastarjele i prljave tehnologije, loše organizacije rada, neracionalno korištenje živog rada, itd., što podrazumijeva i odgovornost za ljude, za sredstva i zdravu okolinu (prilagođavanje mjesta rada, saniranje radne okoline, preventivno liječenje i sl.).

Zdravstvena zaštita znači očuvanje i unapređenje zdravlja radnika, njegove životne i radne okoline kao osnovnog uvjeta za razvoj njegovih bioloških i stvaralačkih sposobnosti i reprodukcije, socijalne sigurnosti i blagostanja, povećanja produktivnosti rada i drugog.

Zaštitu na radu, kao element prevencije invalidnosti valja promatrati kroz proces organiziranja, provođenja i unapređenja uporedo s organiziranjem i unapređenjem procesa proizvodnje, tehnološkog procesa i procesa rada uopće, uz primjenu suvremenih tehničkih, obrazovanih i zdravstvenih, pravnih, ekonomskih, socijalnih i drugih mjera.⁶

Između zaštite na radu shvaćene na suvremen način i zdravstvene zaštite ne postoji granica, tj. uporedo se ispleću utjecaji: rada, sredstava rada, materijala, organizacije rada, međuljudskih odnosa, radne i opće kulture, loše tehnologije, zagađenog zraka, vode, hrane i sl.).

Zbog svega navedenog, prevencija invalidnosti, strogo uzevši, i nije kategorija samo invalidskog osiguranja, nego i zdravstvene zaštite i zaštite na radu. No, ako se i poriče ovako lociran njen karakter, onda to ne umanjuje svrhu koja se želi postići mjerama prevencije invalidnosti. Dio toga je u propisima o mirovinsko-invalidskom osiguranju, kojima se ustanovljava pravo osiguranika na zaposlenje i prekvalifikaciju odnosno dokvalifikaciju te za slučaj »prijeteće« opasnosti od nastanka invalidnosti u vezi s radom na odgovarajućem poslu, tj. za slučaj kada je zbog zaštite radne sposobnosti osiguranika neophodna promjena radnog mjesta. Taj slučaj uvjetuje tzv. »izmijenjenu radnu sposobnost« — što znači da kod osiguranika ne postoji invalidnost, ali on ne može »zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju obavljati poslove odnosno radne zadatke na koje je bio raspoređen, a može obavljati poslove odnosno radne zadatke u osnovnoj organizaciji koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi, i to bez prekvalifikacije ili dokvalifikacije«.⁷

⁶ Vidi zakone o zaštiti na radu republika i pokrajina. Tako Zakon o zaštiti na radu, Narodne novine, 10/83.

⁷ »Radi stvaranja uvjeta za provođenje prevencije invalidnosti, osigurava se raspoređivanje radnika koji rade na poslovima odnosno radnim zadacima na kojima postoji opasnost od nastupanja invalidnosti, a i radnika s izmijenjenim radnim sposobnostima koji nemaju status invalida rada, na odgovarajuće poslove odnosno radne zadatke na način utvrđen samoupravnim sporazumom, u skladu s društvenim dogovorom i zakonom.« (Član 37 stav 3 Zakona o osnovnim pravima iz mirovinskoga i invalidskog osiguranja, Službeni list SFRJ, 23/82); »Neposredna opasnost od invalidnosti, prema ovom zakonu, postoji kada pri obavljanju određenih poslova odnosno radnih zadataka uvjeti rada, bez obzira na mjere zaštite na radu koje se primjenjuju ili se mogu primjenjivati, utječu na zdravstveno stanje i radnu sposobnost osiguranika u tolikoj mjeri da je prijeko potrebno, radi sprečavanja nastanka invalidnosti, rasporediti ga na druge poslove i radne zadatke.« (član 42 Zakona o mirovinskom i invalidskom osiguranju, Narodne novine SRH, 26/83).

Neposredna opasnost od nastanka invalidnosti jedan je od temelja za stjecanje prava na mirovinsko invalidsko osiguranje, kao što je istovremeno osigurani rizik. Pretpostavlja se sistematsko postupanje organa i organizacija u primjeni mjera što ranijeg otkrivanja prvih i većinom nezamjetljivih i prikrivenih znakova bolesti ili oštećenja kod radnika za kojeg je utvrđeno da mora promijeniti radno mjesto kako ne bi nastupila invalidnost.⁸

3. REGULIRANJE I OSTVARIVANJE PRAVA NA RASPORED

Odredene kategorije i pojmovi, navedeni u ovom radu, u prvom su redu dio mirovinskog-invalidskog osiguranja (odnosno sistema socijalnog osiguranja u širem smislu), preciznije — to je dio invalidskog osiguranja u skupu društveno verificiranih mjera kojima se, u okviru opće socijalno ekonomske politike društva, osigurava radnicima zaštita u slučaju gubitka i smanjenja radne sposobnosti. To se ne može riješiti samo propisivanjem obaveze organizacijama udruženog rada da zadrže na radu svakog radnika kojem je nastankom invalidnosti umanjena radna sposobnost, već odbacivanjem prigovora da to sprečava promjene u sferi tehnologije, koje su nezaoobilazni uvjet za opstanak i održavanje konkurentnosti organizacija udruženog rada.

Ostvarivanje prava invalida rada na osnovi preostale radne sposobnosti jedno je od glavnih opredjeljenja i novog sistema mirovinsko-invalidskog osiguranja. Odnosi u toj oblasti sastavni su dio odnosa u udruženom radu koj se zasnivaju na samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima u stjecanju, raspoređivanju i upravljanju dohotkom u osnovnoj organizaciji udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.⁹ To dosljedno »preuzimaju« republički i pokrajinski zakoni o radnim odnosima utvrđujući pravo radnika kod kojeg nastupi smanjenje zdravstvene ili rad-

⁸ Prevencija invalidnosti važna je i nezamjenjiva djelatnost u sprečavanju tzv. »stečene invalidnosti«, a njena učestalost je znatna: od 1982. do 1985. godine utrošeno je 5,386.015,00 dinara za prevenciju invalidnosti u SIZ-u MIO u SR Hrvatskoj (bez sredstava organizacija udruženog rada).

Zastupljenost ocjena invalidskih komisija u SR Hrvatskoj u razdoblju 1980—1984. ovakva je:

POSTOTAK OCIJENJENIH			
Godina	Neposredna opasnost nastanka	Izmijenjena radna sposobnost	Potrebna prekvalifikacija odnosno dokvalifikacija
1980.	1,65	—	3,18
1981.	2,00	—	3,61
1982.	2,62	—	2,94
1983.	2,44	0,19	3,10
1984.	2,07	3,85	2,70

Izvor: »Radničke novine« Zagreb, br. 7, od 3. II 1986.

⁹ Ustav SFRJ — cit. član 163.

ne sposobnosti da radi na svojem ili drugom odgovarajućem poslu ako prema preostaloj radnoj sposobnosti može, bez profesionalne rehabilitacije, raditi na tome poslu.¹⁰

Imajući u vidu stanje invalidnosti i opće zdravstveno stanje, u teoriji se govori o zapošljavanju invalida rada »pod općim uvjetima« i »pod posebnim uvjetima«. Zapošljavanje »pod općim uvjetima« slučaj je kada prema stanju invalidnosti i preostaloj radnoj sposobnosti i prema općem zdravstvenom stanju invalid može da radi pod istim uslovima kao i ostali radnici, a pod posebnim uslovima, kad je potrebno prilagođavanje poslova za rad invalida.¹¹

Pravo na zaposlenje u sistemu mirovinsko-invalidskog osiguranja utvrđeno je kao zakonsko pravo određenog osiguranika pod uvjetima što ih određuje zakon. Osnovni uvjeti koje osiguranik mora ispuniti da bi mu se priznalo pravo na zaposlenje (koje se obavezno osigurava) utvrđuje zakon: da postoji osnova za stjecanje prava, da postoji relevantna preostala radna sposobnost, a ako je pravo na raspored na druge poslove uvjetovano prekvalifikacijom odnosno dokvalifikacijom, i da osiguranik nije navršio određene godine života. (U ovom radu ne govori se o pravu na zaposlenje ako je ono uvjetovano prekvalifikacijom odnosno dokvalifikacijom.)

Pravo na zaposlenje obavezno uređuju radnici samoupravnim općim aktima koji moraju biti u skladu sa zakonom, samoupravnim sporazumom, Statutom i društvenim dogovorom. To podrazumijeva i utvrđivanje postupka rasporeda odnosno zapošljavanje invalida rada na odgovarajuće poslove i radne zadatke (preventivne mjere, odnosi radnik-porodica-organizacija, zadaci stručnih službi, organa, međusobni odnosi u radnoj i složenoj organizaciji, u zajednici mirovinsko-invalidskog osiguranja, informiranja, zaštita prava i dr.).

Smisao (cilj) toga prava leži u tome da se osiguranici, koji unatoč invalidnosti što ih je zadesila imaju privredno relevantnu sposobnost za rad na odgovarajućem poslu, prerano ne isključe iz profesionalne aktivnosti, već da u organiziranom i zaštićenom zaposlenju uz eventualnu prekvalifikaciju, ili dokvalifikaciju, koriste tu svoju preostalu radnu sposobnost, kada je to opravdano i za njih, ali i s društvenog i ekonomskog gledišta. Osiguravanje rada na odgovarajućem poslu, na kojem će prema preostaloj radnoj sposobnosti invalidi rada moći da rade, određuje rad s normalnim radnim naporom i učinkom, bez opasnosti da će takvim radom biti ugroženo zdravstveno stanje radnika invalida te da on u radnom i društvenom životu zadrži prijašnji životni standard i da ga uvećava, da tim radom stječe nova i veća prava, u skladu s principima uzajamnosti i solidarnost, ponajprije svojim neposrednim (živim, tekućim) radom.

Navedene Ustanove obaveze ne ostvaruju se u svim organizacijama udruženog rada zbog toga što u znatnom broju organizacija udruženog rada ima velik broj invalida rada koji nisu raspoređeni na adekvatne poslove i radne zadatke, jer takvih poslova u tim organizacijama nema, a i one koje

¹⁰ Zakon o radnim odnosima radnika u udruženom radu, Narodne novine SRH, član 76.

¹¹ POPOVIĆ, Teofilo, Radno pravo, Beograd, 1980.

imaju takve poslove nisu ih tako »kategorizirale«; zatim, velik je broj radnika s preostalom radnom sposobnošću bez ikakve stručne spreme, a potrebna su i znatna sredstva, medicinska rehabilitacija, organizacija rada na određenom mjestu ili kod kuće radnika, itd.¹²

Utvrđene obaveze su u prvom redu obaveze organizacija udruženog rada, koje nitko drugi u društvu ne može »preuzeti« te riješiti adekvatnije i s većim interesom za prevenciju invalidnosti, za adekvatno angažiranje invalida rada u radnom procesu, bez obzira na to što u uvjetima velike nezaposlenosti organizacije udruženog rada lakše dolaze do »novih kvalificiranih i zdravih radnika« te na taj način izostajanje s posla invalida rada po bilo kojoj osnovi proglašavaju »krivcem« nekonkurentnosti, nemogućnosti adekvatne organizacije i slabih poslovnih rezultata.

Čini se najvažnijim, ako već nastane invalidnost, da se kod radnika pravilno ocijeni preostala radna sposobnost, jer od toga ovisi koji je fond radnog vremena s kojim će radnik s tom sposobnošću raditi, odnosno koji su to »drugi odgovarajući poslovi odnosno radni zadaci koje može obavljati u rasporedu na te poslove u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili zapošljavanjem u drugoj organizaciji udruženog rada odnosno radnoj zajednici. To vrijedi za sve radnike bez obzira na godine života i dužinu mirovinskog staža, sve dok ne ispune uvjete za stjecanje prava na starosnu mirovinu«.¹³

Organizacija udruženog rada dužna je invalidu rada osigurati nastavak rada »uz uvjete i na način koji su utvrđeni samoupravnim aktom organizacije, u skladu sa zakonom.«¹⁴ »Ako zbog prirode djelatnosti u osnovnoj organizaciji nema odgovarajućih poslova odnosno radnih zadataka na koje bi se radnik invalid rasporedio« obaveza osnovne organizacije udruženog rada može se izvršiti i u drugoj radnoj odnosno složenoj organizaciji udruženog rada.«¹⁵

Raspored invalida rada koji nema stručnu spremu za poslove i radne zadatke na kojima je radio prije invalidnosti uvjetovan je osiguranjem poslova i radnih zadataka za koje ima stručnu spremu. Bez obzira na to što je brojnim heteronomnim i autonomnim normama propisano posjedovanje odgovarajuće stručne spreme kao uvjet za zasnivanje radnog odnosa i za raspored radnika u toku trajanja radnog odnosa, brojni su slučajevi u praksi koji te norme ne poštuju. Razlozi su još brojniji. No, kad već dođe do invalidnosti, onda tu praksu treba eliminirati, bez obzira na to što će biti slučajeva da se invalid rada, uz svoju suglasnost, rasporedi na poslove i radne zadatke za koje se traži stručna sprema niža od one koja odgovara poslovima i radnim zadacima za koje se osigurava zaposlenje.

Raspored radnika s preostalom radnom sposobnošću uvjetuju: mjesto rada, način odlaska na posao i povratak s posla, raspored radnog vremena

¹² Ustav SR Hrvatske, cit. čl. 238 i 240.

¹³ Zakon o mirovinskom i invalidskom osiguranju (Hrvatske) — cit. član 51 sta 1.

¹⁴ Isto — čl. 53 st. 1.

¹⁵ Uporedi odredbu člana 180 Zakona o udruženom radu, cit.

i drugi elementi;¹⁶ kada organizacija rada, vrste poslova i drugi zakonom i samoupravnim općim aktima propisni uvjeti dozvoljavaju invalidi rada ih mogu obavljati na izdvojenim mjestima rada i kod kuće invalida rada.¹⁷ Sve je usmjereno na to da invalid rada ostane u radnom odnosu, jer postupanje koje invalida rada liševa mogućnosti da radi i radom pribavlja sredstva za život narušavanje je načela prava na rad, kao jednog od osnovnih prava čovjeka u društvu i radnika u radnom odnosu, a to pravo »predstavlja ne samo princip nego i jedno od osnovnih prava radnog čovjeka...¹⁸ Radi se o posebnoj ekonomskoj i socijalno opravdanoj zaštiti određene kategorije radnika, koju treba realizirati u svim oblicima udruživanja rada i sredstava, bez zatvaranja i egocentrizma.

Neadekvatan raspored radnika s preostalom radnom sposobnošću najčešće se očituje rasporedom na manje vrednovana radna mjesta, sa slabim ili nikakvim izgledom za napredovanje, što je prvi korak k umirovljenju.

Za potpunije razumijevanje toga instituta nužno je da se podsjetimo kako je radnik dužan prihvatiti obavljanje svih poslova koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi i drugim radnim sposobnostima, a na koje je raspoređen u skladu s odredbama samoupravnog općeg akta, te da je raspored posljedica utvrđenih potreba rada, procesa rada i utvrđenog programa rada određene organizacije.

Samoupravni akti kojima se uređuje pitanje rada i rasporeda radnika s preostalom radnom sposobnošću moraju biti usklađeni sa zakonom u vremenu u kojem se ti odnosi uređuju, pravovremeni i ažurni u svim dimenzijama. U tim aktima u prvom redu treba regulirati uvjete i način izvršenja obaveze radnika da invalidu rada osiguraju takav posao i uz takve uvjete da može izdržati konkurenciju »zdravih« da se utvrde takvi normativi rada koji će invalidu rada omogućiti njegovu psihološku rehabilitaciju i što potpuniju reintegraciju u društvenu sredinu, uz zadržavanje osobne sigurnosti i dostojanstva. Tim samoupravnim općim aktima uređuju se pitanja prevencije pogoršavanja invalidnosti, organizacije radnog vremena, adaptacije uvjeta i sredstava rada, odmori, postupanje organa i drugo. U vezi s tim valja istaći i značenje vođenja odgovarajućih evidencija i izvještaja (o radnom mjestu, radnom vremenu, osobnom dohotku, mjerama i sredstvima zaštite na radu, o promjenama u toku trajanja radnog odnosa i sl.). Radi se o konkretizaciji prava u okviru zakonom delegiranih nadležnosti, ali i drugih, što ta prava čine sadržajnijim, specifičnijim i životnijim, pa i pod prijetnjom sankcije.¹⁹

---

¹⁶ »Invalidi rada kojima je za odlazak na rad i povratak s rada potreban prijevoz, a zbog invalidnosti i stupanja tjelesnog oštećenja ne mogu se služiti sredstvima javnoga prometa upućuju se na zaposlenje samo ako im je osiguran poseban prijevoz, a izvan mjesta stalnog boravka invalid rada može se upućivati samo s njegovim pristankom« — član 37. Statuta zajednice mirovinsko-invalidskog osiguranja radnika Hrvatske, Narodne novine, 31/83.

¹⁷ Detaljnije UCUR, Marinko, Rad na izdvojenim mjestima rada, Zbornik Radni odnosi u udruženom radu, Pravni fakultet, Zagreb, 1982, str. 145.

¹⁸ BALTIĆ — DESPOTOVIĆ, Osnovi radnog prava Jugoslavije, Beograd, 1976, str. 139.

¹⁹ Uporedi odredbe člana 43, 179 st. 6, 190 st. 1 i 2, 179 st. 3, 232 st. 2 i člana 652 Zakona o udruženom radu (cit.).

Na istim osnovama uređuju se pitanja rasporeda radnika s preostalom radnom sposobnošću u drugu organizaciju ako u »matičnoj« organizaciji uvjeta za taj raspored nema. U tome slučaju pojavljuju se veći broj subjekata. Pored organizacije udruženog rada, tu su samoupravne interesne zajednice: mirovinsko-invalidskog osiguranja zapošljavanja, zaštite zdravlja i zdravstvenog osiguranja. Međutim, osnovna organizacija udruženog rada ostaje ona najznačajnija ćelija koja će taj problem uređivati i realizirati.

3. ODREĐIVANJE I RAZGRANIČAVANJE POJMOVA I KATEGORIJA

Za potpunije razumijevanje prava na zaposlenje i raspored radnika s umanjenom radnom sposobnošću nužno je određivanje i razgraničavanje pojmova i kategorija koji se u sistemu mirovinsko invalidskog osiguranja najčešće javljaju u vezi s pravom na raspored na temelju invalidnosti. To su ponajprije: pojam radne sposobnosti, neposredna opasnost od invalidnosti, invalidnost, smanjenje radne sposobnosti, preostala radna sposobnost, odgovarajući posao, uvjeti rada i drugi.²⁰

3.1. *Radna sposobnost* jedno je od najvećih dobara od kojih zavisi radnikova egzistencija i egzistencija njegove porodice. Ona mu omogućava da se dokazuje i ispoljava u procesu rada koji je njemu svojstven. »Pod sposobnosti prema radu mi razumijemo cjelokupnost fizičkih i duhovnih sposobnosti kojima raspolaže organizam, živa ličnost čovjeka i koje stupaju u dejstvo svaki put kada on proizvodi kakve upotrebne vrijednosti.«²¹

Ljudi se na radu razlikuju jedan od drugoga prije svega po svojim mnogobrojnim sposobnostima, vještinama, znanju i motivaciji, koji se ispoljavaju u procesu rada. »Radna sposobnost čovjeka je društveno-istorijska kategorija, mjerilo i uslov potencijalnog i stvarnog aktiviteta čovjeka kao jedinke, određene društvene grupe ili kategorije stanovništva kao intergralnih dijelova globalnog društva.«²²

Kada je riječ o radnoj sposobnosti invalida rada, onda oni mogu imati neke sposobnosti za obavljanje određenih poslova veće od »neinvalidnih« radnika. Pojačanom marljivošću i natprosječnim zalaganjem, upornim uvježbavanjem pojedinih radnih operacija nadoknađuju onaj dio radne sposobnosti koji je smanjen.²³ Invalid rada je u prvom redu čovjek, radnik, pa tek onda invalid.

²⁰ U definiranju i razgraničenju pojedinih pojmova i kategorija upućuje se na Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu, Zakon o osnovnim pravima iz mirovinskog invalidskog osiguranja, republičke zakone o mirovinsko-invalidskom osiguranju, propise iz oblasti zaštite na radu, o radnim odnosima i druge, kao i konvencije i preporuke MOR-a (npr. Preporuka broj 99 od 1. VI 1955 — ratificirana Odlukom SIV-a R.s. broj 147 od 24. 09. 1957, a objavljena u Službenom listu SFRJ — MUIDS 5/58).

²¹ MARKS, K. — ENGELS, F. — Sočinjenja, tom XVII, Moskva, 1937, str. 185.

²² TRNINIĆ, Veselin, Kadrovska politika i profesionalni radni vijek radnika, Organizacija i kadrovi, Beograd, 1975, broj 3.

²³ MANDIĆ, Ivan, Kadrovska politika i odnosi u udruženom radu, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 131.

Od pojma »radna sposobnost« treba razlikovati pojam »radna sposobnost stečena radom«, kao rezultat priznavanja određene stručne osposobljenosti za rad u jednoj osnovnoj organizaciji radniku koji nema stručnu spremu, po postupku i na način određen samoupravnim općim aktom u skladu sa zakonom.

U postupku ostvarivanja prava radnika s umanjenim radnim sposobnostima dolazi i do tzv. ocjene radne sposobnosti, što podrazumijeva usklađivanje i odmjeravanje biološkog potencijala organizma izraženog psihofizičkom sposobnošću te zahtjeva radnih operacija (prije svega), pojedinačnih i zajedničkih poslova i radnih zadataka, te uvjeta koje ti zahtjevi postavljaju.

3.2. Pravovremeno i adekvatno raspoređivanje radnika na poslove gdje nema *opasnosti od nastupanja invalidnosti* ima svoje duboke ekonomske, pravne, sociološke, psihološke i humane razloge. Na taj način otklanja se opasnost da radnik izgubi sposobnost za rad. Raspored na navedene poslove jedan je od elemenata u procesu oslobađanja rada. Zbog toga je shvatljiv strah radnika od invalidnosti i nesigurnosti koja s njom dolazi, bez obzira na garanciju prava na raspored na druge poslove u cilju zaštite radnikova zdravlja i preostale radne sposobnosti od daljeg pogoršavanja zdravstvenog stanja i potpunog gubitka radne sposobnosti, te bez obzira na druga prava po toj osnovi. (O ovome je govoreno detaljnije u prvom dijelu rada).

3.3. *Invalidnost* je jedan od temelja i osiguranih rizika za stjecanje prava u mirovinsko-invalidskom osiguranju. To je određeni stupanj nesposobnosti za rad za određene profesionalne aktivnosti, kao neumitna posljedica života i rada čovjeka, s velikim brojem uzroka nastupanja invalidnosti. Oni se »standardno« diferenciraju na medicinske i nemedicinske uzroke (bolesti i povrede (ozljede)), profesionalne bolesti, socijalne i druge uzroke koji utječu na dezintegraciju zdravlja i radne sposobnosti.²⁴

Za razliku od privremene nesposobnosti za rad, koja je regulirana u »režimu« zdravstvene zaštite odnosno zdravstvenog osiguranja, invalidnost je trajno (konačno) stanje smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, kao posljedica naprijed navedenih uzroka izazvanih profesionalnim, biološkim, psihičkim, socijalnim i drugim utjecajima i promjenama kod radnika. Najčešće stanju invalidnosti prethodi kraće ili duže vremensko razdoblje privremene nesposobnosti odnosno spriječenosti za rad zbog liječenja, medicinskog ispitivanja ili medicinske rehabilitacije.

Dokle god radnik može raditi na bilo kojim poslovima i radnim zadacima u »svojoj« organizaciji za čije se obavljanje traži stručna sprema koju on ima, kod njega nema invalidnosti. To proizlazi i iz zakonske definicije da invalidnost »postoji kada kod osiguranika zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju uzrokovanih povredom na radu, profesionalnom bo-

²⁴ Društveni aspekti prevencije invalidnosti, Zbornik — cit. str. 130; »Bolesti u cjelini učestvuju sa 85%, povrede na radu sa 5%, povrede izvan rada sa 7% dok oko 3% ukupnih uzroka nije dovoljno identificirano« — Vijeće Saveza sindikata Jugoslavije, Problematika invalidnosti u udruženom radu, Beograd, januar 1985; Procjenjuje se da će 1990. godine u SR Hrvatskoj biti 169.216 invalidskih korisnika mirovine (iz sam. sporazuma o osnovama plana SIZ-a MIO radnika od 1986—1990).

lešću, povredom izvan rada ili bolešću, koje se ne mogu otkloniti liječenjem ili mjerama medicinske rehabilitacije, nastane smanjenje ili gubitak radne sposobnosti za obavljanje poslova odnosno radnih zadataka na koje je bio raspoređen i što ih je obavljao prije nastanka invalidnosti, a i za obavljanje poslova odnosno radnih zadataka u osnovnoj organizaciji koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi odnosno radnoj sposobnosti stečenoj radom.« (podvrkao M. U.)²⁵

3.4. *Smanjenje radne sposobnosti* postoji kada osiguranik s normalnim radnim naporom koji ne ugrožava njegovo zdravstveno stanje ne može više puno radno vrijeme raditi na poslovima odnosno radnim zadacima prema kojima se ocjenjuje invalidnost.

3.5. *Preostala radna sposobnost* postoji kada osiguranik kod kojeg je utvrđeno smanjenje radne sposobnosti može raditi najmanje polovicu punoga radnog vremena na poslovima odnosno radnim zadacima na koje je bio raspoređen i koje je obavljao prije nastanka invalidnosti, a i na poslovima, tj. radnim zadacima koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi odnosno radnoj sposobnosti stečenoj radom; isto tako, radnik može raditi puno radno vrijeme na drugim poslovima odnosno radnim zadacima, sa prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom ili bez njih.²⁶

3.6. *Odgovarajući posao* jeste specifičan, poseban, izdvojeni termin od termina »posao«, »rad« uopće, bilo kakav rad. To je »posao odnosno radno mjesto« na kojem je osiguranik sposoban da s radnim naporom koji ne pogoršava stanje njegove invalidnosti i sa normalnim radnim učinkom radi određeno radno vrijeme prema preostaloj radnoj sposobnosti.«

Pri određivanju drugoga odgovarajućeg posla uzimaju se u obzir i stručna sprema, radno iskustvo, stupanj općeg obrazovanja, eventualno tjelesno oštećenje osiguranika, uvjeti rada na drugom poslu, intelektualne i profesionalne sposobnosti invalida, udaljenost mjesta rada od mjesta stanovanja, uvjeti dolaska na posao i odlaska s posla, interesi i želje radnika i dr.

Taj pojam dopunjuje i *pojam »svoj posao«*. Pod njim se podrazumijeva posao na kojem je osiguranik radio neposredno prije nastupanja invalidnosti, odnosno propisom određeno vrijeme prije nastupanja invalidnosti.

3.7. *Uvjeti rada* su širok pojam, čiji sadržaj čini radna okolina, što u najširem smislu obuhvaća sve povoljne, nepovoljne, otežavajuće, štetne i opasne utjecaje koji prate radnika u toku obavljanja poslova i radnih zadataka, zatim intenzitet rada, zamor i iscrpljujući rad, organizacija rada i posljedice koje je prate. Uvjeti rada su promjenjiva kategorija, negdje brže, radikalnije i izraženije uvjetovana razvojem tehnike i tehnologije.

Postoji teži i lakši uvjeti rada, sigurni i manje sigurni, s jednostavnim i složenim radnim operacijama, s više ili manje štetnosti za zdravlje radnika i njegovu radnu sposobnost, uvjeti rada na otvorenom i zatvorenom prostoru, pod zemljom, u vodi, vlazi, pari, na visinama, uz kemijske, fizikal-

²⁵ Zakon o mirovinsko-invalidskom osiguranju u SR Hrvatskoj — cit. — čl. 40 st. 1 i Zakon o osnovnim pravima... cit. čl. 33 st. 1; vidi i čl. 14 st. 1 Zakona o osnovnim pravima iz mirovinskog i invalidskog osiguranja, Sl. list SFRJ, 35/72, 18/76, 58/76. i 22/78, koji daje tzv. opću definiciju invalidnosti.

²⁶ Zakon o mir. inv. osiguranju — cit. čl. 40 st. 3.

ne i biološke opasnosti, nepovoljne klimatske faktore, s uspješnijim ili manje uspješnom zaštitom na radu, zdravstvenom zaštitom, te oni koji zahtijevaju razne oblike skraćivanja radnog dana, rekreacije, odmora i slično.

Zato se u teoriji i u zakonodavstvu govori o poslovima i radnim zadacima s posebnim uvjetima rada, koji i uz primjenu propisanih zaštitnih mjera na radu predstavljaju opasnost za život ili zdravlje radnika, odnosno njihovo štetno dejstvo na zdravlje i radnu sposobnost radnika nije otklonjeno ili se ne može otkloniti primjenom propisanih i opće priznatih mjera zaštite na radu. Oni su najčešće uzrokom invalidnosti kao jednog od najsloženijih društveno-ekonomskih i socijalnih problema.

3.8. *Invalid rada* je osiguranik koji je na temelju invalidnosti stekao neko pravo iz invalidskog osiguranja. »Invalid je osoba kojoj su izgledi da osigura i zadrži odgovarajuće zaposlenje, i da u njemu napreduje znatno smanjeni zbog propisano priznate fizičke i mentalne mane.«²⁷

Invalid rada može biti samo osoba koja je prerano izgubila ili joj je prerano smanjena radna sposobnost zbog uzroka neposredno vezanog za rad ili drugu radnu aktivnost.

Gubitak radne sposobnosti slučaj je kada kod osiguranika ne postoji preostala radna sposobnost.²⁸

Pogoršanje invalidnosti jeste pogoršanje ranije utvrđene invalidnosti, odnosno stanja invalidnosti zbog istih razloga zbog kojih je invalidnost nastala ili zbog nove bolesti ili povrede, koji uvjetuju promjenu stupnja invalidnosti i preostale radne sposobnosti.²⁹

4. MOGUĆNOST KORIŠTENJA PRAVA RADNIKA S PREOSTALOM RADNOM SPOSOBNOŠĆU — METOLOŠKI PRISTUP I ISKUSTVA U PRAKSI

Relevantna preostala radna sposobnost omogućava osiguraniku da nakon završenog liječenja i medicinske rehabilitacije nastavi raditi na svome poslu ili počne raditi na drugom odgovarajućem poslu s radnim vremenom koje odgovara njegovoj preostaloj radnoj sposobnosti, odnosno da nakon završene prekvalifikacije odnosno dokvalifikacije počne raditi na poslu za koji se tom prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom osposobio.

Pravo na zaposlenje radnika s relevantnom radnom sposobnošću, u ovom radu, podrazumijeva nastavak rada (realiziranim pravom) rasporedom radnika invalid rada na drugi odgovarajući posao, bez profesionalne rehabilitacije (prekvalifikacije i dokvalifikacije), nastavak radne aktivnosti. Na početku takvog rada vrši se (često) tzv. prilagođavanje za rad, što znači usmjereno i kontrolirano postepeno »adaptiranje« invalida rada az obavlja-

²⁷ Konvencija MOR-a broj 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida (član 1), usvojena 20. VI 1983. (u postupku ratifikacije u našoj zemlji).

²⁸ Zakon o mir. inval. osiguranju — cit. čl. 40 st. 4.

²⁹ COTA, Z., RISSMONDO, M., Mirovinsko i invalidsko osiguranje, Narodne novine, Zagreb, 1979, str. 236.

nje određenih poslova i radnih zadataka nakon završenog liječenja odnosno medicinske rehabilitacije (kao i nakon prekvalifikacije odnosno dokvalifikacije).

U utvrđivanju mogućnosti korištenja prava radnika s preostalom radnom sposobnošću primarna je i nova uloga organizacije udruženog rada, jer je njihov položaj određen uvjetima, sredstvima i mogućnostima u konkretnoj organizaciji u okviru općeg društveno-pravnog položaja radnika u udruženom radu. Prava tih radnika počivaju na istim osnovama kao i prava drugih radnika.

Na ovaj način dolazi do izražaja uloga osnovne ćelije radnog procesa i primarnost u osiguravanju prava radnika da bude raspoređen na odgovarajuće poslove i radne zadatke uz permanentnu brigu za poboljšanje uvjeta rada radnika i njegove radne sposobnosti.

Istraživanja pokazuju da se veći broj radnika s preostalom radnom sposobnošću raspoređuje na sporedne poslove ili, pak, oni ostaju bez posla, čekajući »odgovarajuće poslove« ili otvaranje novih »produktivnih radnih mjesta«. Ne mogu se očekivati rezultati ako ovome ne prethodi izrada analize o utvrđivanju poslova, odnosno radnih zadataka na kojima mogu biti raspoređeni invalidi rada s preostalom radnom sposobnošću. To je obaveza osnovne organizacije udruženog rada.³⁰ Samo uključivanjem u rad tih radnika mogu se koristiti njihove preostale funkcionalne i druge vrijednosti.

Drugi je zahtjev praćenja i poboljšanja uvjeta rada, kao stalna obaveza radnika i njihovih organ i organizacija, a u prvom redu u zaštiti zdravstvene i radne sposobnosti radnika. To zahtijeva više sistematičnosti, odgovornosti, osposobljavanja i obrazovanja radnika, tumačenje, objašnjenje i pridržavanje mjera zaštite na radu, ko nerazdvojnog dijela poslovanja, ekonomije, povećanja produktivnosti rada i dohotka.

Problem rada i rasporeda invalida rada naročito je izražen ako se rješavanje ne traži i izvan osnovne organizacije. Tako dolaze do izražaja funkcija radne i složene organizacije udruženog rada i drugih u koje je osnovna organizacija udružena. Samoupravnim sporazumima u svim oblicima udruživanja rada i sredstava mogu se utvrditi obaveze otvaranja radnih mjesta za radnike s preostalom radnom sposobnošću, adaptacija radnih prostorija i sredstava za rad, otvaranje zaštitnih organizacija i udruživanje sredstava solidarnosti za racionalno zpošljavanje tih radnika.³¹ Može se očekivati da će invalid rada nastaviti s radom uz uvjete kao i ostali radnici prema

³⁰ Godine 1985. završena je »Studija o mogućnosti uključivanja invalida rada u proizvodni proces SOUR brodograđevne industrije »3. maj« u Rijeci, koja je poslužila za ovaj dio rada.

³¹ Godine 1970. na 1.000 aktivnih osiguranika bilo je 90,8 invalidskih umirovljenika, 1982. — 93 umirovljena invalida, a 1983. bilo je 94 invalidskih umirovljenika, što je na 10,6 aktivnih osiguranika jedan korisnik invalidske mirovine. Krajem 1983. godine bilo je 863.000 invalida rada, što znači da na 100 aktivnih osiguranika ima 12 invalida rada. (Iz citiranog materijala VSS Jugoslavije, Beograd, 1985). Prosječni mirovinski staž korisnika invalidske mirovine u SRH, na dan 31. 12. 1984, bio je 22 godine, 5 mjeseci i 24 dana, a u Područnoj službi Zajednice MIOR u Rijeci iznosio je 23 godine, 9 mjeseci i 3 dana (Izveštaj MIO »Materijalni i socijalni položaj invalida rada« — Rijeka, 1985).

relevantnoj preostaloj radnoj sposobnosti. U protivnom, zapošljavanje se vrši u zaštitnim organizacijama, u adaptiranim prostorijama, s adaptiranim strojevima, drugim uređajima i sredstvima.

Radnici s preostalom radnom sposobnošću često prihvaćaju bilo kakav posao. Čekajući »odgovarajući posao«, primanju naknade osobnog dohotka čiji je iznos znatno ispod osobnog dohotka.³²

Zapošljavanje invalida vrši se stihijski na sporedna radna mjesta. U jednom broju organizacija primjenjuje se automatizam »zadržavanja« osobnog dohotka radnog mjesta na kojem je »radnik« radio prije nastanka invalidnosti (bez obzira na rezultate rada na poslovima i radnim zadacima na koje je raspoređen nakon invalidnosti), dok najveći dio njih dugotrajno čeka isplatu razlike osobnog dohotka u vidu naknade od SIZ-a mirovinsko-invalidskog osiguranja, a živi od osobnog dohotka »slabije plaćenog radnog mjesta.«

Određene djelatnosti u organizacijama udruženog rada direktnim su »krivcem fabriciranja« invalida rada, jer uvođenjem novih tehnologija mijenjaju se uvjeti rada kojima su radnici izloženi, a isto tako i njihove navike, što povećava broj profesionalnih dermatoza.³³ Zbog toga se zahtijeva da te organizacije ustanove i vode evidencije o stanju, uzroku, kvalificiranoj i starosnoj strukturi tih radnika, da bi slijedile mjere i sredstva: liječnički pregledi, poseban režim odmora, radnog vremena, kontinuirano i sistematično. Te aktivnosti preduvjet su pravilnog rasporeda invalida rada, čime se realizira jedinstvo ekonomske i socijalne komponente toga instituta. Stalnom brigom za zdrave uvjete rada i veću individualnu i društvenu produktivnost rada, boljim i racionalnijim korištenjem ljudskog rada i stvaralaštva osigurava se duža radna aktivnost.

Na temelju retrospektivnih istraživanja i od drugih datih ocjena, a i rezultata vlastitih istraživanja na području Rijeke uz pomoć statističkih i drugih metoda, identificirane su veze i analiziran uzročno-posljedični odnos uzroka i pojava invalidnosti. Interes pojedinca, porodice, organizacije udruženog rada i društva u cjelini jeste da ne dođe do invalidnosti. Podaci govore da nije adekvatna ekonomska zainteresiranost i odgovornost organizacija udruženog rada za sprečavanje nastanka invalidnosti i odgovarajuću radnu i socijalnu integraciju radnika s preostalom radnom sposobnošću. Tako se ne koristi stručno iskustvo i preostala radna sposobnost velikog broja invalida, već se traži »solidarnost« od onih koji su bili više odgovorni prema uvjetima rada i zaštiti zdravlja radnika. Stihije i slabo vrednovanje tekućeg (živog) rada dirigitirani su ekonomističkim progmatizmom koji potiskuje samoupravnu etiku.³⁴

³² Na području stručne službe SIZ-a MIOR Rijeka na dan 31. 12. 1984. bilo je 7.274 invalida rada. Njih 724 nisu raspoređeni na druge adekvatne poslove. Putem profesionalne rehabilitacije u 1974. bio je raspoređen samo 291 invalid rada na druge poslove i radne zadatke (cit. mat. SIZ MIO, Rijeka 1985).

³³ STAŠIĆ, Adalbert, Profesionalna oštećenja kože kod brodograđevnih radnika u riječkoj regiji, mag. rad, Med. fakultet, Rijeka. 1986

³⁴ Za potrebe invalidskog osiguranja traži se 3,5% nacionalnog dohotka — cit. mat. SSJ.

Nužan je, prije svega, rad dobro organiziranih stručnih službi u organizacijama udruženog rada, kako bi se problemi invalida rada (i kad je njihov najveći broj koncentriran u određenoj organizaciji), mogli lakše rješavati.³⁵

Vrši se raspored i na neodgovarajuće poslove, ali s povoljnijim uvjetima rada i s manjom složenošću. Rješenja su i u identifikaciji radnih mjesta u istim OOUR-ima ili drugima, gdje ima realne potrebe za izvršiocima, kada su za invalide odgovarajuća bez štete za njihovo zdravlje. Kako smo već napisali, drugi način jeste formiranje OUR-a, s povoljnim uvjetima rada, tzv. »zaštitnih organizacija.«

Projekt istraživanja u organizacijama udruženog rada naveden u bilješci broj 30 ima, ove elemente: popis karakterističnih zahtjeva rada koje moraju imati nova radna (ili postojeća) radna mjesta da bi invalidi na njima mogli uspješno raditi, utvrđivanje psiholoških i socijalnih preduvjeta uspješnog uključivanja invalida u produktivan rad, rezultate proučavanja tuzemnih i inozemnih iskustava rada invalida u proizvodnji, utvrđivanje potrebnih investicionih ulaganja i ekonomske opravdanosti, te izrada plana realizacije projektiranog.³⁶

Nema adekvatnog rješenja ako se ne utvrde zdravstvene, psihološke i socijalne karakteristike preostale radne sposobnosti invalida rada, da bi ostali u radnom procesu, radili, proizvodili kvalitetno, uz odgovarajuću cijenu i rok. Na temelju svega toga odabire se proizvodni program, pa i rješenja u tzv. zaštitnim organizacijama.

Konačno, o svakom pravu, pa i o rasporedu radnika invalida rada na odgovarajuće poslove i radne zadatke treba donijeti pojedinačni pravni akt (odluku, rješenje) i dostaviti radniku, sa razlozima rasporeda. Iz toga akta treba nedvojbeno zaključiti da je radnik invalid raspoređen na takve poslove i radne zadatke koji odgovaraju stupnju stručne spreme ili radne sposobnosti stečene radom i preostalju radnoj sposobnosti, a ako se radi o invalidu rada koji je obavio prekvalifikaciju odnosno dokvalifikaciju, onda će raspored uslijediti na one poslove i zadatke za koje je tom prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom osposobljen. Sve to treba činiti uz dugotrajnu i potpunu »obradu i pripremu« takvog radnika.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U Jugoslaviji je 1983. god. bilo 219.308 invalida rada II i III kategorije (u SR B i H 52. 012, Crnoj Gori 3.980, Hrvatskoj 10.803, Makedoniji 10.100, Sloveniji 18.056 i Srbiji 79. 347 (izvan SAP 36. 210).³⁷

³⁵ Prema cit. Studiji »3. maj« Rijeka, elektrozavarivači i brodomonteri čine gotovo 30% svih invalida rada »3. maja«, a u 6 zanimanja s najvećim brojem invalida rada ima gotovo 50% svih invalida rada s preostalom radnom sposobnošću.

³⁶ Isto; Vidi zakon o organizacijama udruženog rada za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida, N.N. 29/77.

³⁷ Izvor podataka: Savez zajednica MIO Jugoslavije.

Na različite se načine u nekim organizacijama udruženog rada »oslobađaju« radnici s umanjenom radnom sposobnošću, za se sistemom invalidskog osiguranja koriste da se »rasterete«.

Pitanje invalida rada jeste klasno pitanje. O tolikom broju invalida (na svakih osam zaposlenih radnika dolazi jedan invalid rada) nužno je odlučivati zajedno s njima na ustavnim osnovama, na temelju prava rada društvenim sredstvima i vladanja tim sredstvima, uvjetima i rezultatima rada. To je neotuđivo i neprenosivo pravo radnika u radnom odnosu. Ustav SFR Jugoslavije polazi od toga da rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čovjeka u društvu. Koji rad? Onoj rad koji je, po Marxu, »ne samo sredstvo za život« nego i »prava životna potreba«. Obavljajući taj rad, radnik je izložen različitim negativnim utjecajima koji se održavaju na zdravstveno stanje, obolijevanja i psihofizičku kondiciju radnika, što dovodi do trajnog, djelomičnog ili potpunog smanjenja radne sposobnosti.

U uvjetima sve naglašenijih teškoća u zapošljavanju i nastojanju za modernizacijom proizvodnje (u širem smislu riječi) još je teži problem rad i raspored radnika invalida, kada se zna da među invalidima rada prevladavaju nekvalificirani- polukvalificirani radnici i mlađi radnici (koji i kad odlaze u invalidsku mirovinu, imaju 20-29 godina staža osiguranja). Znažno je lakše s radnicima koji imaju preostalu radnu sposobnost s određenim znanjem, stručnim iskustvom, dugotrajnim radom i mogućnostima organiziranja rada u sredini u kojoj su radili prije invalidnosti. Sve te kriterije cijene brojni organi u organizaciji, ali i nadležne invalidske komisije, čiji je nalaz mišljenje osnova za ostvarivanje tih i drugih prava. Njihovi kriteriji su različiti (negdje se za istu radnu sposobnost utvrđuje invalidska mirovina, a negdje se osiguranik zadržava u radnom odnosu).

Osnova za stjecanje prava na zaposlenje i raspored jeste nastanak osiguranog slučaja invalidnosti zbog nastale trajne promjene u zdravstvenom stanju osiguranika koje se ne može više otkloniti daljim liječenjem ili mjerama medicinske rehabilitacije, a što je kod osiguranika izazvalo gubitak ili smanjenje sposobnosti za rad na svome poslu.

Invalid rada je u prvom redu radnik u radnom odnosu, ravnopravno s drugim radnicima, uz korištenje i tzv. »posebne zaštite«: raspored na odgovarajuće poslove, rad sa skraćenim radnim vremenom uz pravo na naknadu osobnog dohotka i naknade u visini razlike između ostvarenog dohotka radom i onog koji bi ostvario radeći bez utvrđenog prava iz invalidnosti (naknada o. d. zbog rada sa skraćenim radnim vremenom i zbog manjeg o. d. na drugom odgovarajućem poslu).

Na prava radnika s preostalom radnom sposobnošću primjenjuju se načela uzajamnosti i solidarnosti, načelo minulog rada, obaveznosti, načelo prava na rad, načelo morala samoupravnog socijalističkog društva, načelo ravnopravnosti, načelo lične odgovornosti i druga na temelju i u okviru načela prava rada društvenim sredstvima.

Pravo se u prvom redu realizira u organizaciji u kojoj je radnik radio u vrijeme nastanka invalidnosti, uz uvjete i na način što su utvrđeni samoupravnim općim aktom organizacije u skladu sa zakonom, a na osnovama šire solidarnosti u zajednici mirovinsko-invalidskog osiguranja.

Determinanta su tih odnosa uvjeti rada i zaštita na radu u širem smislu. Bez kompleksnijeg, multidisciplinarnog analiziranja direktnih i indirektnih činilaca u tome, niti preventivno a niti naknadno djelovanje ne može biti potpuno. Zahtjev je zbog toga za posebnu zaštitu invalida rada u ocjeni i analizi uvjeta, odgovarajuće zdravstvene zaštite, ishrane, odmora, rekreacije i drugog i nakon što invalid rada ostvari pravo na rad i raspored na odgovarajuće poslove i radne zadatke. Nužno je da se i nakon toga nastavi s modernizacijom tehnološkog procesa, većim tehničkom opremljenošću, obučavanjem, usavršavanjem, boljom organizacijom rada i sredstava zaštite na radu, većom odgovornošću itd.

Struktura osigurinika s relevantnom preostalom radnom sposobnošću ukazuje na to da ih je najveći broj upravo iz grana djelatnosti u kojima ima velik broj poslova na kojima se staž osiguranika računa s uvećanim trajanjem. I ovdje je nužna detaljna analiza, ali i revizija zbog objektivnijeg suda o cjelokupnosti odnosa što se tiču navedene kategorije osiguranika.

Postupak za ostvarivanje prava o kojima se govori u ovom radu strog je i formalan, bez obzira na to da li se pokreće na zahtjev radnika, organizacije ili liječnika. U tome postupku sudjeluju brojni organi. Nalaz, mišljenje i ocjena »invalidskih komisija« znače mnogo u stjecanju i ostvarivanju prava, i zahtijevaju veliku stručnost, preciznost i odgovornost. U tome postupku sudjeluje i sindikat, istina, u praksi više u brizi za invalide nego za prevenciju. Više se »zagovara beneficirani staž« nego mjere prevencije. U ostvarivanju prava veliku ulogu imaju i savezi invalida rada.

Brojni su propisi koji uređuju tu oblast, ali nisu brojni poslovi i radni zadaci na kojima su raspoređeni invalidi. Najveći broj radnika s relevantnom preostalom radnom sposobnošću želi ostati u »svojoj osnovnoj organizaciji«, pa i po cijeni da ne radi »odgovarajuće «poslove, i da »iz proizvodnje« pređe u »neproizvodna zanimanja«. Tome radniku treba omogućiti da radi »koliko može«: s punim radnim vremenom ili s radnim vremenom koje njemu odgovara, na istim ili drugim poslovima, u istoj ili drugoj organizaciji. Na temelju navedenih propisa radnici svojim samoupravnim općim aktom utvrđuju sve te okolnosti, postupak, rokove, osobni dohodak i naknade, u prvom redu u OOUR-u, a zatim u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava. U tim »izvedenim« oblicima udruživanja treba osnovati zajedničke organe i odrediti im prava i dužnosti u vezi s radom i raspoređivanjem invalida rada. Samoupravnim sporazumima može se utvrditi da to budu isti organi koji odlučuju o pojedinačnim pravima, obavezama i odgovornostima radnika uopće. Brojnost propisa i organa ne osigurava bolji radnopravni i socijalnopravni položaj radnika s preostalom radnom sposobnošću.

Summary

DISPOSITION OF WORKERS WITH LEFT-OVER WORKING ABILITY

The rights on the basis of disability, direct danger of disability and altered working ability are established by regulations. It is a special economic and social protection of a definite category of workers. The workers decide in their self-management acts how to realize these rights.

P R I K A Z I

Vlajko BRAJIC, Radno pravo. Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 688

Ovo je najnoviji udžbenik Radnog prava u Jugoslaviji. Nema ih dovoljno pa je za pohvalu ažurnost prof. Brajića i izdavača »Savremene administracije« Beograd da i ovim »zadovolji potrebe studenata na pravnim studijama ali i deo potreba prakse«.

Knjiga sadrži Uvod: rad, rad i tehnika, proučavanje rada i sociologije rada i »dvije sveske«. »Sveska prva« sadrži radne odnose i druge odnose rada — zakonsko i samoupravno reguliranje rada, a »Sveska druga« socijalno osiguranje — zakonska i samoupravna regulativa. Prvi dio ima 482, a drugi 206 stranica. Dobro bi bilo da je bez obzira što se radi o udžbeniku sastavljena bibliografija i kazalo imena.

Brajićev udžbenik je pregledan, sveobuhvatan, pisan jednostavnim jezikom pravnog teoretičara koji odlično poznaje i praksu u radnim odnosima. Ono što ovom udžbeniku daje posebnu vrijednost jeste da su »pored radnih odnosa i socijalnog osiguranja« u udžbeniku obrađena i »neka pitanja odnosa na radu koja spadaju u sociologiju rada«. Ta pitanja nisu bila obrađena u ranijim izdanjima. Primjetiti je da ima »dograđenih« dijelova, kako i autor u predgovoru kaže »a obrađena su ili dopunjena neka pitanja koja u ranijim udžbenicima nisu dobila adekvatno mjesto«.

Treba reći da je autor imao težak zadatak. Bio bi mu lakši da je prihvatio koncepciju nekih autora i da je područje socijalnog prava izdvojio. No, to je pitanje programa. Nema pitanja o socijalnoj politici, socijalnoj sigurnosti a niti o socijalnoj zaštiti. Socijalno osiguranje je detaljnije obrađeno: nastavak i razvitak socijalnog osiguranja (str. 485—493), zdravstveno osiguranje (str. 493—517), penzijsko i invalidsko osiguranje radnika u udruženom radu u SFRJ (str. 517—633). Ovaj dio završava sa socijalnim osiguranjem vojnih osiguranika (str. 685—688).

Veći trud uložen je u prvom dijelu. Spomenuta su brojna djela autora koji

su pomogli da se teorija Radnog prava sve više razvija. Tu su i brojni instituti, pojmovi i kategorije Radnog prava. Brajić korektno upućuje na radove Tintića, Baltića, Despotovića, Pešića i drugih jugoslavenskih autora, ali i na Andreeva, Swinceskog, D. Morsea, Pašerstnika i drugih.

U želji da bude potpun i da »za potrebe studenata« da »zaokruženu cjelinu materije prema nastavnom planu i programu pravnih fakulteta«, Brajić neke dijelove samo naznačuje bez analize i stava (npr.: o dopunskom radu, faktučkom radnom odnosu, ostvarivanju i zaštiti prava kod zasnivanja radnog odnosa i neki drugi). U posebnom dijelu (str. 471—475) autor govori o zakonskim odredbama o radu kod poslodavaca, uz napomenu da je to vezano na »izlaganje o kolektivnim ugovorima, o ugovoru o radu« i druga. To zahtjeva veću pažnju, iako je o kolektivnom ugovoru (str. 53—54) u prvom dijelu više pisao.

Programi i nastavni planovi pravnih fakulteta — Radnog prava (i socijalnog prava) u Jugoslaviji nisu nažalost usklađeni.

Treba očekivati da će uskoro rad prof. Brajića doživjeti dalja izdanja, u kojim će neke oblasti zauzeti pravo mjesto (npr. humanizacija radnih odnosa i rada, zaštita žena, omladine i invalida u radnom odnosu, socijalna sigurnost, socijalna zaštita (u širem i užem smislu) i drugi).

Ovom inače preglednom i obilnom radu nedostaje jedna nova oblast tzv. specifičnih radnih odnosa i u pojedinim djelatnostima (npr. privredne djelatnosti morske tehnologije, radni odnosi lučkih radnika, pomoraca, radnika u saobraćaju, rudara i drugi), a dopunski radni odnos i sezonski rad u udžbeniku nagovještaj su da autor otvara i tim pitanjima ulaz u »klasični« program i viđenje radnih odnosa.

Doc. dr. Marinko Đ. Učur

Ljubomirka KRKLJUŠ i Srđan ŠARKIĆ, *Opšta istorija države i prava*, Naučna knjiga, Beograd 1986, str. 226

Mladi novosadski pravni povjesnici objavili su svoj novi zajednički rad, koji nesumnjivo predstavlja obogaćenje naše pravno-povijesne literature i pomoć studentima ne samo novosadskoga fakulteta, već i diljem naše zemlje. Međutim u knjizi će svaki čitatelj, koji se zanima za pravno-povijesnu problematiku naći mnogo toga korisna i zanimljiva.

Rad u mnogome slijedi svoj uzor, poznatu Opštu istoriju države i prava A. Vajsa i Lj. Kandić.

Nakon uvoda o povijesti i povijesnim vrelima te razvoja opće povijesti države i prava (str. 1—13) i poglavlja o prvobitnoj zajednici (str. 17—23) dolaze tri glavna poglavlja knjige:

1. država i pravo u robovlasničkom periodu (str. 25—59), u kojem se obrađuju Egipat i Babilon, Sparta, Atena i helenističke države (rimski država proučava se u sklopu rimskog prava),

2. država i pravo u feudalnom društvu (str. 61—147), i to Bizant, Franci, Arabi, francuska i engleska država te osmansko carstvo,

3. država i pravo u buržoaskom društvu (str. 149—212), i to Engleska, SAD, Francuska, Njemačka, Austro-Ugarska, Italija i Rusija.

Knjigu završava kraće poglavlje o državi i pravu u socijalističkom društvu (str. 213—223), i to analiza pravno-povijesnog značenja Pariške komune te SSSR.

Knjiga obiluje mnoštvom podataka iz pravne povijesti, dobro međusobno

povezanih i promišljeno odabranih. Dakako, pravna povijest država koje su uzete kao okosnica knjige još je daleko bogatija pa bi svaka primjedba o tome da je neke stvari trebalo ispustiti, a neke dodati, bila posve subjektivna. Naše je mišljenje da bi bilo vrlo preporučljivo i za studente korisno prikazati npr. problematiku periodizacije s tipologijom, a željeli bismo, upravo zbog studenata, da se u vezi s pojedinim bar najvažnijim pitanjima prikaže razna mišljenja jer se na taj način studenta uči samostalno misliti, a ne samo da »svlada gradivo«. U znanosti ne postoje sakrosanctne istine ni u velikim ni u malim pitanjima. Treba priznati da i drugi pravno-povijesni udžbenici (i ne samo pravno-povijesni) slijede uglavnom sistem koji je usvojen i u ovoj knjizi pa se naša primjedba ne odnosi samo na prikazani udžbenik.

Isto tako osjećamo kao manjak nepostojanje indeksa koji bi olakšao upotrebu knjige. I taj nedostatak nije svojstven samo ovom udžbeniku.

Izrada udžbenika iz opće povijesti države i prava golem je i hrabar poduhvat koji pretpostavlja dugogodišnji rad na toj problematici. Zato rad naših mladih kolega izaziva poštovanje i priznanje uz istovremenu želju da knjiga doživi mnoga izdanja, u kojima će oni postepeno ugrađivati daljnje spoznaje i iz izdanja u izdanje davati udžbeniku sve više osobni pečat.

Dr. Lujo Margetić, red. prof.

Šefko KURTOVIĆ, Opća historija države i prava, I dio, Zagreb 1987, str. I—VIII + 266

Ugledni profesor opće pravne povijesti na zagrebačkom Pravnom fakultetu objavio je prvi dio svojih predavanja u formi knjige. Taj dio obuhvaća uvod (str. 1—36), koji sadrži, uz ostalo, pregled razvoja znanosti opće povijesti države i prava. Nakon toga slijede: prvi dio — o državi i pravu u robovlasničkom razdoblju (str. 37—106), u kojem autor obrađuje babilonsko i atensko pravo, i drugi dio — o državi i pravu feudalnog razdoblja (str. 107—266) u kojem autor obrađuje Franačku, Englesku i Tursku.

Knjiga je nešto znatno više od običnog udžbenika; ona pruža čitatelju mnogo više nego što bi se mogao nadati prema nazivima poglavlja. Uz obilje informacije o pravno-povijesnim pitanjima iz antike i srednjeg vijeka, što je samo za sebe impresivno odabirom i načinom prezentacije, knjiga pruža, ako nam je dozvoljeno upotrijebiti tu riječ, pravi umjetnički užitak. Pisana ljubavlju prema predmetu, ona uspijeva svojim stilom probuditi u čitatelja osjećaj ljepote u kompliciranom, ali samo na prvi pogled neprivilačnom apstraktnom svijetu pravnih ustanova.

Kako je autoru uspjelo »suhoparni« predmet pretvoriti u »zanimljivo štivo«? Mislimo da je »tajna« u tome što se autor ograničio na nekoliko osnovnih pravno-povijesnih područja i zatim ih obradio podrobnije nego što je to slučaj u standardnom udžbeniku. Time je izbjegnuta rasplinutost na preširokom području, a dobilo se na intenzitetu prikaza pojedinog sektora, pa i pojedinog instituta. U okolnostima našega školstva izvanredno je važan, npr., bogat podrobnostima i inspirativno napisani odjeljak o razvoju atenske države (str. 73—87), a englesko pravo, kojem je i inače autor posvetio velik dio svojih istraživanja, prikazano je plastično i privlačno. Stoga možemo reći da konačno imamo pouzdani i opširniji tekst o tome pravu koje je našim pravnicima manje poznato od prava temeljenih na rimskopravnim koncepcijama, ali koje je postalo za nove generacije

conditio sine qua non uspješnog pravnog obrazovanja zbog važnosti što je u današnjem svijetu zauzimaju prava koja se temelje na starom engleskom common lawu.

Autor je u predgovoru naglasio da je svjestan »obilja propusta i manjkavosti« i da mu je strana »pomisao o potpunosti i nepogrješivosti«. Nama se čini upravo obratno: o nekom »obilju propusta« nema ni govora. Naći će se poneka tvrdnja s kojom se ne bismo mogli složiti, npr. da glosatori nazivaju Justinijanovu kodifikaciju »od početka 13. st.« *Corpus iuris civilis* (str. 14), da je glavni sadržaj rada postglosatora bio u tome što su postali komentatori glosa svojih prethodnika u želji da utvrde zajedničko mišljenje učitelja (str. 18) itd. Upravo zbog uspješnosti prikazivanja drugih pravnih područja moramo žaliti što autor nije obradio još poneki evropski pravni sustav u njegovu stoljetnom razvoju. To se osobito tiče bizantske pravne povijesti. Doduše, time bi knjiga porasla u obimu, a to je autor vjerojatno htio izbjeći.

Upravo zbog toga što autor želi da njegova knjiga bude što korisnija studentima, predložili bismo za iduće izdanje tu i tamo prikaz drugih shvaćanja teorija o pojedinom pitanju (u petitu) te makar najnužnije upućivanje na poneko temeljno djelo iz opće pravne povijesti. Indeks stvari vjerojatno je predviđen na kraju drugoga dijela.

Knjiga znači bitno obogaćenje naše pravno-povijesne literature, pa će na našem Fakultetu naći na raznovrsnu primjenu, osobito u vezi s aktivnim sudjelovanjem studenata u nastavi i slično.

Knjigu najtoplije preporučujemo svakom pravniku, dapače svakome onome koji se zanima za osnovne odrednice evolucije evropskoga, a time i našega društva.

Dr. Lujo Margetić, red. prof.

Autor je zadužio našu pravnu povijest i zaslužio zahvalnost naše cjelokupne kulturne javnosti svojim prijevodom »Korčulanskoga statuta«, i to 1) Statuta iz 1256. godine i dodatka iz 1271. godine, 2) novije redakcije toga statuta s dopunama koje sežu u prvu polovicu XV. stoljeća, 3) Reformacija (izmjena i dopuna) do približno 1455. god. Znanstvenu vrijednost objavljenog prijevoda povećava i objavljivanje latinskoga teksta prema zidanju JAZU iz 1877. godine u redakciji J. Hanela. Svaki prijevod je u neku ruku ujedno i komentar originalnog teksta jer se autor prijevoda mora odlučiti za jednu od mogućnosti tumačenja teksta. Autor je izvršno izvršio svoj posao čuvajući u najvećoj mogućoj mjeri osnovne značajke originalnog teksta. Knjigu je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (suizdavači su pravni fakulteti u Zagrebu i Splitu, Skupština općine Korčula i Grafički zavod Hrvatske) pa je pisac ovih redaka kao recenzent mogao »iz prve ruke« utvrditi s koliko je ozbiljnosti i savjesnosti Cvitančić pristupio prijevodu Statuta. Uz to je autor u kratkom, ali vrlo instruktivnom uvodu ukazao na najvažnije pravne aspekte Korčulanskoga statuta: njegov nastanak i primjenu, organizaciju komunalne vlasti i pravni sustav komune (str. XVII—XXXVIII). Cvitančićev uvod na razini je njegovih brojnih radova, kojima je on zaslužio zauzeo mjesto u samom vrhu hrvatske i jugoslavenske pravne medievistike.

Za neobičan podnaslov knjige (»Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine«) Cvitančić nije odgovoran. U »Riječi urednika« urednik Šeparović objašnjava da »knjiga nosi datum 1214, jer ovo je statut iz te godine, a ovdje je prijevod jedne od njegovih kasnijih redakcija« (str. XII). Vjerojatno je Šeparović htio reći nešto drugo od onog što je napisao.

Dakako, da sam naslov druge, novije (!) redakcije Statuta (dakle ne one iz 1265. i dopuna iz 1271. godine) u kojem stoji godina 1214. nije dokaz da je prije 1265. godine Korčula imala statut, a ponajmanje za to da je taj statut sastavljen 1214. godine. Takvih benignih tvrdnja o većoj starosti naći ćemo bezbroj na početku mnogih srednjovjekovnih statuta u Italiji, Njemačkoj itd., pa i u nas, ali one ne dokazuju ništa. Zato je npr. Kandler, kada je još davne

1849. godine objavio najstariji sačuvani Tršćanski statut iz početka XIV stoljeća dao naslov svojoj knjizi: »Statuti municipali che portano in fronte l'anno 1150«. Istina je da u ugovoru Korčulana s knezom Marsilije stoji da je knez naredio »statuta (...) noviter condere«, na što Foretić više nego oprezno nadodaje: »Posljednje dvije riječi ja shvaćam u smislu ponovno donijeti ili utvrditi«. Vidi se da je Foretić uviđao da se te riječi mogu i drukčije shvatiti. I doista riječ noviter u klasičnoj latinštini nije postojala. Ta se riječ pojavila tek u V. stoljeću i značila je »pred kratko vrijeme, nedavno, poco tempo fa, recentemente (Georges-Calonghi)«. U srednjem je vijeku ona doduše mogla značiti i »ponovno«, ali je »pravnici često upotrebljavali u smislu 'nedavno, nouvellement'«, (Du Cange). Uz to u uvodnoj se pjesmi uz Statut iz 1265. godine kaže još i to da Marsilije »jura condidit«, a za condere ovdje najbolje odgovara značenje pismeno sastaviti (schriftlich abfassen, per iscritto comporre). Ukratko, uvod u Statut iz 1265. godine ne govori u prilog tezi o ranijem statutu. Nadalje, za Rab možemo sigurno utvrditi da je imao statut mnogo ranije od sačuvanog Statuta 132(5—1327) jer se u 1244. god. spominje »statutum domini comitis, iudicum et consiliarorum«, u 1268. i 1273. »consuetudines et statuta civitatis arbensis«, jedno se prilikom govori »de statuto antiquissimo« itd. Da je Korčula imala neki svoj statut prije 1265. godine valjda bi slično Rabu ostao o njemu neki trag u nekoj ispravi. Dakako, još su daleko važniji i uvjerljiviji argumenti Solovjeva pa se svaki pravni povjesnik koji želi o toj temi pisati, mora prethodno s njegovim radovima temeljito upoznati i onda dalje na njima graditi ili obarati njegove argumente. Smatramo da se nakon Solovjeva ne bi više smjelo apodiktčki tvrditi da je prvi Korčulanski statut »nedvojbeno (!?) nastao« prije 1265. godine (Šeparović).

Ali, nezavisno od toga, Korčulanski statut iz 1265. godine, najstariji sačuvani hrvatski i jugoslavenski statut jedno od najbogatijih vrela naše pravne povijesti, dobio je u Antunu Cvitančiću najboljeg mogućeg prevodioca i komentatora koji je udario pouzdan temelj budućim istraživanjima.

Dr. Lujo Margetić, red. prof.

Jean ELLEINSTEIN, Marx, Zagreb, Globus, 1986 (str. 285)

Od kraja 50-ih godina kod nas je prevedeno niz monografija u kojima se tematizira Marxov život i djelo. Valja, primjerice, navesti sljedeće radove: Merling Franc, Karl Marx, Istorija njegovog života (Beograd, Kultura) 1958; Rubel Maximilien, Kronika Marxova života, činjenice o životu i djelu (Zagreb, školska knjiga) 1976; Longuet, Robert-Jean, Moj pradjed Karl Marx (Zagreb, Centar za informacije i publicitet) 1979. Monografija Jeana Elleinsteina, francuskog povjesničara, nedvojbeno spada u red najboljih i najobjektivnijih studija o životu i djelu Karla Marxa. Elleinstein nije, međutim, nepoznat našim čitateljima. Naime, njegov rad »Historija Staljinškog fenomena« je objavljen, u izdanju Školske knjige, 1979 godine. Sedamdesete godine su vrijeme oštih polemika u redovima Komunističke partije Francuske o adekvatnoj strategiji napredovanja ka socijalizmu. Antidogmatski orijentiran Elleinstein se — tada još član CK KPF — zalagao za radikalne promjene u radu Partije. Zbog toga je, međutim, došao u sukob sa partijskim rukovodstvom a posljedica je bila istupanje iz njenih redova.

Monografija »Marx« je podjeljena na šesnaest poglavlja i to: I. Godine naukovanja (1818—1841); II. Rajnske novine; III. Pariz, prijestolnica novog svijeta (1843—1845); IV. Marx komunist (1845—1847); V. Domašaji i granice Manifesta (1848); VI. Revolucionar u vrijeme revolucije (1848—1849); VII. Zakašnjela revolucija (1849—1852); VIII. Povratak dragom studiju (1852—1853); IX. Od novinarstva do političke ekonomije (1853—1858); X. U bari londonskog izgnanstva (1858—1861); XI. Prva internacionala. Marx: »Stojim na čelu cijele stvari« (1861—1865); XII. Vrijeme Kapitala (1865—1868); XIII. Socijalna revolucija — uvijek zakašnjela (1868—1871); XIV. Marxov smrtni udarac Internacionali. Londonska Konferencija i Kongres u Hagu (1871—1872); XV. Treba li državu srušiti? (1872—1875); XVI. Stari Marx (1875—1883).

Elleinstein minuciozno prati Marxov životni put od situacije u roditeljskom domu, njegovo školovanje, boravak na studijama u Bonnu i Berlinu. Analizira, dakako, i Marxove prve teorijske radove — doktorsku radnju, članke u Rajnskim novinama, kritiku Hegela. »Prilog židovskom pitanju«. Određenu

pažnju poklanja i kalvarijama kroz koje prolazi Marx sa obitelji zbog kroničnog nedostatka novca. »Sedmero ih živi u jednoj jedinjoj sobi, poput londonske sirotinje što je opisuje Dickens« (str. 101).

Pored prikaza Marxovih teorijskih radova, autor detaljno istražuje i njegovu političku aktivnost, napose u vezi sa stvaranjem i djelovanjem Prve internacionala. U tom kontekstu upućuje na genezu Marxova sukoba sa Bakunjinom i anarhistima. Autor također osobitu pažnju poklanja Marxovoj analizi Pariške komune i u vezi s tim eksplicira fundamentalne Marxove stavove spram države i njenom odumiranju nakon osvajanja političke vlasti od strane proletarijata.

U svjetlu analize Marxove teorijske pozicije Elleinstein drži da Marx nije imao namjeru stvaranja zatvorenog i dogmatskog sustava. »Marxu je dogma naknadni izum, nastao podjednako iz točno određenih historijskih situacija i pedagoških potreba masovnog širenja te ideologije. Pravo pitanje je u tome da znamo zašto se dogmatizirala baš ta kritička misao, a ne neka druga? Koja je to pukotina kroz koju je ušla dogma? Ta pukotina, koju Marx nije mogao zamijetiti, upravo je u tome što je ta racionalna i kritička metoda (dijalektička — op. R.B.) smjerala svijet ne samo objasniti nego ga i izmijeniti. Okrenuvši se akciji, postala je žrtvom akcije koju je bila proizvela, zatočenicom uvjeta, potreba i posljedica te akcije. Za razliku od svih drugih prijašnjih, a u dobroj mjeri i kasnijih filozofija, marksizam se nije zadovoljavao da bude filozofija, nazor (Weltanschauung) na svijet. On je podrazumijevao revolucionarno djelovanje, a tome su djelovanju trebale dogme, tj. ovozemne izvjesnosti kojima je najteže da se pojave i da potraju« (str. 242).

U Elleinsteinovoj monografiji čitatelj može pronaći mnoštvo do sada manje poznatih činjenica vezanih za Marxov život i rad. Određene slabosti, napose kada je u pitanju interpretacija Marxove teorijske pozicije, dakako, ne umanjuju pozitivni sud o knjizi. Posebna vrijednost studije je u nedogmatskom pristupu djelu Karla Marxa, a što je nerijetko karakteristika radova drugih autora.

dr. Robert Blažević, asist.

ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA

I Objavljeni radovi

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.

1. Accenni ad alcuni istituti del diritto privato sulle due sponde adriatiche nell'alto Medio evo, «Le relazioni economiche e commerciali, Atti del Congresso di Lanciano - Atri - Chieti - L'Aquila 13—17 aprile 1980», Roma 1983, str. 33—54.
2. Dogadaji u Hrvatskoj i Dalmaciji (1092—1094) u svjetlu do sada neiskorištene vijesti o Rabu, »Jadranski zbornik« 12, 1982—1985, Rijeka 1986, str. 225—252.
3. Neki pravni problemi kolonata u kasnom rimskom carstvu, »Anali« Pravnog fakulteta u Beogradu XXXIV, 4, 1986. str. 285—307.
4. Opća povijest države i prava. Skripta. Peto izdanje 1987, str. 104.
5. Povijest države i prava jugoslavenskih naroda. Skripta. Četvrto izdanje, 1987, str. 115.
6. Iz starije pravne povijesti Raba, »Rapski zbornik« (JAZU i Skupština općine Rab), Zagreb 1987, str. 199—211.
7. Vinodolski zakon 1288—1988, Novi Vinodolski - Čakovec, 1987, str. 129.

Dr Petar ŠARČEVIĆ, red. prof.

1. Two Approaches to the Debt Problem: a) Adjustment of Loan Agreements (*de lege lata*), b) Strengthening of International Monetary Soft Law (*de lege ferenda*), »Foreign Debts in the Present and a New International Economic Order«, priredio: D. Ch. Dicke, Fribourg 1986, str. 130—156.
2. Novi Jugoslavenski Zakon o međunarodnom privatnom pravu (objavljeno na kineskom jeziku), »Faxue Yicong« (Peking) 4, 1986, str. 54—61.
3. Jugoslavenski Zakon o međunarodnom privatnom pravu (objavljeno na kineskom jeziku), »Waigno Faxue Yicong« (Peking) 3, 1986, str. 25—30.
4. Vanbračna zajednica u jugoslavenskom pravu (objavljeno na kineskom jeziku), »Faxue Yicong« (Peking) 2, 1983, str. 40—48.
5. Conflicts of Laws and Public Law: The Swiss Approach (koautor: T. Burckhardt), »Swiss Reports presented at the XIIth International Congress of Comparative law«, Zürich 1987, str. 139—157.
6. Dva pristupa problemu međunarodnog duga, »Naše teme«, 1—3, 1987, str. 83—101.

Dr Vinko HLACA, izv. prof.

1. Osiguranje odgovornosti brodogradilišta, »Croatia« ZOIO-ZROTİK, Novi-grad, 1986.
2. Osiguranje odgovornosti cestovnog vozara, objavljeno kao pod t. 1.

Dr Marinko Đ. UČUR, doc.

1. Bakarićevo poimanje principa zakonitosti u svjetlu njegove uloge u radnim odnosima, »Dometi« časopis za kulturu i društvena pitanja, god. XIX, broj 5, 1986, Rijeka, str. 33—65.
2. Radni odnosi u ugovornoj organizaciji udruženog rada, kadrovi i udruženi rad, Zagreb br. 2/1987, str. 94—106.
3. Sezonski radnici u ugostiteljstvu i turizmu Istre — Sporna pitanja radnog i socijalnog statusa, Zbornik znanstvenog skupa »Susreti na dragom kamenu« 1987, str. 375—393.
4. Radni odnosi u Nacrtu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu, Zbornik radova izvanrednog zasjedanja delegacija privrednog sudstva Jugoslavije, Brioni 30. listopada — 1. studenog 1986, str. 109—121.

Dr Boris KANDARE, doc.

1. Pravni položaj jugoslavenskoga mednarodnoga špediterja, »Pravnik« broj 5—7/87, Ljubljana 1987, str. 291—303.

Mr Robert BLAŽEVIĆ, asist.

1. Aspekti marksističke teorije države, »Dometi« 5, 1986, str. 7—20.

II Aktivno sudjelovanje na znanstvenim skupovima

Dr Lujo MARGETIĆ, red. prof.

1. Iz starije pravne prošlosti Buzeta, »Buzetski dani«, rujan 1987. (predavanje će biti objavljeno u Zborniku radova s toga skupa).

Dr Petar ŠARČEVIĆ, red. prof.

1. Vanbračna zajednica i usvojenje — međunarodno privatnopravni aspekti. Četiri sata predavanja na postdiplomskom tečaju iz Međunarodnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.
2. Vergleichendes Vertragsrecht. Trideset sati predavanja u svojstvu Gastprofesora na Pravnom fakultetu u Grazu u toku prosinca 1986. i siječnja 1987.

3. Mandatory Rules and Conflict of Laws. Pet sati predavanja i organizacija postdiplomskog tečaja »International Contracts: Conflict of Laws and Substantive Law«. Inter-University Centre, Dubrovnik 23. ožujak — 3. travnja 1987. (u objavljivanju).
4. Pravno reguliranje vremenskog korištenja turističkog objekta u inozemnoj praksi. Referat održan na Općejugoslavenskom savjetovanju: Inozemna ulaganja u jugoslavenski turizam, Opatija 8.—10. travnja 1987. (u objavljivanju).
5. Prisilni propisi i mjerodavno pravo. Referat održan na savjetovanju: Izvođenje investicijskih radova u zemlji i inozemstvu. Cavtat, 22.—24. travnja 1987. (u objavljivanju).
6. Rechtsfragen der Umschuldung, Predavanje održano na Pravnom fakultetu u Passau (SR Njemačka), 18. svibnja 1987.
7. VII zasjedanje Haško-zagrebačko-gentskog kolokvija o pravu međunarodne trgovine, Zadar, 11.—16. svibnja 1987.
8. Međunarodni kolokvij u spomen François Laurent-a, Gent (Belgija), 4.—8. rujna 1987. Referat: Global unification: problems of realization (u objavljivanju).

Dr Vinko HLAČA, izv. prof.

1. Upis brodova i stvarna prava na brodovima s osobitim osvrtom na pomorsku hipoteku, Savjetovanje o osiguranju jamstva u pomorskom osiguranju, Bled, 2—3. IV. 1987.

Dr Marinko Đ. UČUR, doc.

1. Savjetovanje »Osposobljavanje nosilaca samoupravnih i delegatskih funkcija« INA Rafinerija nafte Rijeka 29—30. listopada 1986, Općenarodna obrana i društvena samozaštita.
2. Savjetovanje privrednih sudova Jugoslavije, Brioni 30, 31. listopada i 1. studeni 1986. godine o Nacrtu izmjena Zakona o udruženom radu, voditelj grupe i referent »Radni odnosi u Nacrtu Zakona o izmjenama i dopunama ZUR-a«.
3. Savjetovanje »Stambeni odnosi« INA Rijeka 18—19. studeni 1987, voditelj i referent »Novo stambeno zakonodavstvo i samoupravno reguliranje stambenih odnosa«.
4. Udružena sam. interesna zajednica za zapošljavanje Istre — Pula, Savjetovanje »Sezonska djelatnost Istre u 1987.«, referat »Sporna pitanja Soc. osiguranja sezonskih radnika« Poreč, 29. i 30. siječnja 1987.
5. Društvo pravnika u udruženom radu Rijeka, Tribina »Što je novo u Nacrtu Zakona o izmjenama ZUR-a« referat »Radni odnosi i samoupravljanje« Rijeka, 25. lipnja 1987.

6. Okrugli stol Društva kadrovskih radnika Istre, Pula, 25. lipnja 1987, Zakon o udruženom radu — što mijenjati u odredbama o međusobnim radnim odnosima, voditelj i referent.
7. Znanstveni skup »Susreti na dragom kamenu« 1987, Brioni 24—26. rujna, 1987, referat »Neka sporna pitanja radnog i socijalnog statusa sezonskih radnika u Istri«.

Dr Susan ŠARČEVIĆ, doc.

1. Universität Zürich, »ZüriLEX '86«, Međunarodni kongres EURALEX-a (European Association for Lexicography), 9—14. rujna 1986. Referat: The Challenge of Legal Lexicography: Implications for Bilingual and Multilingual Dictionaries, u objavljivanju u »Zürilex '86 Proceedings«, Francke Verlag, Tübingen.
2. Filozofski fakultet u Zagrebu, Savjetovanje: Deset godina obveznog stranog jezika na sveučilistu: Rezultati i problemi, 27. ožujka 1987.
3. Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Innsbruck, Kolokvij: Translation and Lexicography, 2—5. srpnja 1987. Referat: Translation and Lexicography Across Cultures, u objavljivanju u »Colloquium Proceedings«.
4. Maastricht, Nizozemska, XI World Congress of FIT (International Federation of Translators), 24—27. kolovoza 1987. Referat: Translation of Legislation with Special Emphasis on Languages with Limited Diffusion, u objavljivanju u »Congress Proceedings — FIT 1987«.

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

MARGETIĆ, Lujko
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.25(949.712)
Izvorni znanstveni članak

USUSRET 700. OBLJETNICI VINODOLSKOG ZAKONA

Autor daje kraći prikaz izdanja Vinodolskog zakona i literature o njemu, dokazuje da su Krčki knezovi vladali Vinodolom još u XII. stoljeću, raspravlja o društvenom uređenju Vinodola te analizira uz ostalo neka pitanja obveznog prava (>likuf«, >zavez«).

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

BUJUKLIĆ, Žika
Pravni fakultet u Beogradu

UDK 333(949.713)
Izvorni znanstveni članak

NPKA PITANJA ZEMLJIŠNE SVOJINE (DOMINUM DIRECTUM)
U SREDNJOVEKOVNOJ BUDVI POD MLEČANIMA

Autor dokazuje da su zemljišni odnosi u Budvi za Mletaka preuzeti još iz doba kada je ona bila u sastavu srednjovekovne srpske države. Također i u vezi sa zemljišnim dažbinama, Mleci su priznavali bar u početku ranije dobijene povlastice.

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

AVRAMOVIĆ, Sima
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 333(938)
Izvorni znanstveni članak

AGRARNI ODNOSI U GORTINSKOM ZAKONIKU

Autor dokazuje da su po Gortinskom zakoniku četvrti zakonski nasledni red činili »epibalantes«, tj. lica koja su živela s ostavio-
cem. Peti red bila je »hetajrija«, tj. plemenska zajednica, kao nosilac svojine na obradivoj zemlji i robovima (kleru).

Autorski sažetak

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

CRNIĆ-GROTIĆ, Vesna
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.2(949.713)
Izvorni znanstveni članak

PRAVNI POLOŽAJ RIJEČKE DRŽAVE

Autor dokazuje da je Rijeka Država osnovana Rapalskim ugovorom (1920) stvarno postojala tek nekoliko mjeseci u vrijeme auto-
nomaške vlade Riccarda Zanelle. U ostalim razdobljima ona nije bila subjekt međunarodnog prava.

Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

AVRAMOVIĆ, Sima
Law Faculty in Rijeka
UDK 333(033)
Original scientific paper

AGRIAN PROBLEMS IN THE GORTYN LAW CODE

The author argues that according to the Gortyn Law Code the fourth hereditary order consisted of »epiballontes«, i. e. persons who lived with the deceased. The fifth order was the »metairatai«, i. e. the tribal community as a property owner of cultivable soil and serfs(kleros).

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

CRNIĆ-GROTIĆ, Vesna
Law Faculty in Rijeka
UDK 342.2(049.713)
Original scientific paper

LEGAL POSITION OF THE STATE OF RIJEKA

The author argues that the State of Rijeka, established by the Treaty of Rapallo (1920), really existed only several months during the autonomist government of Riccardo Zanella. It was not a subject of international law in other periods.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

MARGETIĆ, Lujo
Law Faculty in Rijeka
UDK 342.25(049.712)
Original scientific paper

70th ANNIVERSARY OF THE VINODOL LAW

After citing main and basic literature concerning the Vinodol Law, the author argues that the Krk princes already ruled in Vinodol in the 12th century. Then he discusses the social structure of Vinodol and also analyses some questions of obligatory law (obligations known as »lkuť« and »zavez«).

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

BUJKLIĆ, Žika
Law Faculty in Beograd
UDK 333(049.713)
Original scientific paper

SOME QUESTIONS CONCERNING THE OWNERSHIP OF LAND (DOMINIUM DIRECTUM) IN THE MEDIEVAL TOWN OF BUDVA UNDER THE VENETIANS

The author proves that agrarian relations in Budva during the Venetian rule were taken over from the period when it belonged to the medieval Serbian state. The Venetians recognized, at least in the beginning, the privileges from the earlier periods.

Author's Abstract

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

GROZDANIĆ, Velinka
Pravni fakultet u Rijeci UDK 343.22 + 343.95
Izvorni znanstveni članak

PSIHIJATRIJSKI NALAZ I MISLENJE KAO OSNOV SUDSKE
ODLUKE O KRIVIČNOJ ODGOVORNOSTI

U centru problematike odnosa pravnika i medicinara, tj. suda i psihijatra stoji pitanje u kojoj mjeri su psihijatrijski nalaz i mišljenje osnov odluke suda o krivičnoj odgovornosti. To pitanje razmatra se u ovom radu s aspekta našeg pozitivnog prava, općeg teorijskog gledišta i shvaćanja naše sudske prakse.

Autorski sažetak

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

HLAČA, Nenad
Pravni fakultet u Rijeci UDK 347.627.3
Izvorni znanstveni članak

RAZVOD BRAKA U RIJEČI POČETKOM 20. STOLJEĆA —
PRIMJENA MAĐARSKOG ZAKONA O BRAKU, ZAKONSKI
CLANAK XXXI IZ 1894. GODINE

Pravnopolitički položaj Rijeke uvjetovao je primjenu Mađarskog zakona o braku, zakonski članak XXXI iz 1894. god. sve do aneksije grada od strane Italije 1924. godine. Izmijenjeni društveni odnosi nastojanja talijanskih državljana da zaobiđu propise nacionalnog zakonodavstva koje nije dozvoljavalo razvod braka dovele su do enormnog porasta brakorazvodnih parnica u Rijeci dvadesetih godina ovog stoljeća.

Autorski sažetak

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

GRUBIĆ, Nado
Pravni fakultet u Rijeci UDK 342.31
Izvorni znanstveni članak

GENEZA IDEJE NARODNOG SUVERENITETA

Suprotno obično prihvaćenoj tezi da je ideja suvereniteta nastala u radovima J. Rousseaua, autor dokazuje da se tu ideju može traći već u radu Marsilija Padovanskog Defensor pacis iz 1324. godine, a uz to obrađuje i druge ranije autore od Nikole Kuzanskog do J. Lockeä.

Autorski sažetak

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

HLAČA, Vinko
Pravni fakultet u Rijeci UDK 347.792
Izvorni znanstveni članak

IMOVINSKO PRAVNI ASPEKT BRODA U GRADNJI

Gradnja broda poduzima se na osnovi ugovora koji mora biti sa-
stavljen u pismenom obliku. Pravni odnosi koji nastaju između
brodograditelja, naručitelja gradnje i drugih osoba na koje upu-
ćuje ugovor o gradnji broda ili zakon prikazuje se u ovom radu,
kojemu je svrha cjelovito raspraviti imovinskopravni aspekt bro-
da u gradnji.

Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

GRUBIĆ, Nado
Law Faculty in Rijeka

UDK 342.31
Original scientific paper

THE GENESIS OF THE IDEA OF NATIONAL SOVEREIGNTY

Contrary to the usually accepted thesis that the idea of sovereignty originated in J. J Rousseau's work, the author argues that this idea may be found in the work 'Defensor Pacis' by M. Padovanski from 1324. The author also discusses other writers from N. Kuzansky to J. Locke.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

HLAČA, Viniko
Law Faculty in Rijeka

UDK 347.792
Original scientific paper

PROPERTY-RIGHTS ASPECT OF THE SHIP UNDER
CONSTRUCTION

The building of the ship is undertaken on the basis of a contract which must be made in a written form. This paper discusses legal relations between the shipbuilder, the client and other persons in the agreement. The object of the paper is to discuss completely the property-rights aspect of the ship under construction.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

GROZDANIĆ, Velinka
Law Faculty in Rijeka

UDK 343.22 + 343.95
Original scientific paper

PSYCHIATRIC FINDING AND OPINION AS THE BASIS FOR THE
DECISION OF THE COURT CONCERNING CRIMINAL
RESPONSIBILITY

The main problem regarding relations of lawyers and physicians, i. e. the court and the psychiatrist, is the question of the importance of the psychiatric finding and opinion for the decision of the court concerning criminal responsibility. This question is discussed in the paper from the aspect of our positive law, general theoretic standpoint, and our legal practice.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA, 8, 1987

HLAČA, Nenad
Law Faculty in Rijeka

UDK 347.627.2
Original scientific paper

THE DIVORCE IN RIJEKA AT THE BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY -- THE APPLICATION OF THE 1894 HUNGARIAN
MARRIAGE LAW

The legal and political position of Rijeka brought about the application of the 1894 Hungarian marriage law until the Italian annexation of the town in 1924. The practice to abuse law by Italian citizens and changed social conditions gave rise to an enormous number of divorce suits in the twenties of this century.

Author's Abstract

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

MARGETIĆ, LUKO
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.25 (049.712)
Izvorni znanstveni članak

SELJAČKE OPĆINE PO KOPARSKOM STATUTU IZ 1423. GODINE.

Autor analizira darovnicu Konrada II (1035), daje nove prijedloge ubikacije toponima, a osobito se bavi autonomijom i samoupravom koparskih Slavena koji su Koparskim statutom doživjeli svojevrsnu ekspropriaciju primjenom rimskopravne koncepcije o jedinstvenom tipu vlasništva.

Autorski sažetak

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR
BAKARIĆ« U RIJEČI, 8, 1987

UČUR, MARINKO
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 351.83
Izvorni znanstveni članak

RASPORED RADNIKA S PREOSTALOM RADNOM SPOSOBNOŠĆU

Prava na osnovi invalidnosti, neposredne opasnosti od invalidnosti i izmijenjene radne sposobnosti utvrđena su propisima. Radnici svojim samoupravnim općim aktima uređuju kako se ta prava osiguravaju. Radi se o posebnoj ekonomskoj i socijalno opravdanoj zaštiti određene kategorije radnika.

Autorski sažetak

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIC« IN RIJEKA, 8, 1987

UČUR, Marinko
Law Faculty in Rijeka

UDK 351.83
Original scientific paper

DISPOSITION OF WORKERS WITH LEFT-OVER WORKING
ABILITY

The rights on the basis of disability, direct danger of disability and altered working ability are established by regulations. It is a special economic and social protection of a definite category of workers. The workers decide in their self-management acts how to realize these rights.

Author's Abstract

COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE
UNIVERSITY »VLADIMIR BAKARIC« IN RIJEKA, 8, 1987

MARGETIĆ, Lujko
Law Faculty in Rijeka

UDK 342.25(949.712)
Original scientific paper

PEASANT COMMUNES ACCORDING TO KOPAR STATUTE FROM
1423

The author analyses the endowment of Konrad II (1035) offers new suggestions for the toponyms ubication, and is specially concerned with the autonomy and self-government of the Kopar Slavs, who by the Kopar Statute underwent a particular expropriation by the application of the Roman legal conception concerning a unique type of property.

Author's Abstract

